

JURIDISKA FAKULTETEN

Lunds universitet

Ida Johansson

***INSKRÄNKNINGAR I SAMERNAS
MARKRÄTTIGHETER***

ur ett rättshistoriskt perspektiv

Examensarbete
20 poäng

Handledare: Christian Häthén

Ämnesområde: Rättshistoria
Våren 2002

Innehåll

FÖRKORTNINGAR OCH LITEN ORDLISTA	2
Förkortningar	2
Liten ordlista	2
FÖRORD	4
1 INLEDNING	6
1.1 Syfte och frågeställning	6
1.2 Metod och material	6
1.3 Forskningsläge	8
1.3.1 Kaisa Korpjaakko-Labba	8
1.3.2 Nils Johan Päiviö	10
1.4 Avgränsning	12
1.5 Disposition	13
2 TEORETISKT PERSPEKTIV	15
2.1 Äganderätts- och rättighetsbegreppet	15
2.2 Rättigheters uppkomst	16
2.2.1 Kolonisationshistorisk teori	16
2.2.2 Urminnes hävd	18
3 BAKGRUND – SAMERNA	20
3.1 Ursprung	20
3.2 Ett folk- fyra nationaliteter	21
3.3 Samisk kultur	22
3.3.1 Samerna och renarna	22
3.3.2 Samerna och naturen	23
3.3.3 Samiska språket	23
3.4 Definition av same	24
3.5 Definition av minoritet och ursprungsfolk	25
4 DEN TIDIGA SAMESAMHÄLLET	28
4.1 Siidasamhället	28
4.2 Den samiska rättskulturen	28
4.3 Sápmis rikedomar	30

5	SAPMI ERÖVRAS	32
5.1	Sápmi och Sverige knyts samman	32
5.2	Nasa silvergruva	33
5.3	Samisk flyktvåg	34
5.4	Formell start för kolonisering	35
5.5	Parallellteorin	36
5.6	1683-års avvittringsförordning	36
6	MÖRK TID FÖR SAMERNA	38
6.1	Fattigdom bland samerna	38
6.2	Lappmarksreglement och lappmarksgräns	38
6.3	Lappkodicillen	39
6.4	Samer som nybyggare	41
6.5	Försvagade rättigheter till skattelandet	41
7	SAMERNA UPPMÄRKSAMMAS	43
7.1	1828-års motion	43
7.2	Skattefjäll och odlingsgräns	44
7.3	Norsk-svensk renbeteskonvention	44
8	RENBETESLAGSTIFTNING PÅ 1800- OCH 1900-TALET	46
8.1	Den tvetungade samepolitiken	46
8.2	Arbetet kring en Renbeteslagstiftning	47
8.3	Närmare om regleringen i Renbeteslagen	48
8.4	Motion om de icke- renskötande samerna	50
8.5	1908-års stora motion	51
8.6	Väntan på en ny Renbeteslag	52
8.7	1928-års Renbeteslag	54
9	DAGENS RÄTTIGHETER	57
	SAMER INOM SAMEBYN	57
9.1	Renskötselrätten	57

9.2	Urminnes hävd	58
9.3	Medlemskap i samebyn	59
9.4	En fri småviltsjakt	61
	SAMER UTANFÖR SAMEBYN	62
9.5	Allmänt	62
9.6	Jakt-, fiske- och slöjdsamer	62
9.7	Grunden för fisket och jakten	64
10	PRAXIS OM SAMERNAS RÄTTIGHETER	65
10.1	Skattefjällsmålet	65
10.2	Renbetesmålet	66
11	AVSLUTANDE KAPITEL	69
11.1	Identifiering av samerna	69
11.2	Den samiska rättskulturen och dess utseende	71
11.3	Samiska rättigheter i det tidiga samesamhället	72
11.4	Svenska intressen i Sápmi	73
11.5	Norsk-svenska relationens betydelse	73
11.6	Samiska rättigheter i det svenska rättsväsendet fram till 1700-talets slut	74
11.7	Samernas rättigheter under 1800-talet fram till i dag	77
11.8	Skattefjällsmålet samt Renbetesmålet betydelse	80
11.9	Avslutande kommentarer	82
	KÄLL- OCH – LITTERATURFÖRTECKNING	83
	Offentligt tryck	83
	Äldre författning och Svensk Författningssamling	83
	Propositioner	84
	Motioner	85
	Lagutskottet	85
	Protokoll	86
	Offentliga utredningar	86
	Internationella konventioner	87
	Käll- och litteraturförteckning	87
	Internet	92
	Opublicerade Källor	94

RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	95
Svenska Rättsfall	95
Fall från Människorättskommittén	95

Förkortningar och liten ordlista

Förkortningar

A.K.	Andra Kammaren.
F.K.	Första Kammaren.
ILO	International Labour Organization.
MJ	Miljö- och jordbruksutskottet.
RBL	Renbeteslagen.
RNF	Rennäringsförordningen.
RNL	Rennäringslagen.
RoA	Riddarskapet och Adeln.
SSR	Svenska Samernas Riksförbund.

Liten ordlista

Avvittring	Slutgiltig åtskillnad av mark, dels mellan kronans och enskilda personers och dels mellan olika byar. ¹
Frälsejord	Jord tillhörande adeln, som kunde arrenderas av bönder.
Icke-renskötande same	I denna uppsats innebär detta en same som inte har medlemskap i sameby, d.v.s. en same som inte kan utöva sin renskötselrätt.
Kronojord	Jord tillhörande kronan, som kunde arrenderas av bönder.
Nybyggare	De som lockades till lappmarkerna utav svenska kronan för att där upptaga hemman. I uppsatsen används nybyggare och bönder synonymt, däremot avses inte med nybyggare de samer som upptog nybyggen.

¹ Arell s. 3.

Sameby	Det nu gällande namnet för lappby, som instiftades genom Renbeteslagen.
Sápmi	Sameättnam är ett annat namn för Sápmi. Det är namnet på samernas traditionella bosättningsområde och utgörs i dag av ett område som ”sträcker sig från och med de östligare delarna av Kolahalvön Sovjetunionen, genom nordligaste Finland, norska finnmarken, norra Sverige, dvs. Norrbottens, Västerbottens och Jämtlands län, samt angränsande delar av Norge, dvs. Troms, Nordlands och Hedemarkens fylken ned till trakterna av sjön Fämunden på norska sidan och Idre socken i nordligaste Dalarna på svenska sidan.” ²
Siida	Historiskt sett en social- och näringsmässig gemenskap för ett tiotal samefamiljer, vilka verkade inom samma avgränsade markområde.
Skattejord	De bönder som hade skattejord ansågs vara jordens ägare och de erlade skatt till kronan för jorden.
Ursprungsbefolkning	Det äldre ordet där för är urbefolkning. I denna uppsats används de synonymt och anses för mig inte vara laddade på något vis. ³ Däremot används inte begreppet infödingar, ett ord som tidigare använts för urbefolkningar.

² Ruong (1982) s. 9.

³ Se vidare Johansson Dahre (2001) s. 86, för information om ordens skilda laddning.

FÖRORD

Samerna, såväl renskötande som icke-renskötande, gör i dag gällande att deras rättigheter beskurits av lagstiftaren och att befintlig lagstiftning inte beaktar de historiska rättigheter de haft till Sápmi.⁴ Det kan sägas pågå en kamp om att återerövra rättigheter till de landområden som de sedan urminnes tider bebott. Det handlar inte alla gånger om att erhålla äganderätt, utan det kan likväl handla om att få rättigheter erkända. En sådan rättskamp återfinns inte enbart hos samerna, utan kampen återfinns även bland andra ursprungsbefolkningar. Framgångarna varierar. Det beror dels på vilken processtaktik som väljs och dels på samhällets inställning gentemot dem.⁵ F.d. Hovrättsrådet Mauritz Bäärnhelm skriver i Svensk Juristtidning att statens förhållande till samiska markrättigheter är som *”en påle i köttet som ständigt gör sig påmind.”*⁶ Både de svenska och de norska samerna har under de senaste trettio åren varit inblandade i flera stora rättstvister. I dessa har det prövats om samerna har rättigheter till specifika områden i Sápmi. För svenskt vidkommande är det Skattefjällsmålet från 1981 som är den mest välkända rättsprövningen.⁷

Mitt intresse för samerna har vuxit sig allt starkare, efter det att jag på gymnasiet skrev en s.k. konfliktuppsats om samerna. Många av oss svenskar har endast en vag uppfattning av samerna. För vårt inre kan vi kanske framkalla en bild samen klädd i blå, möjligtvis röd, samedräkt. Troligen placerar vi denna same i ett vitt fjällandskap, där renar strövar omkring. Denna sinnesbild skiljer sig emellertid ifrån den verklighet som majoriteten av samerna lever i. De flesta av Sveriges 15 000-20 000 samer lever inte som renskötare och de har antagligen heller aldrig gjort det.⁸ Majoriteten av Sveriges samer lever inte heller i fjällandskapet. Det finns faktiskt flest samer i den storstadsmiljö som Stockholm erbjuder. Det är något märkligt att vi har så lite kunskap om samerna. Samerna är Sveriges ursprungsbefolkning och deras historia är en viktig del av vår svenska historia. Jag hoppas därför att min uppsats kan ge viss inblick i samernas historia.

Ibland har jag frågat mig varför jag har valt att skriva i ett ämne som ligger mig så varmt om hjärtat. Ibland har min frustration över samernas rättshistoria varit så stor, att jag inte har kunnat skriva ett enda ord. Det har funnits stunder då jag nästan har givit upp. I dessa mörka stunder har glada tillrop från vänner samt tanken på att en dag kunna arbeta med samerätt, fått mig att se ljuset. Jag vill tacka vännerna och min bror, som fungerat som betydelsefulla bollplank under uppsatsförfattandet, chip! Ett stort tack vill

⁴ Bengtsson (1991) s. 2.

⁵ Johansson Dahre (2001).

⁶ Bäärnhelm (2000) s. 966.

⁷ NJA 1981 s. 1.

⁸ Ruong (1982) s. 131 f.; SOU 1999:25 s. 13.

jag ge även rikta till Christian Häthén, min handledare. Häthén har givit mig goda råd, intressanta infallsvinklar och hela tiden varit uppmuntrande. Tack!

Ida, Göteborg, september 2002.

1 INLEDNING

1.1 Syfte och frågeställning

Syftet med denna uppsats är att utröna samt analysera hur samernas markanvändande påverkats av de påbud och förbud som den svenska staten har antagit. Jag vill således försöka se om samerna har rätt när de säger att deras rättigheter beskrivits av lagstiftaren och att befintlig lagstiftning inte beaktar de historiska rättigheter de haft till Sápmi. Följande frågor har legat till grund för uppsatsen:

1. Hur identifieras den samiska gruppen utifrån ett kulturellt respektive rättsligt perspektiv?
2. Har det funnits en samisk rättskultur?
3. Vilka markrättigheter hade samerna i det tidiga samesamhället?
4. Vilka intressen hade den svenska staten i Sápmi?
5. Har relationen till Norge haft betydelse för samernas rättigheter?
6. Hur har samernas markrättigheter behandlats i det svenska rättsystemet?
7. Vilken betydelse har Skattefjällsmålet och Renbetesmålet för samernas rättigheter?

1.2 Metod och material

Detta är en uppsats i rättshistoria, men den genomsyras även av rättskulturella aspekter. Kombinationen av rättshistoria och rättskultur kanske verkar vara besynnerlig och kanske tänker du som läsare; Vad har de med varandra att göra? Enligt Kaisa Korpijaakko-Labba och H. Patrick Glenn krävs det dock att man intar ett innanför-perspektiv, om man skall studera en annan kulturs rättsliga traditioner. Detta beror till stor del på att den dominerande kulturens värderingar, i detta fall det svenska samhällets, skiljer sig från samernas. Den som tillhör den svenska rättskulturen kan inte tillägna sig samernas, utan att viss kunskap om den ”andra sidan” finnes.⁹ Glenn skriver:

”If there is chthonic law, and there is, you cannot understand it without understanding other things. There is no separation of

⁹ Glenn skriver visserligen inte uttryckligen om samerna, utan han skriver i allmänna ordalag om chthonic people.

law and morals, no separation between law and anything else. It's the old ball play. Your side has to fan out to see what's going on."¹⁰

Det är av denna anledning som jag har valt att ge läsaren, och kanske framför allt mig själv, en bild av hur den samiska kulturen gestaltar sig samt hur det tidiga samesamhället såg ut. Uppsatsen kan således till grunden sägas vara rättshistorisk, men det finns även vissa rättskulturella drag.

Tidssnittet för uppsatsen stort. Den tidsmässiga bredden har således inneburit att viss selektion har skett av de påbud och förbud som påverkat samernas markrättigheter. Urvalet av tilldragelser i rättshistorien har huvudsakligen skett utifrån händelser som, direkt eller indirekt, lett fram till Renbeteslagens antagande. Det bör i detta sammanhang påpekas att jag har en pro-samisk inställning, vilket troligen genomsyrar uppsatsen.

Genom historiens förlopp har mycket författats om lappmarkerna och samerna. Det har dock varit svårt att finna material som gett en objektiv bild av utvecklingen i lappmarkerna. På tidningen Samefolkets hemsida stod det att läsa, att när samernas historia studeras krävs det att vi ("*hugga oss igenom den snårskog av förvrängningar, missupfattningar och fördomar? [sic!]*") för att komma den historiska sanningen på spåren."¹¹ Det har dock inte varit en helt lätt uppgift. Äldre litteratur, tillkommen före 1950-talet, ger oftast blott en sida av den historiska utvecklingen och oftast ges det endast uttryck för det dominerade samhällets syn. Den moderna litteraturen intar inte heller en neutral ställning, trots att den i större utsträckning har tillgång till såväl samernas som statens syn på den historiska utvecklingen. Anledningen till detta torde bero på att frågor som rör samernas markrättigheter är mycket laddade och inbjuder till debatter och handgemäng, såväl på riksdagsnivå som ute på bygden.¹²

Uppsatsen är baserad på ett tvärvetenskapligt material. Jag har använt mig av primärkällor, så som lag, praxis, förarbeten, samt avhandlingar, böcker och sammanställningar som författats av jurister (Bengtsson, Bäärnhielm, Cramér) rättshistoriker (Korpjaakko-Labba, Päiviö), historiker (Kvist, Lundmark) samhällsvetare (Mörkenstam), statsvetare (Sjölin), kulturgeograf (Arell) m.fl. Viss information har inhämtas från Internet och då företrädesvis från hemsidor tillhörande organisationer som företräder samiska intressen. Sistnämnda källor bör dock tolkas med viss försiktighet, eftersom de ofta inte förhåller sig objektiva till det de skriver om. Istället använder de sig ofta av kraftfulla värdeomdömen, för att beskriva en rättshistorisk händelse, vilket troligen påverkar läsaren i endera riktningen. Jag har varit i kontakt med Håkan Jonsson, ordförande i Jakt- och fiskesamerna tillika ordförande i Landsförbundet svenska samer. Han har

¹⁰ Glenn s. 65.

¹¹ (http://www.samefolket.se/aldre_nummer/sept989.html) besökt 2002-03-12. Egen kursivering.

¹² Det har gått så långt, enligt en anonym källan som själv representerar den svenska majoriteten, att "kör man på en ren, så skär man av örönen för då får lappdjävlar ingen försäkringsersättning."

givit mig värdefulla insikter i samernas dagsaktuella situation och då i synnerhet utifrån de icke-renskötande samernas perspektiv. Eftersom Jonsson representerar en stor grupp av samer, i egenskap av ordförande i nämnda sammanslutningar, finner jag inga betänkligheter i att använda honom som en källa i uppsatsen.

En stor inspirations- och kunskapskälla för mitt uppsatsförfattande har utgjorts av Israel Ruongs bilaga till SOU 1975:100, "En historisk återblick rörande samerna" samt den sammes bok "Samernas i historien och nutiden". Ruong var professor i samiska språk och aktiv samepolitiker.

1.3 Forskningsläge

Majoriteten av de rättshistoriska verk som finns att tillhandahålla om samerna behandlar frågan om vilken typ av markrättigheter som samernas har haft till Sápmi. De två ledande forskarnamnen är *Kaisa Korpjaakko-Labba* samt *Nils Johan Päiviö*. De har, var för sig, studerat olika områden i lappmarkerna och kommit fram till att samerna haft betydligt starkare rättigheter, än vad som i den senare historiska utvecklingen gjorts gällande. Korpjaakko-Labbas och Päiviös forskning täcker emellertid inte hela området av Sápmi och det saknas än i dag en heltäckande studie. Det rätthistoriska och det samtida rättsläget, vad gäller samernas rättigheter till land och vatten, är därför fortfarande att beteckna som oklart.¹³

Professor *Bertil Bengtsson*, som visserligen inte har forskat i samernas rättshistoria, men som än dock är väl insatt i samiska förhållanden,¹⁴ skrev 1991 att han personligen ansåg att de senaste årens forskningsresultat förändrat rättsläget.¹⁵ Nästan tio år senare anförde emellertid Bengtsson att varken den svenska lagstiftaren eller det svenska rättsväsendet beaktat de senaste forskningsresultaten. Detta kan bero på att frågor om samers rättigheter är en politiskt laddad fråga.¹⁶ Bengtsson skriver: "[M]an vinner inte många röster för att förbättra samernas ställning, men man kan förlora åtskilligt."¹⁷

1.3.1 Kaisa Korpjaakko-Labba

Den finska rättshistorikern *Kaisa Korpjaakko-Labba* presenterade 1989 sin doktorsavhandling, vilken utkom 1994 på svenska med titeln, "Samernas rättsliga ställning i Sverige-Finland"¹⁸ I denna kastas nytt ljus på hur äganderättsförhållandena har sett ut i Torne och Kemi lappmarker fram till 1700-talets mitt. Studien omfattar således en tid när Sverige och Finland

¹³ Bengtsson (1991) s. 9; Päiviö (I) s. 4-8

¹⁴ Deltog som justitieråd i det av HD avkunnade Skattefjällsmålet år 1981.

¹⁵ Bengtsson (1991) s. 9.

¹⁶ Bengtsson (SvJt.) s. 45.

¹⁷ Bengtsson (NJM) s. 529. Egen kursivering.

¹⁸ Se vidare Bertil Bengtssons recension "Samernas rätt i ny belysning" s. 138 i Svensk Juristtidning, 1990.

lydde under ett konungadöme. Korpjaakko-Labba visar att samernas rättställning under den behandlade perioden var stark och att den var jämställd med den som skattebönderna hade.¹⁹

I avhandlingen kritiseras tidigare forskare, för att de inte varit källkritiska. Tidigare forskare har i så gott som uteslutande utgått från att föregående forskares resultat är sanna. De har dessutom nästan uteslutande utgått från den kolonisationshistoriska teorin. Enligt Korpjaakko-Labba innebär detta att den äldre forskningen blir haltande. Hon anser sig själv ha undgått samma misstag som tidigare forskare. Detta eftersom hon dels studerat skriftliga urkunder samt dels för att hon forskat kring hur samerna själva uppfattade sina rättigheter.²⁰ Korpjaakko-Labba har studerat samernas markrättigheter i Västerbotten lappmark ”dels med lapparnas eget samhällsliv som utgångspunkt, dels med rättsnormeringen på myndighetsnivån som sådan.”²¹ Genom sitt dubbla angreppssätt har författaren ställt Åke Holmbäcks betänkande ”Om lapps kattelandens utveckling”²² i ny dager. Holmbäck hävdade, och många med honom, att samerna hade vänt sig till domstolen för att vinna rättigheter och inte för att få dem bekräftade och skyddade. Holmbäck gjorde även gällande att samerna inte hade haft äganderätt, eftersom nybyggen hade kunnat upptagas på skatteländen.²³ Korpjaakko-Labba har funnit att detta saknar stöd, så väl i praxis som i samernas egen rättsuppfattning.²⁴

Korpjaakko-Labba punkterar den tidigare rådande inställningen om att samerna varken kunnat ha äganderätt eller andra rättigheter till Sápmi. Korpjaakko-Labba skriver:

”Lapparna har upplevt att dessa land [skatteländen, egen anm.] som sin egendom och dessutom handlat på ett sätt som är analogt med detta i sitt förhållande till omgivningen och övriga individer. Det mest påtagliga behovet i de okomplicerade samhällsförhållandena har varit att skydda jordbruksinnehavaren mot olika slags intrång. Tröskeln för att man skulle söka rättsydd tycks dessutom ha varit mycket låg och gällt på samma sätt för alla lappmannanärningar. Lapparnas inställning och handlingssätt har på denna punkt inte skiljt sig från reaktioner hos vilken markägare som helst, och detta har haft en följdriktig motsvarighet i rättsväsendets verksamhet.”²⁵

Korpjaakko-Labba konstaterar i sin avhandling att samerna har haft jakt- och fiskerätten på skatteländen. Andra aktörer kunde jaga och fiska på området, om skattelappen hade givit tillstånd. Samerna hade alla typer av befogenheter över skatteländen. ”*Jorden har varit föremål för arvgång, och man har kunnat skänka bort, förpanta, arrendera och överlåta den. Det har*

¹⁹ Korpjaakko-Labba (1994) s. 464 ff.

²⁰ Korpjaakko-Labba (1994) s. 464 ff.

²¹ Korpjaakko-Labba (1994) s. 464.

²² SOU 1922:10.

²³ Korpjaakko-Labba (1994) s. 312.

²⁴ Korpjaakko-Labba (1994) s. 443.

²⁵ Korpjaakko-Labba (1994) s. 314 f.

*t.o.m. beviljats lagfarter och fastebrev på landen.*²⁶ Korpijaakko-Labbas slutsats är att samernas rättsliga ställning på alla sätt och vis var jämförbar med vad som i dag utgör äganderätt och vad som då utgjorde skattemannarätt. Denna slutsats görs bland annat eftersom det fanns särskilda stadganden om kronoallmänningar i landskapsböckerna som inte tillämpades på skattelanden, utan i stället tillämpades regler om skattejord.²⁷

I avhandlingen framkommer samernas egen syn på sin rättsliga ställning, gentemot skattelanden och den visar entydigt att samerna själva ansågs sig som rättmätiga ägare till dem och de uppträdde även på sådant sätt. Att åkerbrukande skulle vara det enda sättet som skulle skapa rättigheter, faller i Korpijaakko-Labba forskning. "Bearbetning av marken är otvivelaktigt en omständighet som är ägnad att stärka bandet mellan individen och marken [--]. Men det samma kan man [---] säga om inställningen till ett gott fiskevatten eller goda jaktmarker och betesmarker. *De som varit viktigt för utkomsten har också varit det som varit viktigt i fråga om rättsskydd.* Markens värde för människan har varit lika stor i vardera fall."²⁸

Korpijaakko-Labba utkom nyligen med en ny monografi "*Samelaistan oikeusasemasta Soumessa*". Denna handlar till stor del om de finska samernas rättsliga förhållande. Eftersom monografen endast har utgivits på finska, ett språk jag inte behärskar, beaktas den ej i uppsatsen.²⁹

1.3.2 Nils Johan Päiviö

Nils Johan Päiviö, som forskat om samernas markrättigheter vid Sameinstitutet i Kautokeino, publicerade år 2000 sin delstudie "*Lappskattelanden i Jukkasjärvis och deras utveckling*". Detta är en studie som framförallt försöker klargöra den fastighetsrättsliga delen av samernas markrättigheter. I studien undersöker Päiviö hur släkten Labba/Simmas rättigheter till ett visst skatteland sett ut och utvecklats från tiden efter 1683-års avvittringsförordning till tidigt 1800-tal. Päiviö skriver att även om hans studie enbart avser *en* släkts skatteland, så förefaller det som att den rättsliga utvecklingen har varit likartad på andra håll.³⁰ Han poängterar dock att den rättshistoriska utvecklingen beträffande samernas skatteland i många hänseenden ännu är dold i mörker.³¹ Detta eftersom äldre studier av samernas rättigheter ofta grundas på sekundära källor, vilka har varit felaktiga.³²

Päiviö inleder sin studie med att redogöra för samernas säregna markanvändningssystem. Den som brukade ett visst område inom siidan

²⁶ Korpijaakko-Labba (1994) s. 466. Egen kursivering.

²⁷ Korpijaakko-Labba (1994) s. 277.

²⁸ Korpijaakko-Labba s. 172.

²⁹ SOU 2001:101 s. 109.

³⁰ Päivö (I) s. 54.

³¹ Päiviö (I) s. 2; s. 4.

³² Päiviö (I) s. 27.

ansågs inneha ensamrätten där till. Siidasystemet påstås sedan ha utgjort grunden för de beskattningsenheter som Gustav Vasa inrättade. Huruvida Vasas skatteenheter i sin tur sedan utgjorde grunden för de på 1600-talet inrättade skatteländen, låter Päiviö vara osagt. Päiviö tror att det mest troliga är att samernas egna siidasamhälle utgjorde grunden för uppdelningen. Detta antagande gör Päiviö efter att ha studerat domstolsprotokoll från 1600-talets början.³³

När samerna började betala skatt direkt till kronan år 1602, så skedde detta enligt en besuttenhetsprincip. Det var således fråga om en jordbeskattning och inte en personbeskattning. Enligt Päiviö innebär detta att samerna skattade för att få rättigheter till skatteländen.³⁴ Detta har han funnit stöd för i domstolsprotokoll. I protokollet framkommer även att samerna har haft ensamrätt till skatteländen. Hade samerna erlagt skatt, så kunde ingen annan jaga, fiska eller beta sina renar på skattelandet.³⁵ Samerna rättskydd till skatteländen motsvarade det som skattebonden hade till sitt skattehemman. Enligt Päiviö visar detta att skattelandet hade en skattejords natur.³⁶

Även om samernas och böndernas sätt att bruka marken var väsensskilda, så behandlades rättigheterna till skatteland och skattehemman på samma sätt. Päiviö visar i sin studie att samerna kunde erhålla rättigheter till sitt skatteland, trots att de inte var jordbrukare. Päiviö framhåller att skatteländen kunde gå i arv, köpas och säljas. Han avfärdar, liksom Korpijaakko-Labba, påståendet om att samernas markanvändande inte har kunnat ge upphov till rättigheter. Såväl rättspraxis som jordeböcker har visat att samernas rättsställning till skatteländen var den samma som den som bönderna hade. Böndernas rättigheter till den mark som de brukade och beskattade är det ingen som ifrågasätter i dag. Däremot, påpekar Päiviö, ifrågasätts samernas historiska markrättigheter till områden som de skattat för.³⁷

Att skatteländen var att jämföras med bondens skattejord, finner Päiviö stöd för hur rättsväsendet använde 1720-års bördsrättsförordning. Denna skulle tillämpas på frälse-, skatte- och kronjord, men enligt studerade tingsprotokoll tillämpades den även på samernas skatteland. Päiviö hävdar att det är ”helt klart” att samernas skatteland inte var kronjord och att det är mycket som talar för att skattelandet hade samma rättsliga status som skattejorden.³⁸ Vad beträffar familjen Labba/Simma har Päiviö funnit att de betraktades som ägare till sitt skatteland som och att familjens ställning var jämförbar med skatteböndernas.³⁹

³³ Päiviö (I) s. 11 f.

³⁴ Päiviö (I) s. 21f.

³⁵ Päiviö (I) s. 14.

³⁶ Päiviö (I) s. 16.

³⁷ Päiviö (I) s. 12 ff.

³⁸ Päiviö (I) s. 17.

³⁹ Päiviö (I).

Päiviö skriver att skatteländen, fram till 1789-års Förenings- och säkerhetsakt, på alla sätt och vis var att jämföra med skattejorden. Genom förordningen fick skattebönder, men inte kronbönder, köpa den mark som de brukade. Hur säkerhetsakten påverkade samernas rätt till skatteländen är, enligt författaren, ännu oklart. Den försvagade ställningen som samerna fick till sina skatteländor kanske inte berodde på Förenings- och säkerhetsakten, utan kan likväl bero på att samerna blivit i minoritet i lappmarkerna och att deras rättskultur trängts undan. Päiviö kan inte besvara frågan hur svenska riket vann äganderätt till områden, vilket vid Jokkmokks ting bekräftades för första gången år 1842, eftersom osäkerhet föreligger om vad som egentligen hände med skatteländans rättsliga status.⁴⁰

År 2001 presenterade Nils Johan Päiviö en avhandling med namnet *”Lappskatteländans rättsliga utveckling i Sverige: en utredning om lappskatteländans och de samiska rättigheternas utveckling från mitten av 1600-talet till 1886-års renbeteslag.”*⁴¹ Detta är en fortsättning av ovan redovisade delstudie. Jag har tyvärr inte haft tillgång till denna nya studie och således beaktas den ej i uppsatsen.

1.4 Avgränsning

Ett brett spektrum av rättsliga frågor uppenbarar sig när samernas markrättigheter studeras. Omfånget av rättsfrågor blir än vidare, när det beaktas att endast en minoritet av samerna har möjlighet att använda sig av sitt traditionella bosättningsområde. Föremålet för denna uppsats behandling är dock i första hand att undersöka om och hur samernas markrättigheter påverkats av den rättshistoriska utvecklingen. Därför lämnas bl.a. frågor om likabehandling etc. utanför uppsatsen behandling. I uppsatsen behandlas inte heller den internationella rätten, trots att detta är en källa som kan stärka samernas rättighetsanspråk. Begränsningen beror på att en fokusering på folkrättsliga regler skulle föra uppsatsen allt för mycket åt det folkrättsliga hållet. Den folkrättsintresserade hänvisas istället till SOU 1986:36 *”Samernas folkrättsliga ställning”* samt SOU 1999:25 *”Frågan om Sveriges anslutning till ILO:s konvention nr 169”*. Dessa bör läsas parallellt, då den senare tar upp nyttkomna regler och den tidigare behandlar till viss del nu föråldrade konventioner.

Tematiken för uppsatsen är de rättigheter som regleras i Renbeteslagstiftningen, d.v.s. renskötselrätten. Andra regleringar, så som jakt- och fiskelagstiftningen, skogsvårdslagen etc. i vilka samernas markanvändande visserligen påverkas, behandlas inte mer än i undantagsfall. Anledning till denna avgränsning är främst påkallat av att Renbetes- och Rennäringslagen är en särslagstiftning, med samerna som målgrupp, medan övrig lagstiftning är av allmän typ och gäller för alla svenskar. För den läsare som är intresserad av att få en överblick av jakt-

⁴⁰ Päiviö (I) s. 21 ff.

⁴¹ I Diedut nr 3 år 2001, Nordisk Samisk Institut, Kautokeino.

och fiskefrågor hänvisas till Bertil Bengtssons ”Speciell Fastighetsrätt Miljöbalken” kapitel 13.3-13.5, 7:e upplagan, 2000.

Den rumsliga avgränsningen för denna uppsats är Sverige, bortsett i kapitel 3 där viss information om samernas förhållande i Norge, Finland och Ryssland ges. Annars är det huvudsakligen den svenska rättsutvecklingen som studeras. Vattensäkra skott mellan nämnda länders utveckling har dock inte kunnat upprätthållas. Sådant som gäller för norska och finska samer har gällt och gäller fortfarande även i stor utsträckning för de svenska samerna. I uppsatsen behandlas Lappkodicillen, gränsdragningen mellan Sverige och Norge 1751, samt de därpå följande renbeteskonventionerna. Att dessa tas upp i uppsatsen beror på att relationen mellan Sverige och Norge har påverkat samernas markanvändande.

Tidsmässigt spänner uppsatsen från 1300-talet till dags dato, vilket innebär att den nu gällande Rennäringslagen och Rennäringsförordningen behandlas. Tidspannet är således stort. Samtliga påbud och förbud som påverkat samernas markanvändning har därför inte kunnat beaktas, vilket kommenteras i teori- och -metod avsnittet. Någon läsare kanske ställer sig undrande till varför jag valt ett så stort tidsspänn. Anledningen till att uppsatsen tar avstamp 700 år tillbaka i tiden har dock en enkel förklaring. Det skedde nämligen redan då en slags gränsdragning mellan samer och andra intressenter i Sápmi. Uppsatsens tyngdpunkt ligger emellertid på den rättsutveckling som skett från 1700-talets slut fram till i dag. Betänkandet ”En ny Rennäringspolitik” från år 2001 beaktas dock endast i det förbigående.⁴²

1.5 Disposition

Presentationen i uppsatsen sker huvudsakligen längs en kronologisk tidsaxel. Vattensäkra skott har dock inte kunnat upprätthållas mellan en tid och en annan, eftersom orsak och verkan inte alltid följer på varandra. I samernas historia är detta särskilt tydligt. Gamla påbud och förbud aktualiseras i moderna tider, när samernas rättsliga ställning till Sápmi skall utrönas.

Det övergripande och genomgående temat för uppsatsen är samernas markrättigheter. I uppsatsens andra kapitel ger jag därför läsaren ett teoretiskt perspektiv dels på vad begreppet rättigheter/äganderätt innebär samt dels på hur markrättigheter kan uppstå.

I kapitel 3 ges en kortfattad bakgrund till vilka samerna är. Eftersom samerna betraktar sig själva som ett folk, oavsett nationalitet, ges här en utblick på samerna i våra grannländer. Vidare presenteras Samtingslagens definition av same samt den definition av ursprungsbefolkning som International Labour Organization utarbetat.

⁴² SOU 2001:101.

En redogörelse för hur samernas markrättigheter inskränkts genom historiens förlopp, finns i kapitel 4-8. I det förstnämnda är tanken att ge en bild av hur samernas ursprungliga samhälle såg ut. Det är således frågan om ett samhälle som ännu inte påverkats av utomstående aktörer. Det redogörs för det interna samiska rättssystemet och det ges även en beskrivning av varför Sápmi tilldrog sig omvärldens intresse. De följande kapitlen redogör för påbud och förbud som kan tänkas ha påverkat samernas markanvändande.

I det nionde kapitlet finns information om hur samernas markrättigheter ser ut i dag, dels för den same som är medlem i en sameby och dels för den same som står utanför denna gemenskap. I samma kapitel redogör jag även för de eventuella problem som en same kan stöta på när han söker medlemskap i samebyn. I det därpå följande kapitlet, nummer 10, ges en kort redogörelse för Skattefjällsmålet och Renbetesmålet, två stora mål där samerna varit parter.

Uppsatsen avslutas i kapitel 11 med att frågeställningarna besvaras och analyseras utifrån vad som framkommit i det föregående framställningen.

2 TEORETISKT PERSPEKTIV

2.1 Äganderätts- och rättighetsbegreppet

I den löpande lagtexten återfinns begreppet äganderätt flertalet gånger, inte minst i jordabalken, men i lagtexten återfinns ingen definition av begreppet.⁴³ Detta kan bero på att begreppets innerbörd sett olika ut från en tid till en annan, dels kan själva formen av ägandet sett annorlunda ut och dels kan objektet för vad som kan ägas ha varierat.⁴⁴ Den som önskar förstå innerbörden av ägandebegreppet, måste således söka ledning i andra källor än lagboken. Äganderätten kännetecknas vanligtvis av den relation som uppstår mellan en individ och det föremål som denne har i sin ägo.⁴⁵ De huvudsakliga relationer som aktualiserar är; ägarens rätt att använda marken; ägaren ensamrätt till den samt ägarens rätt att överlåta marken.⁴⁶ ”Enligt Hofeldt är äganderätten varken mer eller mindre än summan av alla de juridiska relationer som ägaren har gentemot andra människor i sin egenskap av ägare.”⁴⁷ En markägarens rätt kan dock ”begränsas av andra individer, grupper och institutioners rättigheter.”⁴⁸ Karl Olivecrona (1897-1980), sen anhängare av Uppsalaskolan, menar emellertid att rättigheter liksom skyldigheter endast är ”referenslösa ord.” Olivecrona menar att de varken ger uttryck för eller symboliserar någon fakta. Rättigheter och skyldigheter tjänar dock, enligt Olivecrona, som styrinstrument i det dagliga livet.⁴⁹ Detta kan exemplifieras: A säger sig ha äganderätten till fotbollen. Detta anspråk kommer då i de allra flesta fall att respekteras av omgivningen och de tänker inte ta bollen ifrån honom.⁵⁰

I det tidiga svenska samhället, med vilket här skall förstås tiden innan 1800, så var det vanligt med ett ägande som existerade på flera plan. Maria Ågren, doktor i historia, skriver att det handlade om ”olikartade, begränsade och separata rättsanspråk [---] mot ett och samma objekt.”⁵¹ Den moderna samlade äganderätten började vinna anhängare under upplysningstiden och vidsekelskiftet till 1800 hade den slagit igenom så gott som fullt ut i det svenska rättsmedvetandet.⁵² Med en modern samlad äganderätt förstås att en individ har ett obegränsat anspråk till ett objekt.⁵³ Det är den romerska rätten, vilken betraktade ägandet som absolut och individuellt, som legat

⁴³ Bäärnhielm (1995) s. 17.

⁴⁴ Ågren (1992) s. 19.

⁴⁵ Hansson (I) s. 11.

⁴⁶ Hansson (III) s. 131.

⁴⁷ Hansson (II) s. 50. Egen kursivering.

⁴⁸ Widgren s. 7.

⁴⁹ Peczenik s. 120.

⁵⁰ Inspiration från exemplet är hämtat från Peczenik s. 120.

⁵¹ Ågren (1992) s. 20. Egen kursivering.

⁵² Bäärnhielm (1995) s. 18; Widgren s. 7.

⁵³ Ågren (1992) s. 22.

som förebild för den nya synen på ägandet.⁵⁴ *Mauritz Bäärnhielm*, f.d. hovrättsråd, kritiserar historiker och rättshistoriker, då de, enligt honom, ”oreflekterat utgår från det romerska äganderättsbegreppet vid sin analys av äldre tids förhållande även i t.ex. *Sverige-Finland*.”⁵⁵ Enligt Bäärnhielm beaktar inte forskarna att ägandebegreppet sett olika ut från en tid till en annan. Historiker och rättshistoriker borde inte fråga vem som historiskt sett är att betrakta som ägare. De borde istället fråga sig vilka befogenheter olika personer har haft till jorden.⁵⁶

Att synen på ägandet förändrades har flera orsaker. Vissa faktorer har dock haft större inverkan än andra. En orsak till förändringen är att olika rättighetsinnehavare började köpa andras rättigheter. En annan orsak är 1789-års förenings och säkerhetsakt, genom vilken skattebönderna tillerkändes rättigheter till skattejorden.⁵⁷ Att ägandet genomgått och fortfarande genomgår förändringar, innebär dock inte att det förflutna är raderat. Än i dag finns det flerplaniga ägandet och ett bra exempel på detta är samernas rätt till renbete.⁵⁸

2.2 Rättigheters uppkomst

2.2.1 Kolonisationshistorisk teori

Att samerna, så som icke-jordbrukare, skulle ha äganderätt till Sápmi förnekas av teoretiker i kolonisationshistoria, hädanefter kallade kolonisationsteoretiker. Med kolonisering förstås oftast med att icke odlad mark tagits i anspråk för uppodling och att det är först genom jordens kultivering som markrättigheter aktualiseras.⁵⁹ Kolonisationsteorin säger att ”*rättsordningens innehåll bevisar [---] det rätta i påståendet att jordäggande är en följd av uppodling.*”⁶⁰ Korpijaakko-Labba kritiserar emellertid kolonisationsteorin. Hon har funnit att samernas haft rättigheter till lappmarkerna, trots att de inte har verkat som jordbrukare. I sin avhandling skriver Korpijaakko-Labba: ”*Det som varit viktigt för utkomsten har också varit det som varit viktigt i fråga om rättsskydd*”⁶¹ och det är ett starkt indicium på att rättigheter funnits redan innan Sápmi blev koloniserat.⁶²

Kolonisationsteorin växte fram i 1800-talets och det tidiga 1900-talets samhälle, vilket genomsyrades av Darwins evolutionstankar. Teoretikerna omnämner jakt- och fiskefolk som vildar, boskapsskötare som barbarer och menade att dessa ännu befann sig på första och andra stadiet i utvecklingen.

⁵⁴ Bäärnhielm (1995) s. 18; Widgren s.11.

⁵⁵ Bäärnhielm (1995) s. 19. Egen kursivering.

⁵⁶ Bäärnhielm (1995) s. 19.

⁵⁷ Ågren (1992) s. 22.

⁵⁸ Widgren s. 8.

⁵⁹ Arell s. 2.

⁶⁰ Korpijaakko-Labba s. 25. Egen kursivering.

⁶¹ Korpijaakko-Labba s. 172. Korpijaakko-Labbas kursivering.

⁶² Korpijaakko-Labba s. 172.

De som däremot livnärde sig genom åkerbruk var civiliserade. De hade fullföljt utvecklingen och kunde därför förvärva äganderätt och andra fastighetsrättsliga rättigheter till den mark som odlades. Enligt kolonisationsteorin kunde samerna, i egenskap av jakt- och fiskefolk respektive renskötare, aldrig erhålla rättigheter till Sápmi och det saknade betydelse att samerna de facto var först på plats. Den finske forskaren *Axel Liljestrand*, verksam vid 1800-talets slut, hävdade att ett folks utvecklingsnivå gick hand i hand med folkets rättsuppfattning. I enlighet med detta menade Liljestrand och många med honom att jordäganderätten inte var äldre än civilisationen. Den uteslutande äganderätten uppstod, enligt dem, när fasta boplatser anlades och sådan uppfördes som regel först när åkerbruk påbörjats. Kolonisationsteorin gör ofta gällande att det överhuvudtaget inte finns några rättigheter kopplade till marken innan den uppodlats. Svensken *Karl W.J. Kuylenskierna*, verksam vid 1900-talets början som bl.a. rättshistoriker, hävdade att icke-odlad mark saknade värde och det således inte fanns något som det juridiska regelsystemet kunde skydda. Jakt- och fiskefolkets enda inkomst är det som de tar av naturen och de producerar inte själva något av värde. Den enda rätt som detta folk kan tänkas åtnjuta är att förhindra andra från att taga vad de fällt eller fångat.⁶³

Den svenske juris- och filosofi kandidaten, *Adolf Åström*, som vid sekelskiftet 1800-1900 skrev böcker om jordäganderätt och vattenrätt, förde in nationalekonomiska aspekter i teorin. Åström utgick från att alla svenskar varit ett jakt- och fiskefolk och att det under detta stadium inte kunnat uppstå någon jordäganderätt. I likhet med tidigare kolonisationsteoretiker menade han att äganderätt uppstår först genom åkerbruket. Vad beträffar den enskilda äganderätten gjorde han dock gällande att någon sådan inte uppstod innan jordbruket blivit den viktigaste näringen för en grupp. Detta var enligt Åström en grundläggande princip inom nationalekonomin och det svenska samhället hade anpassat sig där efter.⁶⁴ Detta synliggjordes i statens understödande av den enskilda äganderätten.⁶⁵ Åström skriver: ”Man måste [---] utesluta den okultiverade jorden från omfånget för den privata äganderätten, alldenstund sådan jord ej kan vara objekt för ifrågavarande rättighet.”⁶⁶ Sedermera gör Åström slutsatsen att icke-odlad jord endast kan innehas med en ”ständig besittningsrätt”, vilket omfattar nyttjanderätt samt rätt till det lösöre som tillförts marken.⁶⁷ Detta stöds av *Åke Holmbäcks* betänkande, ”Om lappskattelandsinstitutet och dess historiska utveckling”⁶⁸, som presenterades 1922. Enligt detta hade samerna haft rättigheter till lappmarkerna, som skyddats av domstolsväsendet under 1600-talet. Samernas sades dock inte ha haft en äganderätt, utan de hade haft något som liknade en livslång nyttjanderätt. Holmbäck gjorde gällande att samerna ej hade haft laglig möjlighet att förhindra nybyggare från att slå sig ner på skatteländ, så till vida det inte hotade jakten, fisket eller

⁶³ Korpjaakko-Labba s. 29.

⁶⁴ Korpjaakko-Labba s. 21-35.

⁶⁵ Åström s. 156.

⁶⁶ Åström s. 159.

⁶⁷ Åström s. 160.

⁶⁸ SOU 1922:10.

renskötsel. Detta visade på att samerna ej hade äganderätt till markerna.⁶⁹ Den i dag verksamma kulturgeografen *Nils Arell*, lektor vid Umeå Universitet, som bl.a. skrivit boken ”Kolonisationen i lappmarken” delar Holmbäcksuppfattning.⁷⁰ Enligt Holmbäck gällde samernas nyttjanderätt för ett visst område och rätten kunde överlåtas till rättighetsinnehavarens arvingar. Det var dock, enligt Holmbäck, inget privaträttsligt arv, utan det krävdes att överlåtelsen utfördes av domstolen utfördes av domstolarna för att den skulle äga giltighet.⁷¹

Den norske juristen *Fredrik Stang* (1867-1941), partiledare för de Höyre i Norge m.m., menade att det var inte uppodlingen i sig som skapade äganderätten. Det var istället bristen på mark som skapade ett behov av att reglera förhållandena mellan individer. Stang utgick dock från att konkurrensen endast kunde uppstå genom åkerbruk.⁷²

2.2.2 Urminnes hävd

Det finns de som förespråkar att det inte enbart är genom jordbruket som markrättigheter aktualiseras. Den svenske riksarkivarien, tillika professor i internationell rätt, *J.J. Nordström* anförde vid riksdagens första kammare år 1871, att samerna hade rättigheter till lappmarkerna.⁷³ Denne sade: ”*Lapparne ega anspråk uppå att blifva förbihållna och skyddade vid de marker, som de af ålder egt och innehaft.*”⁷⁴ Samerna hade återvänt regelbundet återvänt till samma platser och de bebodde samma platser som de alltid gjort. Det saknade därför, enligt Nordström, betydelse att samerna ej hade fastbrev till lappmarkerna. Samerna hade rättigheter till lappmarkerna grundades på urminnes hävd.⁷⁵ Den positiva rätten saknade således betydelse för samernas rättigheter till lappmarkerna.⁷⁶ Nordström gjorde gällande att kronan inte hade framfört privaträttsliga anspråk på lappmarkerna. Rikets anspråk var istället att betrakta som politiska och Sverige saknade således ägande till lappmarkerna. Nordström framförde att den svenske lagstiftaren ”[---] hafva förbisett, att äfven Lapparne ega anspråk uppå blifva bibehållna och skyddade vid de marker, som de af ålder egt och innehaft [---].”⁷⁷

Urminnes hävd är ett fastighetsrättsligt begrepp, med anor från medeltiden, som innebär att någon har tillförsäkrat sig en civilrättslig, individualiserad rättighet till ett visst område, utan att det förelegat ett avtal eller en lagregel

⁶⁹ Korpjaakko-Labba s. 38 f.; s. 443.

⁷⁰ Att Arell har denna åsikt framkommer i nämnda boks inledning.

⁷¹ Holmbäck s. 40 ff.

⁷² Korpjaakko-Labba s. 21-35.

⁷³ 1871 protokoll F.K. s. 114. Egen kursivering.

⁷⁴ 1871 protokoll F.K. s. 114.

⁷⁵ 1871 protokoll F.K. s. 188 f.

⁷⁶ 1871 protokoll F.K., s. 192.

⁷⁷ 1871 protokoll F.K. s. 113. Egen kursivering.

där för.⁷⁸ I gamla jordabalken 15 kap.1§ stod följande att läsa om urminnes hävd;

”där man någon fast egendom eller rättighet i så lång tid okvald och obehindrad besuttit, nyttjat och brukat haver, att ingen minnes eller av sanna sago vet, huru hand föräldrar eller fångesmän först därtill komme äro.”

I den nya jordabalken har begreppet urminnes hävd utmönstrats, men det sägs i dess promulgationslag att detta inte upphäver den rätt som någon har genom urminnes hävd, vilket innebär att renskötselrätten består.⁷⁹ Sedan 1993 sägs samernas rätt till renbete vara grundad på urminnes hävd, något som Högsta Domstolen fastslog redan i Skattefjällsmålet från 1981.⁸⁰

⁷⁸ Ågren (1997) s. 20 ff.

⁷⁹ 6 § promulgationslagen.

⁸⁰ Se nedan kapitel 10.1 ”Skattefjällsmålet”.

3 BAKGRUND – SAMERNA

3.1 Ursprung

Arkeologiska fynd tyder på att Sápmi, d.v.s. ett område motsvarande sträckningen ”från Nordnorge bågformigt över Sverige, där området når ända ner till Idre socken i Dalarna, över till Finland vidare österut och inbegriper Kolahalvön”⁸¹ var befolkat tusentals år innan vår tidräknings början.⁸² Vi saknar emellertid kännedom om detta folk var samer, som fötts på plats, eller om det var förfäder till samerna som senare sammansmält med ett folk som vandrat in österifrån.⁸³ Oavsett vilket alternativ som är det sanna, så räknas samernas som ett av norra halvklotets ursprungsbefolkningar.⁸⁴

Karta från Länsstyrelsen i Norrbottens län⁸⁵

⁸¹ Olofsson s. 9.

⁸² Kvenangen (1996) s. 11.

⁸³ SOU 1986:36 s. 39.

⁸⁴ SOU 1999:25 s. 13 och s. 53 f.

⁸⁵ (<http://www.fjallen.nu/3index.htm>) besökt 2002-09-18.

3.2 Ett folk- fyra nationaliteter

Det samiska folket är i dag delat mellan fyra olika länder, vilket är resultatet av ett månghundraårigt maktspel som länderna utkämpat. Det finns i dag ca 45 000 - 65 000 samer. 15 000- 20 000 samer beräknas bo i Sverige, 30 000-50 000 i Norge, 4000-5000 i Finland och i Ryssland, beräknas det finnas 2000 samer.⁸⁶ Trots förevarande nationsgränser ser sig samerna i första hand som en enhet, samer, och i andra som svenskar, norrmän, finnar och ryssar.⁸⁷ Samerna har dock givits och ges fortfarande skilda förutsättningar för att kunna bevara samt att utveckla sin samiska kultur, beroende på vilken stat de lever inom. Gemensamt för alla samer är dock deras kamp om att erkännas rättigheter till Sápmi.⁸⁸ Samerna lever i dag som en minoritet inom det område som en gång var deras kärnområde.⁸⁹

Norge, som på många sätt och vis är ett föregångsland när det gäller samefrågor, har ratificerat ILO:s konvention nr 169, men har reserverat sig mot artikel 14. Detta innebär att de norska samerna, liksom de svenska samerna, inte tillerkänns någon allmän ägande- eller besittningsrätt till Sápmi. I Norge utgår istället renskötselrätten från en bruksrätt som har sin grund i gammal sedvana. Renskötseln anses i Norge vara elementär för den samiska kulturens fortlevnad och liksom i Sverige är renskötseln förbehållen samerna och med renskötselrätten hör rätt till jakt och fiske.⁹⁰

De finska samerna har inte ensamrätt på renskötseln. Istället har alla som är bosatta inom renskötselområdet rätt att äga och sköta renar. Till den finska renskötselrätten hör inte rätt till jakt och fisk, vilket det gör i Sverige och Norge. Frågan om de finska samernas rättsliga ställning har varit föremål för flera utredningar. Det finska Sametinget, som 1996 ersatte det från 1975 existerade Sameparlamentet, utreder i dag vilken typ av rättigheter samerna har till Sápmi.⁹¹ Tinget har tillsammans med den finska staten konstaterat att samernas nuvarande tillgång till land och vatten inte är tillräckliga för att ILO konventionen skall kunna ratificeras. Finlands målsättning är dock att borttaga det som förhindrar en framtida anslutning.⁹² Den finska grundlagskommittén har sagt ”att vetenskaplig forskning har frambragt intressanta synpunkter som talar för ’att samerna har äganderätt till marken’. Det konstaterades vidare att senare lagstiftning inte har förändrat vare sig samernas äganderätt eller den månghundraåriga bruksrätten.”⁹³

Det är svårt att finna material om de ryska samerna, vilket kan bero på att dessa samer har levt under svåra förhållande under 1900-talet. Detta beror

⁸⁶ SOU 1989:41 s. 13.

⁸⁷ Åhrén s. 13; (<http://www.sametinget.se/sapmi/sapmi.html>) besökt 2002-04-28.

⁸⁸ SOU 1999:25 s. 65; (http://www.samefolket.se/aldre_nummer/nov4.htm) besökt 2002-04-28.

⁸⁹ Svanberg&Runblom s. 351 f.

⁹⁰ SOU 1999:25 s. 66 ff.

⁹¹ (<http://www.sametinget.se/sapmi/finlan.html>) besökt 2002-04-28.

⁹² SOU 1999:25 s. 75 f.

⁹³ SOU 1999:25 s. 75. Egen kursivering.

bland annat på att rennäringen förstatligades av Sovjetunionen. I dag, när näringar privatiseras i Ryssland, är det få samer som har ekonomisk möjlighet att fortsätta med eller att återgå till rennäringen. Sovjet och Finlands gränskonflikter och gränsdragningen vid 1920-talet innebar att förutsättningarna för skoltsamerna, den grupp av samer som levat längst enligt det gamla siidasamhället, upplöstes och i dag finns det så gott som inget kvar av den samiska skoltkulturen.⁹⁴ De ryska samerna har fram till Sovjetunionens fall i princip inte haft någon kontakt med samerna på andra sidan om gränsen. Sedan 1992 deltar dock de ryska samerna i det Nordiska Samerådet. Rådet inrättades 1956 och är en av samerna inrättad organisation, vars syfte är att tillvarata samiska intressen samt att sprida information till allmänheten om samerna.⁹⁵

3.3 Samisk kultur

3.3.1 Samerna och renarna

Gemene man förknippar troligen den samiska kulturen med renskötsel och en förhärskande tanke har varit och är än i dag att renskötseln är a och o för alla samiska kulturyttringar. År 1983 stod följande att läsa i en offentlig utredning: *”Allmänt betraktas numera renskötseln som grunden för den samiska kulturen. Undandragningen och minskningen av de för renskötseln nödvändiga områden innebär [---] ett hot för den samiska kulturen i stort och för den samiska befolkningsgruppens fortbestånd. [---]. [E]n avgörande förutsättning för att den samiska kulturen skall kunna bevaras är att rennäringen kan fortleva som samisk näring och att ett rimligt antal samer kan få sin utkomst inom näringen.”*⁹⁶ Samhällsvetaren Mörkenstam menar att det är lagstiftaren som skapat sinnesbilden av att den samiska kulturen är liktydig med renskötsel, genom att det i 1§ i 1928-års Renbeteslag stadgades att endast den som sysselsatt inom renskötseln är att betrakta som same.⁹⁷ Renskötselns betydelse för den samiska kulturen försöker de icke-renskötande samerna, d.v.s. majoriteten av samerna, att tona ned. Önskan om att få betraktas som en grupp, kan på senare tid sägas ha vunnit viss gehör från statligt håll. I ett betänkande från 2001 sades att *”[s]amernas strävan att bevara och utveckla rennäringen och andra traditionella näringar som en grund för samisk kultur skall främjas.”*⁹⁸

Oavsett vad som framkommit ovan, så har renen spelat en stor roll för den samiska kulturen.⁹⁹ Redan på 500-talet finner vi uppgifter om hur samerna skidade ikapp renen och på 700-talet återfinns uppgifter om hur samerna

⁹⁴ (http://www.sapmi.se/ssr/same_ryss.html) besökt 2002-04-28. Se vidare Ruong (1982) s. 30 f. som skoltsamerna och deras siidasystem.

⁹⁵ (<http://www.sametinget.se/st/samorg.html#kapitel9>) besökt 2002-04-28.

⁹⁶ SOU 1983:67 s. 39. Egen kursivering.

⁹⁷ Mörkenstam s. 103 f. Se nedan för paragrafens innehåll.

⁹⁸ SOU 2001:101 s. 13. Egen kursivering.

⁹⁹ Lars Linder, krönikör på Svenska Dagbladet, tycks emellertid vara av annan uppfattning, se: Linder, SvD 2001-07-01.

bearbetade renens skinn och tillverkade kläder av dem.¹⁰⁰ Just samernas skicklighet med att förfina päls- och skinnverk, inte enbart från renen utan även från andra vilda djur, har tilldragit sig omvärldens intressen och än i dag är skinnhantverket en framstående del av det samiska slöjdhantverket. Inom sameslöjden, doudjin, används även material från renens horn och ben och material till slöjdandet hämtas även ifrån skogens träd. Det samiska hantverket återspeglas i samernas praktfulla klädesdräkter, som ser olika ut beroende på om de härstammar från skogs- eller fjällsamer.¹⁰¹

3.3.2 Samerna och naturen

Den samiska kulturen kan generellt sägas vara präglad av det nära levernet som samerna haft och många fortfarande har med naturen. I samernas förkristna religion tillbads och dyrkades naturföremål för att exempelvis bringa tur i jakt och fisket. Än i dag förekommer sådana ritualer, om inte av religiösa skäl, så av traditionella. Den nära kontakten med naturen har även skapat en känsla hos många samer, att de är, som de säger, en del av ekosystemet. Med detta skall förstås att samerna historiskt sett levt och sameverkat med naturen på ett sådant sätt att de inte lämnat spår efter sig.¹⁰² Detta är både på gott och ont. Det är nämligen bristen på samiska spår i lappmarkerna, som gjort det svårt för samerna att häva sina rättigheter över lappmarkerna.¹⁰³

3.3.3 Samiska språket

Samiskan hör till den finsk-ugriska språkfamiljen och språket består av flera dialekter. Till de stora dialekterna räknas nord- central- samt östsamiskan.¹⁰⁴ Dialekterna är dock så väsensskilda till sin natur att de kan benämnas som olika språk. De skilda dialekterna följer inte landsgränserna, utan deras utbredning hänger i stort samman med hur de traditionellt rört sig över vidderna. I det samiska språket återspeglas arvet från det ursprungliga jakt- och fiskesamhället som samerna levde i. Språket är exempelvis rikt på ord som beskriver olika jakt och fiskemetoder. Detta är viktiga språkkomponenter för jakt- och fångstfolks levnad.¹⁰⁵

Långt ifrån alla samer behärskar i dag samiska. I Sverige talar uppskattningsvis 9000 samer samiska och sett till hela samefolket så beräknas 35 000 tala samiska.¹⁰⁶ Det tidiga 1900-talets assimilationspolitik slog hårt mot det samiska språkets fortlevnad.¹⁰⁷ Enligt det sampolitiska partiet Skogssamerna slog assimilationspolitiken olika hårt mot olika

¹⁰⁰ <http://www.sapmi.se/ssr/kalender.html> besökt 2001-04-01.

¹⁰¹ (<http://www.sameslojdstiftelsen.com/index.asp>) besökt 2002-04-19.

¹⁰² Åhrén s. 29.

¹⁰³ Bengtsson (SvJt. 2000) s. 43 f.; Isachsen Kraemer (NJM) s. 531.

¹⁰⁴ SOU 1989:41 s. 113; Kulturhistoriskt Lexikon bandnr. 15 s. 10.

¹⁰⁵ Ruong (1982) s. 163 ff.

¹⁰⁶ SOU 1997:192 s. 162.

¹⁰⁷ Olofsson s. 25-27.

samiska grupper.¹⁰⁸ Det kan vara ett av skälen till att de icke-renskötande samerna inte har lika goda kunskaper i det samiska språket som de renskötande har.¹⁰⁹ De senaste åren har dock intresset för det samiska språket ökat och det växer sig allt starkare. Om inte annat synliggörs detta i de dagliga TV-sändningar som sedan augusti 2001 sänds på samiska. Detta är en samproduktion mellan de skandinaviska länderna, Danmark ej inräknat.¹¹⁰ I Sverige kan ett visst erkännande av det samiska språket sägas ha skett år 2000, då samerna fick rätt att använda samiskan inför svenska domstolar och förvaltningsmyndigheter.¹¹¹ På sikt verkar det således ut som att samiska språket kommer att överleva, under förutsättningen att vidtagna åtgärder är seriöst menade.¹¹²

3.4 Definition av same

Det är svårt att med säkerhet säga hur många samer det bor i Sverige, eftersom det saknas en allmänt vedertagen definition.¹¹³ Antalet samer uppskattas dock uppgå till 15 000- 20 000.¹¹⁴ Intervallet är fastställt utifrån renlängder, i vilka renskötande samer upptas, samt utifrån folkbokföringsregister.¹¹⁵ På senare tid har definitionen som återfinns i ILO:s konvention nr 169 vunnit allt mer terräng, vilket bl.a. inspirerat utformningen av den svenska Sametingslagens definition av vem som skall räknas som same.¹¹⁶

”Med same avses i denna lag den som anser sig vara same och

1. Gör sannolikt att han har eller har haft samiska som språk i hemmet, eller
2. Gör sannolikt att någon av hans föräldrar, far- eller morföräldrar har eller har haft samiska som språk i hemmet, eller
3. Har en förälder som är eller har varit upptagen i röstlängd till Sametinget”.

Det torde inte finnas några betänkligheter med att uppställa självidentifikation som kriterium, då det överrensstämmer med folkrättsliga regleringar. Det bör dock här noteras att det har förekommit ett i samekretsar uppmärksammat fall, där en dansk person, utan några som helst

¹⁰⁸ (<http://www.skogssamerna.nu.omoss.html>) besökt 2002-01-28

¹⁰⁹ SOU 1975:100 s. 349 ff.

¹¹⁰ Se vidare (<http://www.svt.se/sapmi/>) besökt 2002-02-01.

¹¹¹ Genom Lag (1999:1175) om rätt att använda samiska hos förvaltningsmyndigheter och domstolar.

¹¹² SOU 1989:41 s. 114 ff.

¹¹³ Det svenska Sametinget menar dock att den definition som återfinns i Sametingslagen är allmänt vedertagen i dagens samhälle. Se; (<http://www.sametinget.se/st/press/ILO.html>) besökt 2002-02-27.

¹¹⁴ SOU 1989:41 s. 13. Vissa källor gör t.o.m. gällande att det finns över 50 000 samer i Sverige. Se;

(http://golf.aftonbladet.se/vvs/telegram/0,1082,53372582_INR_p_20001019.00.html) besökt 2001-08-29.

¹¹⁵ SOU 1986:36 s. 41.

¹¹⁶ 1 kap. 2 § Sametingslagen. Definitionen utpekar vem som har rösträtt till Sametinget. Se nedan om definitionen i Sametingslagen. Se nedan 3.5. hur ursprungsfolk definieras.

blodsband till samerna, upptogs på Sametingets röstlängd, tack vara att han kunde ett fåtal samiska ord.¹¹⁷ De starkaste samebanden har de samer som fortfarande är bosatta inom det traditionella bosättningsområdet, vilket innebär att det är de rensköskötande samerna som har starkast samisk identitet. En samhörighet med andra människor kan skapas av att en grupp människor delar näringsfång, religion, språk eller att de bär på en gemensam historia.¹¹⁸

Att språket används som objektivi kriterium kritiseras stundom.¹¹⁹ Det är ju långt ifrån alla samer som talar samiska. Kriteriet har än dock rättfärdigats, Samiskan behöver ju inte talas aktivt och intresset för det samiska språket har dessutom ökat de senaste 20-30 åren. Detta tyder på att antalet personer som talar samiska åtminstone inte kommer att avta. Den största anledningen till att språket accepterats som objektivi kriterium, torde dock vara att det överrensstämmer med både norsk och finsk lag.¹²⁰

Det tidigare sättet att definiera en person som same, enbart utifrån om han levde ett för ögat urskiljbart samiskt sett är i dag uttraderat ur den skrivna lagen.¹²¹ I 1928-års Renbeteslag hette det att;

”Men lapp avses i denna lag en var, som enligt vad som nu är sagt äger rätt till renskötelse; och den lapp, som själv eller genom medlemmar av sitt hushåll driver renskötelse, kallas renskötande lapp”.

Den etniska tillhörigheten kopplades således till ett levnadssätt. Det var dock inte förrän 1971, genom en lagändring i 1971-års Rennäringslag, som definitionen given utifrån renskötelsen utmönstrades. I dag heter det att den som är av ”samiskt härkomst” omfattas av dess Rennäringslagen.¹²² Vem som anses vara av samiskt härkomst kan bedömas enligt Sametingslagens definition, men i övrigt har det överlämnats till praxis att avgöra vem som är same.¹²³

3.5 Definition av minoritet och ursprungsfolk

Samerna är en ursprungsbefolkning¹²⁴ och de är även en minoritetsbefolkning. De båda begreppen överlappar i viss mån varandra,

¹¹⁷ Se Olofssons uppsats kapitel ”Bråket i sameradien”.

¹¹⁸ Olofsson s. 16 f.

¹¹⁹ Johansson Dahre (1994) s. 9.

¹²⁰ Johansson Dahre (1994) s. 9; Korpijaakko-Labba (1994) s. 526 fotnot 2; SOU 1986:36 s. 41; Prop. 1992/93:32 s. 36 ff.

¹²¹ Se vidare i Amfts artikel om hur det för ögat urskiljbara blev det avgörande kriteriet för att klassas som same. Läs även i Ruong (1975) samt i SOU 1960:41, om hur renskötande samers barn erhöi en lägre utbildningsnivå än övriga svenska barn, i den s.k. lappskolan som existerade fram till 1960-talet.

¹²² 1§ 1 st. RNL.

¹²³ Bengtssons kommentar nr 1 till (1971:437).

¹²⁴ Se dock Mörkenstam fotnot 2, s. 193, där det framkommer att Juridiska Fakulteten i Uppsala har ifrågasatt om samerna verkligen är att hänföra till en urbefolkning.

eftersom en ursprungsbefolkning vanligtvis även är en minoritet.¹²⁵ Omvända förhållande gäller dock inte. Skillnaden mellan minoritetsfolk och ursprungsfolk är att sistnämnda härstammar från ett folk som alltid bott i landet och kommit i minoritetsställning, medan en minoritetsgrupp inte nödvändigtvis härstammar från urbefolkningen.¹²⁶

Uttrycket ursprungsbefolkning, urbefolkning, anses vara en vedertagen översättning av det engelska begreppet ”indigenous peoples” och ”indigenous populations”.¹²⁷ Det finns inte något entydigt svar på vad begreppet ursprungsbefolkning betyder, vilket beror på att begreppet är generell och avser all världens urfolk, som i praktiken lever på väsensskilda sätt.¹²⁸ I de nordiska länderna har definitionen som återfinns i ILO:s konvention nr 169 ”Om ursprungsfolk och stamfolk i självstyrande länder” vunnit visst erkännande. Konventionen uppställer vissa bestämmelser med skydd för urbefolkningar och den äger, enligt dess första artikel, tillämpning på;

1. (a) ett stamfolk i självstyrande länder, vilkas sociala, kulturella och ekonomiska förhållanden skiljer dem från andra grupper av den nationella gemenskapen och vilkas ställning helt eller delvis regleras genom deras egna sedvänjor eller traditioner eller genom särskild lagstiftning;
- (b) folk i självstyrande länder, vilka betraktas som ursprungsfolk på grund av att de härstammar från folkgrupper som bodde i landet eller i ett geografiskt område, som landet tillhör, vid tiden för dess erövring eller kolonisation eller fastställandet av nuvarande statsgränser och vilka, oavsett rättslig ställning, har behållit en del av eller alla sina egna sociala, ekonomiska, kulturella och politiska institutioner.
2. Identifieringen av sig själv som ursprungsfolk eller stamfolk skall ses som ett grundläggande kriterium för att fastställa de grupper på vilka bestämmelserna i denna konvention äger tillämpning.
3. Användningen av uttrycket ”folk” i denna konvention skall inte tolkas så att det ger upphov till rättigheter som kan vara förknippade med ”folk” i folkrätten.

Sedan 1970-talet har Sverige åtskilliga gånger bekräftat samernas status som ursprungsbefolkning. Det har sagts att det är ”*tveklöst att samerna [---]*

¹²⁵ Exempel på undantag är inuiterna på Grönland, som är i majoritet gentemot danskarna. Inuiternas förhållande skiljer sig dock från samernas. Se vidare FN:s hemsida (http://srch1.un.org/plweb/cgi/fastweb?state_id=10115250231&view=unsearch&docrank=1&numhitsfound=277&query=indigenous%20populations&&docid=1841&docdb=pr2000&dbname=web&sorting=B YRELEVANCE&operator=adj&TemplateName=predoc.tpl&setCookie=1) där en bättre definition efterlyses så att skillnaden mellan ursprungs- och minoritetsfolk blir tydligare. Besökt 2002-03-22.

¹²⁶ Olofsson s. 19; SOU 1986:36 s. 75 ff. Se SOU 1999:25 s. 47. Det krävs inte att ursprungsbefolkningen bott ensamma i landet.

¹²⁷ SOU 1986:36 s. 53.

¹²⁸ Korpijaakko-Labba (NJM) s. 525 ff.; SOU 1986:36 s. 10.

själva identifierar sig som ett ursprungsfolk och en samisk befolkning levde i det som nu är det norra Sverige innan landet fick sina statsgränser.”¹²⁹

¹²⁹ SOU 1999:25 s. 52. Egen kursivering.

4 DEN TIDIGA SAMESAMHÄLLET

4.1 Siidasamhället

I det ursprungliga samesamhället verkade samernas inom sociala och näringsmässiga gemenskaper, s.k. siidor. Detta var avgränsade geografiska områden, inom vilka ett tiotal samefamiljer samverkade. Under den ljusa delen av året bedrevs jakt och fiske familjevis. Det vanliga tycks ha varit att samma familj uppsökte samma område i siidan år efter år och härigenom skapades ett visst band mellan den enskilda familjen och ett särskilt område inom siidan.¹³⁰ Bandet var mycket starkt och andra samefamiljer tycks ha respekterat detta. Israel Ruong menar dock att familjerna inte återvände till samma område. Han hävdar istället att siidans områden fördelades efter en behovsprincip.¹³¹ Efter att ha arbetat familjevis, samlades samtliga samefamiljer i siidan under det mörka halvåret kring vintervistet och de utförde där gemensamt vinterjakten. Samerna levde på denna tid av jakten och fisket. De tros dock ha haft ett fåtal renar, vilka användes som lockdjur vid jakt och som lastdjur vid de halvnomadiska flyttningarna.¹³² Inom siidan fick endast siidans egna medlemmar verka, vilket bl.a. innebär att ett vildjur som hade jagats in på annan siidas område inte fick förföljas och fällas.¹³³

4.2 Den samiska rättskulturen

Ursprungsbefolkningar, samerna inkluderade, levde länge i en muntlig kultur. Detta innebär bl.a. att det oftast inte finns några nedtecknade lagar som skyddat eller skapat rättigheter till land och vatten för dem. Det innebär dock inte att de saknar en rättskultur. Studier visar att rättighetsbegrepp existerat bland dem sedan urminens tider.¹³⁴ Deras rättssystem har traderats i nästan oförändrat skick från generation till generation i tusentals år av åldermännen bland dem.¹³⁵ Åldermännen yttrade sig med stor auktoritet, men det var inte de som skapade rätten.¹³⁶ Patrick Glenn skriver:

”A chthonic legal tradition simply emerged, as experience grew and orality and memory did their work. Since all people of the earth are descended from people who were chthonic, all

¹³⁰ Hur siidans resurser skulle bestämdes av siidans åldermän och markfördelningen skedde efter behov, d.v.s. exv. efter hur stor familjen var. Det vanliga var dock att samma familj använde sig av samma område inom siidan år efter år, vilket kan liknas att de hade särskilda band till områdena.

¹³¹ Ruong (1982) s. 31.

¹³² Lundmark (1999) s. 37.

¹³³ (<http://www.sametinget.se/sapmi/rattsforhallandenden.html>) besökt 2002-03-12.

¹³⁴ Hansson (IV) s. 205.

¹³⁵ Glenn s. 58 f.

¹³⁶ Glenn s. 59 f.

other traditions have emerged from in contrast to chthonic tradition. It is the oldest of traditions; its chain of traditions; its chain of traditio is as long as the history of humanity.”¹³⁷

Ursprungsfolkens rättskultur kan sägas ha uppstått genom människans relation till jorden och vice versa. Med ”chthonic people” skall nämligen förstås folk som lever i ett nära samspel med jorden och detta har samer och andra ursprungsbefolkningar sägas ha gjort och i viss utsträckning gör de det fortfarande.¹³⁸

Bland samerna upprätthölls ordningen i siidan och mellan siidorna, genom de stämmor som åldermännen höll vid samlingen kring vintervistet.¹³⁹ Bristen på skriftliga urkunder, gör det svårt för oss i dag att vinna kunskap i den samiska rättskulturen. Genom att studera ryska skoltsamer, kan viss information om den samiska rättskulturen. De ryska samerna är nämligen de som levt längst utan någon påverkan av omvärlden. Skoltsamerna levde ända fram till ryska revolutionen enligt det gamla siidasamhällets mönster. Åldermännens främsta uppgift var att fördela jakt- och fiskemarkerna till siidans medlemmar.¹⁴⁰ Eftersom det var siidans åldermän som hade den yttersta rådigheten över siidans markresurser, skapades ett slags rättskydd för den enskilda samefamiljen.¹⁴¹ Åldermännen hade även att skipa rätt och fungera som domstol om någon hade begått en handling som bröt mot föreskrivet levnadsmönster.¹⁴² Rättskipningen skedde inte enbart på domstolens eget initiativ, utan siidans medlemmar eller medlemmar från annan siida kunde uppmärksamma åldersmännen på missförhållanden och orättvisor. Det finns endast fragmentariska uppgifter om hur skoltsamernas brottskatalog såg ut, men det kan dock uttydas att brottspåföljderna var stränga.¹⁴³ Det samiska rättsystem hade en mycket stark ställning bland skoltsamerna och det var först vid sekelskiftet 1800-1900 som skoltsamerna började överlämna brottslingar till det allmänna rättsväsendet.¹⁴⁴

De svenska samernas rättskultur undergrävdes på grund av kolonisationen, vilket framkommer längre fram i uppsatsen. I den tidiga kolonisationen kunde dock samerna påverka rättskipningen även i de offentliga domstolarna. Samerna var i majoritet och deras rättstänkande inflöt i domstolarnas arbete.¹⁴⁵ Per Guttorm Kvenangen, som bl.a. varit Sametingets handläggare av kulturfrågor, skriver att den samiska rättsordningen verkade självständigt vid sidan av den ordinarie rättsordningen. Kvenangen gör

¹³⁷ Glenn s. 58. Glenn använder begreppet ”chthonic people” och inte ursprungsbefolkning. På sidan 57 i hans bok står det att ”[---] Edward Goldsmith describing people who live ecological lives by being chthonic, that is, by living in or in close harmony with the earth.” Samerna ser ju sig som en del av ekosystemet och omfattas således av vad Glenn skrivit om ”chthonic people” i sin bok.

¹³⁸ Glenn s. 58.

¹³⁹ Päivö (II) s. 23.

¹⁴⁰ Ruong (1982) s. 31.

¹⁴¹ Ruong (1982) s. 31.

¹⁴² Ruong (1982) s. 31.

¹⁴³ Kvenangen (1996) s. 32.

¹⁴⁴ Ruong (1982) s. 31.

¹⁴⁵ Lundmark (1999) s. 67 ff.

gällande att att ända in på 1820-talet sammanträdde den samiska domstolen i Finland, efter det att häradstinget hade sammanträtt. Kvenangen utesluter därför inte möjligheten att det kan ha fungerat på liknande sätt i Sverige.¹⁴⁶

4.3 Sápmis rikedomar

Sápmi stora tillgång av naturrikedomar tilldrog sig tidigt andra aktörer än samerna själva. Uppgifter från 800-talet e.kr berättar om hur den norske storbonden Ottar byggde upp sin rikedom genom den skatt som samerna erlade till honom. Skatten togs ut i skinn från mård, ren, björn, säl och valross samt i fjädrar och valben, vilket tyder på att samerna levde i ett samhälle där det fanns gott om villebråd, vilka samerna var kunniga att fånga och fälla. I Snorre Sturlasons isländska sagovärld återfinns mer detaljerade berättelser om hur kontakten mellan samer och andra nordbor såg ut.¹⁴⁷

Det svenska riket började indirekt och i blygsam omfattning befästa sin makt i Sápmi på 1300-talet. Erik Magnusson gav birkarlarna¹⁴⁸ ensamrätt på att bedriva handel med samerna, mot att de ersatte kronan med päls- och skinnverk genom ett kungligt privilegium 1358.¹⁴⁹ Birkarlarnas ställning antas dock ha betydligt äldre anor. Det fanns nämligen redan på 800-talet ett kungligt privilegium som omfattade handeln med samerna. Birkarlarna delade in Sápmi i lappmarker, d.v.s. handelsdistrikt, vilket tros ha skett utifrån de gränser som siidan hade. Inom var lappmark hade var birkarl sina egna samer, vilka han bedrev handel med. Vi saknar kännedom om birkarlarna även beskattade samerna. Lundmark skriver att om skatt uppbars, så var den av blygsam omfattning. Det motsatta skulle nämligen inneburi att birkarlarna hade undergrävt sina handelsmöjligheter. De hade då inte kunnat bygga upp de rikedomar som de de facto gjorde.¹⁵⁰

Birkarlarna bedrev en byteshandel med samerna, genom vilka de bytte till sig päls- och skinnverk mot bl.a. bröd, mjöl och smör. Visserligen erhöi samerna endast en bråkdel av vad verken betingade på den europeiska markanden. Tillförseln av föda skedde dock på vinter, vilket annars var en tämligen kärv tid vad gällde tillgången av föda. Lundmark skriver att denna byteshandel skapade en allmän väiständsökning bland samerna och den samisk befolkningen ökade till antalet under 1500-talet.¹⁵¹

Det var inte enbart birkarlarna som sökte sig till lappmarkerna under 1300-talet. Päls- och skinnverken, som samerna tillhandhöi, lockade även till sig andra aktörer, såväl inhemska som utländska. Redan på 1320-talet ses hur

¹⁴⁶ Kvenangen (1996) s. 35.

¹⁴⁷ (<http://www.sametinget.se/sapmi/kalla.html>) besökt 2001-08-08.

¹⁴⁸ (<http://www.sametinget.se/sapmi/rattsforhallanden.html>) besökt 2002-04-28.

Birkarlarna tros härstamma från Birkala, ett område motsvarande dagens Tammerfors.

¹⁴⁹ Lundmark (1999) s. 19.

¹⁵⁰ Lundmark (1982) s. 456 f.

¹⁵¹ Lundmark (1982) s. 468 ff.

hälsingar sökte sig till lappmarkerna, vilket gav upphov till intressekonflikter mellan å ena sidan samer och birkarlar och å andra sidan hälsingar och svenska kronan. Samerna ville freda sin jakt och sitt fiske, birkarlarna ville ha handeln med samerna för sig själva och den svenska kronan hade bl.a. fiskala intressen av att lappmarkerna befolkades.¹⁵² Genom att främja upptagande av hemman i lappmarkerna skulle även kronans makt över området kunna förstärkas, vilket var viktigt för skäl som framkommer i kommande stycke. Intressekollisionen fick sin lösning vid Täljemötet år 1328. Det sades då att rätten att kolonisera lappmarker mellan Skellefte- och Luleälv, d.v.s. områden som låg utanför hälsinges lagsaga, tillkom den som anmälde sig till kronans fogde. Detta är dock inte att betrakta som en geografisk uppdelning av Sápmi och inte heller skall det betraktas som en fördelning av äganderätten. Det hela är i det närmsta att likna vid en näringsmässig gränsdragning. I dokumentet sade det nämligen att ”ingen bör hindra de kringströvande skogsmänniskorna, allmänt kallade lappar i deras jakt.”¹⁵³

Som sades ovan sökte sig även utländska aktörer till lappmarkerna och med detta skall även förstås att de länderna försökte vinnlägga sig herraväldet över Sápmi. Länderna hade inte enbart intressen i Sápmis naturtillgångar och i de skatteintäkter som kunde uppbäras, utan det fanns även försvarspolitiska överväganden bakom ländernas rivalisering. På 1300-talet ser man hur Sverige, den norska kungen och karelare kämpar om makten över området.¹⁵⁴ Karl IX lät vid sin kröning 1607 titulera sig som ”*Lapparnes i Nordanlandens konung*”, för att på så vis hävda överhöghet över Sápmi. Detta mottogs dock inte med blida ögon från danskt-norskt håll. Grannlandet lät förflytta samer bosatta längs med kusterna och i stället utplacera norrmän där. Karl IX:s anspråk föranledde även att Kristian IV lät anfalla Sverige 1611. I det senare undertecknade fredsfördraget fick Sverige finna sig i att en framtida kontroll över Ishavskusten för alltid var förlorad.¹⁵⁵ De krigiska inslagen i Sápmi har dock snarare varit undantag än regel. Länderna har i stället vunnit makt över området till stor del genom en stundom intensiv kolonisationspolitik.¹⁵⁶

¹⁵² NJA 1981 s. 1 (s. 32); Hafström s. 181.

¹⁵³ Kulturhistoriskt lexikon band nr 10 s. 322. Egen kursivering.

¹⁵⁴ Lundmark (1999) s. 18 ff.

¹⁵⁵ Ruong (1975) s. 496.

¹⁵⁶ Se bl.a. Ruong (1982) kap. 6.

5 SAPMI ERÖVRAS

5.1 Sápmi och Sverige knyts samman

Vid 1500-talet började Europas furstehus att växa sig starka och nya världsdelar började upptäckas. Banden med den gamla medeltida samhället bröts och det nya tog vid. Gustav Vasa blev kung 1523 och med honom etablerades en stark styrning av landet, vilket bl.a. innebar noggrann bevakning av rikets statsfinanser. År 1528 lät kungen fördubbla den ersättning som birkarlarna hade att ge till kronan, p.g.a. sin monopolställningen, och 1553 knöts samernas beskattning direkt till kronan, men vissa lappmarker låg under kronans omedelbara beskattning redan tidigare.¹⁵⁷ Handeln med samerna behöll dock birkarlarna fram till 1602, då Karl IX, under sin tid som hertig, lät anlägga fasta marknadsplatser samt domstolar i lappmarkerna.¹⁵⁸ Anledningen till att samernas beskattningen knöts direkt till kronan, tros bero på ökade priser på päls- och skinnverk i Europa och kronans önskan om att själv göra så stor profit som möjligt av handeln.¹⁵⁹ Skatten som samerna erlade till kronan var mycket värdefull, då den motsvarade den sammanlagda summan av jordskattens inkomst i Västerbotten och Norrbotten.¹⁶⁰ Hur samerna påverkades av att kronan övertog beskattningen, saknar vi kännedom om, eftersom vi inte vet om birkarlarna beskattade samerna eller ej. Däremot vet vi att samerna erlade skatt i skinn och torrfisk. Detta var varor som samerna lätteligen kunde frambringa, eftersom det inte rädde någon konkurrens om födan i lappmarkerna.¹⁶¹

Skatten uppbars av s.k. lappfogdar, vilka stod under rikets omedelbara kontroll. Samerna skattade dels gemensamt för siidan, den s.k. lappbyn, och dels beskattades den enskilda samefamiljen för det enskilda område, s.k. skatteland, skattevatten och skattefjäll, som den brukade inom siidan.¹⁶² Rätten som samerna fick till det beskattade området var personlig och den gällde för ett visst specificerat område, vilket innebar att skattelappen, d.v.s. skattelandet innehavare, verkade ensam på sitt skatteland.¹⁶³

Gustav Vasa arbetade med att förstärka kronans makt över Sápmi. I två brev signerade Gustav Vasa år 1542 framkom att ”sådana ägor som obebyggda ligga, höre Gud, Oss och Sveriges krona till och ingen annan”¹⁶⁴ och att birkarlarna inte fick förhindra nybyggare från att slå sig ner i

¹⁵⁷ Lundmark (1999) s. 27.

¹⁵⁸ Lundmark (1999) s. 29.

¹⁵⁹ Lundmark (1982) s. 457 f.

¹⁶⁰ Kvist s. 47.

¹⁶¹ Lundmark (1982) s. 468 ff.

¹⁶² Ruong (1982) s. 26 och s. 51 f.

¹⁶³ Arell kap 2; Kvenangen (2002) s. 5.

¹⁶⁴ Hafström s. 181.

lappmarkerna.¹⁶⁵ Kungens brev med innehållet att oobbyggda områden tillhörde kronan, betydelse har stundom varit omtvistat. I dag tillskrivs det inte någon äganderättslig betydelse. Brevet är istället att betrakta som ett sätt att stimulera och reglera koloniseringen.¹⁶⁶ Samerna tycks inte ha glömts bort vid denna tidiga kolonisering. I ett kungligt brev från 1543 förbjöds bönder att ta villebråd som samerna fällt. Samerna betalade skatt och skulle därför få jaga i fred.¹⁶⁷ I Johan III:s brev, daterat 1584, förbjöds Tornebönder att inkräkta på områden ovan Sogamoukta rå, eftersom samerna sades ha urminnes hävd till områden där ovan.¹⁶⁸

Även om koloniseringen inte fick något direkt fotfäste under 1500- och 1600-talet så började det samiska samhället än dock att förändras, såväl näringsmässigt som till sin struktur.¹⁶⁹ En av orsakerna därtill tros vara att samerna blivit beroende av den icke självproducerade mat, som birkarlarna hade gett dem i utbyte mot päls- och skinnverk. Denna mattillförsel försvann i och med att kronan själv tog över handeln med samerna 1602.¹⁷⁰ Ett annat skäl till förändringarna var att det genomförts en skattereform, vilken ökat skattebördan för samerna väsentligt. Som exempel kan nämnas att Lule lappmark hade att av vissa varor erlægga fyrdubbelt mer i skatt än vad de tidigare hade gjort.¹⁷¹ Som en följd av vad som sagts ovan, kunde det gamla siiddasamhället inte längre bära alla dess invånare, som till antalet hade ökat p.g.a. den tidigare nämnda välståndsökningen. Samerna började därför specialisera sina näringsfång. Många samer påbörjade en storskalig renskötsel, som innebar ett nomadiserande leverne. Det förde bl.a. med sig att rennäringen behövde ta stora områden i anspråk, för att kunna bli bärkraftig. Även fiske-, jakt - och jordbruksverksamheten, som bedrivits inom siidan, utvecklades under den här tiden. Vid sekelskiftet mot 1700-talet hade det gamla siidasamhällets struktur till stor del övergivits.¹⁷²

5.2 Nasa silvergruva

Med Karl IX vid tronen inledde Sverige en stormaktsera, som nådde sin kulmen under 1600-talet. Även om krigsverksamheten var framgångsrik, så var det kostsamt för riket att hålla armén. Finansieringen av de svenska trupperna betalades till stor del rikets invånare i form av höjda skatter. Det rådde därför en stor optimism, när silvermalm påträffades vid Nasafjället 1634. Detta skulle kunna stärka riket, ekonomisk sett, samt finansiera

¹⁶⁵ Ruong (1982) s. 50.

¹⁶⁶ Hafström s. 181 f; Wernstedt s. IX B; (<http://www.sapmi.se/ssr/kalender.html>) besökt 2001-04-01

¹⁶⁷ (<http://www.sapmi.se/ssr/kalender.html>) besökt 2001-04-01; 1543-års brev finns publicerat i Cramér (1979) s. 304-305.

¹⁶⁸ SOU 1986:36 s. 43. Sogamoukta rå ligger i nordligaste Norrland.

¹⁶⁹ Detta gick hand i hand. Rörelsemönstret i siidan påverkades av att samerna började hålla sig med allt fler renar.

¹⁷⁰ Lundmark (1982) s. 468; (1999) s. 32.

¹⁷¹ Lundmark (1982) s. 468.

¹⁷² (<http://www.sapmi.se/ssr/samebyn.html>) besökt 2001-08-20.

pågående och kommande krig.¹⁷³ ”Man hoppas här, näst Gudz tillhiälps så skall det blifua dee Svänkas Wästindienn”,¹⁷⁴ skrev riksrådet Carl Bonde om silverfyndigheterna. Upptäckten av ädelmetall vid Nasa var visserligen inte den första, men det var den hittills största ådran som man funnit.¹⁷⁵ För att kunna bryta malmen, krävdes arbetskraft och det var något som ännu inte fanns i tillräcklig utsträckning i lappmarkerna. Det krävdes således en aktiv koloniseringspolitik för att kunna realisera fyndigheterna, men det fordrades även att samernas arbetskraft utnyttjades. Gruvans svårtillgängliga läge krävde att samerna och deras renar fanns tillgängliga för att transportera silvermalmen, vilket för samerna var svårt att kombinera med en bärbar renskötsel. Arbetsförhållande var, liksom vid andra gruvor, hårda och förnedrande. Det finns t.ex. vittnesmål om hur samer halades under isen, då de hade vägrat att stå bergverken till tjänst.¹⁷⁶

5.3 Samisk flyktväg

De hårda arbetsvillkoren i kombination med de förändrade förhållandena i siidasamhället, skapade en samisk flyktväg. Samtliga protokoll från Jokkmokks ting 1667 vittnar om hur malmtransporter och gruvarbete försumrades till följd av samerna flydde arbetet, vilket innebar att vissa lappbyar blev helt avbefolkade.¹⁷⁷ Samerna flydde söderöver eller till grannlandet Norge, alternativt som verkade lika oroväckande för kronan. Om samerna erkände sig som norska undersåtar, så skulle grannlandet makt över Sápmi öka och en samisk avbefolkning innebar ju även att gruvdriften avbröts. Den samiska flyktvägen oroade även prästerskapet i Västerbotten. Prästerna menade i ett brev daterat 1667 att den samiska avbefolkningen var till men för såväl samerna själva som för andra. Prästerna fordrade därför att samerna skulle tvingas tillbaka till sina skatteland och fortsätta att betala skatt där. Prästerskapet krävde att kronan skulle vidta åtgärder som förhindrade samerna att lämna sin kyrka, sin marknadsplats och sitt skatteland.¹⁷⁸ Västerbottens landshövding, tillika den mest välutbildade samerna på 1600-talet, Johan Graan ombads i ett kungligt brev att råda bot på de vidlyftiga flyttningarna. Graan presenterade grunden till vad som 1673 antogs som ett Lappmarksplakat.¹⁷⁹ Innehållet i plakatet var märkbart påverkat av det nämnda prästerskapsbrevet. Plakatet innehöll tankar om såväl kristendomens spridande som om lappmarkernas uppodling. Detta sades vara sätt som skulle ”*avvänja lapparna från deras råa och delvis hedniska sedvänjor.*”¹⁸⁰ I det sistnämnda torde ligga att samerna skulle förmås att bli bofasta och överge sin delvis nomadiserande tillvaro, i alla fall

¹⁷³ Sörlin s. 32.

¹⁷⁴ Sörlin s. 32.

¹⁷⁵ Även om det var den största så var den långt ifrån så inkomstgivande som kronan och andra hade föreställt sig.

¹⁷⁶ Korpjaakko-Labba (1994) s. 386 ff.; Lundmark (1999) s. 45.

¹⁷⁷ Korpjaakko-Labba (1994) s. 388.

¹⁷⁸ Korpjaakko-Labba (1994) s. 387.

¹⁷⁹ 1673-års Lappmarksplakat.

¹⁸⁰ Korpjaakko-Labba (1994) s. 387. Egen kursivering.

skulle de förhindras att flytta över till norskt territorium.¹⁸¹ Redan 1671 hade samerna i ett kungligt plakat uppmanats att ”förblifva vid sina boställen och icke flytta ifrån den ena orten till den andra.”¹⁸²

År 1695 genomfördes en skattereform, enligt vilken samerna hade att erlägga skatten kollektivt för lappbyn, till skillnad från tidigare då de hade betalat skatt för skattelandet som de brukade. Inom byn fördelades emellertid skatten solidariskt för ”den mark som var och en lapp kan ha till renbete, fiskeri och djurfång.”¹⁸³ I den samtidigt antagna lappfogdeinstruktionen framkom att samnen skulle beskattas i den lappby han en gång tillhört och avflyttade han från byn skulle han i möjligaste mån återbringas. Lyckades man inte återföra den avflyttade samnen, skulle kvarvarande samer i lappbyn att ansvara för hans del av skatten.¹⁸⁴ Det fanns således ekonomiska orsaker till varför samnen skulle bli bofast, men även maktpolitiska skäl gentemot Norge-Danmark fanns där bakom. Det skall dock hållas i åtanke att landshövding Graan menat att en ökad bofasthet skulle hjälpa samerna att behålla sina ursprungliga näringar.¹⁸⁵

5.4 Formell start för kolonisering

Så som framkommit i det ovanstående, krävdes att lappmarkerna koloniserades, för att det skulle vara möjligt att utvinna dess rikedomar. Lappmarksplakatet har därför kommit att kallas för den formella starten för lappmarkens kolonisation, eftersom kronan från och med nu aktivt arbetade för att låta besitta och befolka området. Kronan lockade nybyggare till lappmarkerna, genom att i plakatet erbjuda dem skattelättnader och frihet från knektutskrivning, mot att marken uppodlades.¹⁸⁶ Nybyggarna undslapp skatt för de första femton åren och därefter skulle de inte behöva betala mer skatt än vad samerna gjorde. Det fanns dock på 1600-talet endast ett fåtal potentiella nybyggare. Sveriges år i krig hade lämnat många gårdar tomma längs med kusterna och de nybyggare som fanns slog sig i första hand ned där.¹⁸⁷ År 1695 förnyades därför plakatet och i detta, liksom i det tidigare, utlovades femton års skattefrihet och skattelättnader.¹⁸⁸

Nils Arell, verksam som kulturgeograf i dag, skriver att den ovan beskrivna skattereformen måste studeras tillsammans med Lappmarksplakaten.

”Staten var angelägen att dels uppmuntra nybyggesverksamheten, dels skydda rennäringens intresse. En målsättning med kolonisationspolitiken var naturligtvis att

¹⁸¹ Arell s. 6.

¹⁸² Arell s. 6. Egen kursivering.

¹⁸³ Arell s. 10. Egen kursivering. Arell skriver att skatteomläggningen i praktiken innebar att samerna erlade skatt för sitt rennehav.

¹⁸⁴ Holmbäck s. 12.

¹⁸⁵ Korpijaakko-Labba (1994) s. 373.

¹⁸⁶ 1673-års Lappmarksplakat och 1695-års Lappmarksplakat.

¹⁸⁷ Lundmark (1999) s. 60.

¹⁸⁸ 1695-års Lappmarksplakat.

nybyggena med tiden skulle utgöra beskattningsobjekt och kanske göra nybyggesverksamheten 'lönsam' för staten. Det var därför viktigt att åstadkomma en lämplig avvägning mellan rättigheter och skyldigheter."¹⁸⁹

5.5 Parallellteorin

Bakom Lappmarksplakatet fanns den s.k. parallellteorin. Enligt denna förutspåddes samer och nybyggare kunna leva sida vid sida, utan att någon konkurrens skulle uppstå om naturresurserna.¹⁹⁰ Parallellteorin visade sig relativt omgående sakna verklighetsförankring. Såpmis klimat gjorde det svårt för nybyggarna att enbart livnära sig genom ett åkerbruk och de sökte därför få viss del av sin näring tillgodosedd genom jakt och fiske. Detta sågs inte med god min av kronan, som hade en vision om att lappmarkerna skulle koloniserats genom uppodling. Det störde även samerna, då det påverkade deras inkomstfång.¹⁹¹ Samerna stördes bland annat av böndernas omfattande svedjande och av att renar, tillhörande nybyggarna, betades och vallades på skatteländen. I 1695-års förnyade Lappmarksplakat togs det dock ingen notis om renfrågan. Kronan tycktes mena att samerna kunde dra nytta av dessa djur, då de bl. a kunde mjölka dem när inte nybyggarna var där.¹⁹² Däremot förmanades bönderna att upphöra med sitt allt för omfattande svedjande och i det förnyade plakatet betonades återigen parallellteorin.¹⁹³

5.6 1683-års avvitringsförordning

Lappmarksplakatet gav endast upphov till ett fåtal nybyggen. Detta till trots så lade dessa nybyggen, under sig så stora markarealer, att kronan såg det som ett hinder för andra att slå sig ned i lappmarkerna, vilket även innebar förlorade skatteintäkter.¹⁹⁴ I 1683-års avvitringsförordning lät man därför tilldela nybyggena fasta gränser och avskiljde dem från övrig obebyggd mark.¹⁹⁵ Detta skulle förhindra enskilda nybyggare från att breda ut sig över för stora områden och det skulle även säkra bergverkens behov av skog.¹⁹⁶ I förordningen sades det att de obyggda områden tillhörde kronan, något som Gustav Vasa hade hävdad redan år 1542.¹⁹⁷ Åke Holmbäck framförde i betänkandet "Lappsatteländens historiska utvecklingen" att samernas möjlighet att erövra äganderätt till lappmarkerna, omintetgjordes för all framtid när 1683-års avvitringsförordning antogs. Holmbäck skrev att om inte ens de bofasta invånare kunde tillerkännas äganderätt efter 1683, så "*är det naturligen helt uteslutet, att lapparna, vilkas äganderätt till lappsatteländan aldrig varit allmänt erkänd och som brukade sina land*

¹⁸⁹ Arell s. 10.

¹⁹⁰ Korpjaakko-Labba s. 387 f.

¹⁹¹ Arell s. 54.

¹⁹² Ruong (1975) s. 390.

¹⁹³ 1695-års Lappmarksplakat.

¹⁹⁴ Hafström s. 181.

¹⁹⁵ Ruong (1975) s. 389; (1982) s. 50; Hafström s. 180 f.

¹⁹⁶ Ruong (1975) s. 389; (1982) s. 50.

¹⁹⁷ Se ovan 5.1.

*blott till renbete, fiske och jakt- detta mångenstädes blott vissa delar av året- skulle kunna trots den kungliga rätten få äganderätt till lappskatteländen”*¹⁹⁸

I Skattefjällsmålet tvistades det bl.a. om huruvida 1683-års förordning skapat äganderätt för svenska staten över lappmarkerna. Tomas Cramér, samernas ombud i tvisten, menar att 1683-års avvitringsförordning aldrig kunnat skapa äganderätt bl.a. eftersom området vid den tiden varken låg under svensk eller norsk jurisdiktion och ingen regent kunde då göra sig till suverän över området.¹⁹⁹ Högsta Domstolen uttalade att 1683-års kungliga brev för visso utgjorde ett privat rättsligt anspråk på herrelösa marker och att det hade utgjort en äganderättsförklaring. Brevet sades dock inte ha haft fjällandskapet i åtanke, utan det var endast skogslandskapen som omfattades.²⁰⁰ Avgörande för statens äganderätt över Skattefjällen var istället den ”*fortsatta utvecklingen och den tolkning som påbudet fick. Som framhållits i den rättshistoriska litteraturen byggde författningen tydligen på grundsynen att all mark i Sverige hade en ägare - om inte någon annan så i vart fall staten. Bland annat härigenom har påbudet gjort det svårare att för samer att genom fortsatt bruk av mark förvärva skattemannarätt eller liknande i förhållande till kronan.*”²⁰¹ Kaisa Korpijaakko-Labba stödjer Högsta Domstolens tolkning av 1683-års förordning. Genom att studera rättsfall har Korpijaakko-Labba funnit att förordningen inte innebar några omdelbara förändringar av samernas markrättigheter.²⁰²

¹⁹⁸ Holmbäck s. 47. Egen kursivering.

¹⁹⁹ Cramér anförde detta vid en föreläsning på Etnografiska museet 1998-12-02 och föredraget finns återgivet i Cramér (2000) s. 197 ff.

²⁰⁰ NJA 1981 s. 1 (s. 199).

²⁰¹ NJA 1981 s. 1 (s. 200). Egen kursivering.

²⁰² Korpijaakko-Labba (1994).

6 MÖRK TID FÖR SAMERNA

6.1 Fattigdom bland samerna

Även om frihetstiden för de allra flesta förknippas med inskränkt kungamakt, fred, och ekonomiskt välstånd, så är det inte en träffande beskrivning för samiska förhållanden. Den under 1600-talet påbörjade koloniseringen började nu ge resultat. Sveriges befolkning smängd ökade, till följd av flera år av goda skördar och det fanns nu ett stort antal potentiella nybyggare. Samerna själva hamnade dock i trångmål. De drabbades av svält och fattigdom. Många renar självdog och år 1747 uppgav samerna, inför domhavande i Åsele, att den minskade tillgången av fisk, fågel och vilddjur innebar att det för många inte fanns någon annan utväg än att lämna sitt skatteländ och istället slå sig an på tiggeriets bana.²⁰³ Det var troligen en ökad konkurrens om Sápmis rikedomar, d.v.s. ytterligare ett bevis på att parallellteorin inte fungerade i praktiken, som skapat denna situation. Det fanns dock de som hävdade att det var samernas svaghet för sprit som drivit iväg dem från skatteländ.²⁰⁴

6.2 Lappmarksreglement och lappmarksgräns

I 1749-års Lappmarksreglemente, som var ett förnyat Lappmarksplakat, betonades återigen parallellteorin, även om det redan tidigare visat sig att denna teori inte fungerade i realiteten. I reglementet stadgades att nybyggarnas ”vidlyftiga fiskande och farande omkring i skogarna efter vildt och i afsigt att fånga och fälla [---] [hindrade, egen anm.] jordens och landets uppodlande.”²⁰⁵ Nybyggarnas rätt att fiska samt jaga inskränktes. Detta skeddes delvis med motiveringen att de större samernas jakträtt, en rätt som samerna sades skatta för. Begränsningen skedde dock även med syftet att försöka förmå nybyggarna att uppodla landet.²⁰⁶ Enligt 7 § i reglementet fick nybyggaren inte lägga under sig större markområden, än vad han kunde odla.²⁰⁷ Att detta efterlevdes tillsågs av en synenämnd, bestående av kronofogde, länsman och två nämndemän.²⁰⁸ Nämnden hade även flertalet andra uppgifter, men de kan sammanfattningsvis sägas ha gått ut på att ”skapa så många så många bärkraftiga nybyggen (framtida skatteobjekt) som möjligt.”²⁰⁹ Ruong skriver att innan synenämndens tillkomst, var det häradsrätterna som tillstyrkte ett nybygges vara eller icke-

²⁰³ Ruong (1975) s. 405.

²⁰⁴ Ruong (1975) s. 405.

²⁰⁵ Lappmarksreglementets 8§. Egen kursivering.

²⁰⁶ Mörkenstam s. 80.

²⁰⁷ Lappmarksreglementets 7§.

²⁰⁸ Arell s. 32.

²⁰⁹ Arell s. 33.

vara och enligt nämnda författaren var samernas rättigheter till skatteländen i större utsträckning respekterade i dessa än vad de blev i nämnderna.²¹⁰

År 1751 drogs en gräns mellan Lappland, ett område som huvudsakligen utgjordes av samernas skatteland, och kustlandskapet. På detta sätt försvann en konkurrent i fråga om samernas skatteland. Kustbönderna, d.v.s. bönder bosatta öster om kusten, tilläts nämligen inte längre att utföra jakt- och fiskefärder ovan denna gräns.²¹¹ I praktiken innebar varken Lappmarksreglementet eller den nyss nämnda gränsen något nämnvärt skydd för samerna. Reglementet respekterades inte och lappmarksgränsens dragande innebar att nybyggarrörelsen koncentrerades till områden som utgjordes av samernas skatteland. Det var nämligen väster om gränsen som nybyggare nu kom i åtnjutande av Lappmarksplakatets friheter och förmåner.²¹² Mauritz Bäärnhelm skriver i sin artikel "Vem äger lappland?" att syftet med gränsen var att reglera förhållandet samer och nybyggare och att gränsen därför inte är att betrakta som en äganderättslig reglering. Som skäl för detta skriver Bäärnhelm att den svenska kronan inte skulle "utan tvingande skäl avstå några rättigheter till den lokala befolkningen."²¹³ Sápemis rikedomar var nämligen allt för betydande för Sveriges finanser.²¹⁴

6.3 Lappkodicillen

Den inre lappmarksgränsen, d.v.s. gränsen mellan Norge och Sverige, var oreglerad fram till år 1751, då den svensk-norska gränsen uppdrogs. Samerna hade dess förr innan kunnat röra sig fritt över Sápemis vidder, i den meningen att det inte fanns någon nationsgräns, men i och med att gränsen uppdrogs och fastställdes förändrades premisserna för samernas rörelsemönster. På grund av geografiska och klimatiska skillnader behöver samerna tillgång till betesmarker på båda sidor om gränsen, vilket Sverige och Norge tillgodosåg i den s.k. lappkodicillen som fogades till gränsuppgörelsen.²¹⁵ Lappkodicillen, som stundom kallas samernas magna charta, äger betydelse än i dag. Kodicillen kan nämligen inte säga upp och den gäller subsidiärt till de renbeteskonventioner som Sverige och Norge har ingått under historiens förlopp.²¹⁶

Det är inte klart huruvida kodicillen äger tillämplighet på 1. alla samer; 2. endast renskötande samer eller 3; i vissa hänseenden på alla och i vissa delar inte. Det finns stöd, såväl i dess innehåll som i dess förarbeten, för samtliga utfall. I rättsfall från sent 1700-tal tidigt 1800-tal tillämpades emellertid kodicillen på såväl renskötande som icke-renskötande samer. I ett

²¹⁰ Ruong (1982) s. 52.

²¹¹ Ruong (1982) s. 54.

²¹² Arell s. 13 ff.; Ruong (1975) s. 406.

²¹³ Bäärnhelm (2000) s. 966.

²¹⁴ Bäärnhelm (2000) s. 966.

²¹⁵ Codecill till Gränse Tractaten emellan Konunga Rikerne Sverige och Norge, Lappmännen beträffande.

²¹⁶ Lundmark (1999) s. 114-123.

betänkande från 1987 kunde man inte svara på vilket av nämnda alternativ som skulle äga företräde.²¹⁷

I kodicillen gavs samerna, förutom medborgarskap i endera landet, rätt att passera gränsen, så väl i fred som i krig, med syftet att uppsöka betesmarker. Passerandet av gränsen sades vara grundad på gammal sedvana. Genom kodicillens förlorade samerna emellertid möjlighet att äga skatteländ i mer än ett av länderna, vilket var både på gott och ont. De behövde nämligen inte längre betala skatt till mer än ett land och de tilldelades medborgarskap i ett av rikena. De hade däremot nu att betala lega för de betesmarker som de nyttjade på andra sidan om gränsen och legans storlek varierade från en tid till en annan och den berodde även på om jakt och fiske ingick på betesmarkerna.²¹⁸

Huruvida kodicillen skapade eller befäste en nyttjanderätt eller om det endast var fråga om en tillfällig rätt till betesmarker om andra sidan gränsen, en rätt som således kunde begränsas om motstridiga intressen fanns, framkommer inte i kodicillens paragrafer.²¹⁹ I betänkandet ”Samernas rättsliga ställning” från 1986 sägs att kodicillen måste beaktas på sådant sätt att den ”*statuerade en rättighet för flyttsamerna.*”²²⁰ Det har stundom gjorts gällande att det skulle vara fråga om äganderätt och inte enbart en nyttjanderätt, då det på flera håll i kodicillen förekommer uttryck som antyder äganderätt. Till exempel sägs det i kodicillens att: ”Jngen [sic!] Lapp må hädaneffter äga Skatteländ- eller Stadjeländ uti mer än ett rike”.²²¹ Innerbörden därav utreddes i Skattefjällsmålet och HD fann att kodicillen varken skapat eller befäst eventuell äganderätt för samerna.²²²

Det samiska rätstänkandet kan sägas ha vunnit viss renässans samband med att landsgränsen upprättades mellan Sverige och Norge. Det inrättades nämligen då en särskild domstol, Lapperätten, vilken bestod fram till år 1883.²²³ Domstolen hade att avgöra tvister enligt samisk sedvänja, vilket bland annat innebar att skatteländen omfördelas mellan samer enligt en behovsprincip, trots att de enligt den svenska rätten behandlades som vilken skattejord som helst.²²⁴ Samedomstolen var ingen obligatorisk instans och den hade endast behörighet att pröva civilrättsliga tvister av mindre betydelse, varför dess genomslagskraft blev ringa.²²⁵

²¹⁷ SOU 1986:36 s. 86 f.

²¹⁸ SOU 1986:36 s. 74 ff..

²¹⁹ SOU 1986:36 s. 80 ff.

²²⁰ SOU 1986:36 s. 81. Egen kursivering.

²²¹ Lappkodicillen 2§. Egen kursivering.

²²² NJA 1981 s. 1 (s. 203 ff.).

²²³ Se vidare SOU 1986:36 kap 4.

²²⁴ Bohlin (NJM) s. 539.

²²⁵ SOU 1986:36 kap 4, Kvenangen (2002) s. 8.

6.4 Samer som nybyggare

Det fanns samer som försökte skydda sina skatteländ, från nybyggarnas intrång, genom att själva upptaga hemman. Enligt Lappmarksreglementet skulle emellertid nybygget och uppodlingen påbörjas inom en två-års-period,²²⁶ något som för många samer inte var praktiskt möjligt att genomföra p.g.a. den nomadiserande tillvaron. Det var således fritt fram för nybyggare att slå sig ned på skatteländet, om tidsfristen löpt ut och ingen odling hade påbörjats.²²⁷ Detta kunde även ha skett innan tidsrymden löpt ut, eftersom de som nomader inte hade möjlighet att ”vakta” skatteländet årets alla dagar. De samer som var eller blev bosatta och på så sätt hade möjlighet att odla skatteländet, stötte dock på andra problem. Sjölin skriver att dessa samer från och med 1762 förlorade sina samiska särrättigheter, men Sjölin nämner inte vad för rättigheter det skulle vara fråga om.²²⁸ Proportionerligt sett var det många samer som deltog i nybyggarverksamheten. I Lundmarks bok ”Så länge vi har marker” står följande att läsa:

”En undersökning av Lule lappmark visar att av de 60 nybyggen som upptogs där under 1700-talet var 14 samiska, under första hälften av 1800-talet var 27 nybyggen av 42 samiska och åren 1850-1875 var de 17 av 50. I södra Norrbotten var en tredjedel av alla nybyggen samiska. De som tog upp nybyggen slutade att räknas som samer i befolkningsstatistiken.”²²⁹

6.5 Försvagade rättigheter till skatteländet

Det samiska rättssystemet levde i viss utsträckning vidare under det att Sverige började kolonisera lappmarkerna. Karl IX lät år 1602, under sin tid som hertig, anlägga fasta tingsplatser i lappmarkerna.²³⁰ Samerna var dock ännu i majoritet och kunde därför påverka domstolarnas arbete, på så vis att den samiska sedvänjan fördes in i rättskipningen. Samens ensamrätt till skatteländet upprätthölls och skyddades av domstolarna i takt med att kolonisationen fortskred förlorade dock samerna sitt inflytande i domstolarna och det samiska rättstänkandet utmönstrades ur rättskipningen. Det samiska rättstänkandet undanträngdes av det svenska rättskulturen och det blev allt svårare för samerna att hindra nybyggare från att slå sig ner på skatteländerna. Vid början koloniseringen kunde samerna freda sitt skatteländ genom att säga att nybygget störde deras renskötseln. Detta argument förlorade emellertid styrka. Samerna blev i flera fall stämda för att deras renar orsakat skador på nybyggarnas odlingar, då de uppsökte områden som tidigare utgjort skatteländ tillika område för renbete. En häradsrätt gav

²²⁶ Arell s. 32.

²²⁷ Lundmark (1999) s. 72; Se vidare i Arell om innehållet i reglementet.

²²⁸ Sjölin (1996) s. 3.

²²⁹ Lundmark (1999) s. 70.

²³⁰ Kvenangen (1996) s. 35 f.

nybyggare rätt att skjuta renar som kom i närheten av hans höhässjor, trots att renarna inte orsakat eller orsakade några skador på höet.²³¹ I Norrbotten förbjöds samerna från att resa sina kåtor samt hålla sina renar närmre än 1 mil från nybyggarnas ägor. Efter år 1785 förlorade samerna i princip alla rättsliga prövningar, där samiska intressen stod mot jordbrukets.²³² Det var inte enbart de renskötande samerna som påverkades av den tilltagande kolonisationen, utan koloniseringen påverkade det samiska levernet i stort. Fiskevatten torrlades för att tillgodose jordbruksintresset och detta innebar att samiska skattevatten försvann.²³³ Vad som stods till buds för samerna var att antingen söka sig till områden norröver, som ännu inte var fullt så koloniserade och där livnära sig som renskötare eller så fick de överge sitt samiska arv och låta sig assimileras till det svenska samhället.²³⁴ Med detta skall här förstås att de inte längre upptogs som samer i befolkningsstatistiken och att de förlorade sina samiska särrättigheter, vilket redan omnämnts ovan.²³⁵

Genom Gustav III:s Förening och säkerhetsakt som antogs 1789²³⁶ erhöll skattebönderna äganderätt till den mark som de brukade.²³⁷ Det är osäkert om samerna och deras skatteland omfattades av reformen. Vår nutida forskning visar att samernas hade samma rättigheter som skattebonden innan reformen. Thomas Cramér och Kaisa Korpijaakko-Labba hävdar därför att samernas skatteland omfattades av reformen, bland annat då det innan reformens genomförande inte funnits någon åtskillnad mellan skatteland och skattejord.²³⁸ Mauritz Bäärnhelm menar att detta är en felaktig inställning och pekar på att Gustav III:s reform endast kan förknippas med en för skattebönderna uppkommen äganderätt.²³⁹ Högsta Domstolen har i Skattefjällsmålet kommit fram till att samerna i alla fall inte erhöll äganderätt till de i målet aktuella skattefjällen. ”Den [reformen] har istället fått till följd att skillnaden klarare än tidigare markerats mellan å ena sidan skattebönder, å andra sidan bl.a. samerna på skattefjällen.”²⁴⁰

²³¹ Lundmark (1999) s. 71; Ruong (1975) s. 413.

²³² Lundmark (1999) s. 68.

²³³ Kvenangen (2002) s. 9.

²³⁴ Lundmark (1999) kap 8-9.

²³⁵ Lundmark (1999) s. 70; Sjölin (1996) s. 3.

²³⁶ Kunglig förordning 21/2 1789.

²³⁷ Hafström (1969) s. 63; Lundmark (1999) s. 73.

²³⁸ Cramér (2000) s. 214-216; Korpijaakko-Labba (1994) s. 303 f.

²³⁹ Bäärnhelm (2000) s. 970.

²⁴⁰ NJA 1981 s. 1 (s. 208).

7 SAMERNA UPPMÄRKSAMMAS

7.1 1828-års motion

På 1800-talet tilltog nybyggarrörelsen i Sápmi. I området av Lappland uppfördes under hela 1700-talet 80 stycken nybyggen, en siffra att jämföra med de 343 som uppfördes vid 1800-talets början.²⁴¹ Detta påverkade samernas situation, vilken förvärrades än mer efter 1820-talet, då nya avvitringsförfordningar antagits. Härigenom togs stora områden i anspråk av nybyggarna.²⁴² Hemman kom att tilldelas stora områden, ibland uppåt 30 000 hektar. Syftet var att återigen göra hemmanen bärkraftiga, eftersom en allt för långt gången hemmansklyvning hade gjort dem mindre starka för sitt mansfolk.²⁴³ Samernas renskötseln försvårades eller till och med omintetgjordes, då värdefulla betesmarker försvann eller blev osammanhängande, vilket störde renarnas naturliga flyttleder, då hemman genom avvitrningen upptogs på skattelandsområden.²⁴⁴

Att utvecklingen inte längre kunde fortgå utan att några åtgärder vidtogs för att skydda samerna, uppmärksammades för första gången år 1828. Det var Carl Magnus af Robson som inför adelsståndet redogjorde för hur samerna berövades lägerställen och fiskeställen. Detta försatte samerna i nöd, eftersom de fråntogs grunden för sin leverne och allt fler samer blev utslagna och af Robson redogjorde för hur antalet samer minskade med åren.²⁴⁵ Af Robson anförde: ”*Om ock den tidpunkt, enligt Historiens och erfarenhetens vittnesbörd, en gång må inträffa, att stammen [den samiska, egen anm.] dör ut och försvinner, så låtom oss aflägsna den hvad möjligt är.*”²⁴⁶ Det var emellertid inte enbart av ren omtänksamhet om samerna som af Robson motionerade. I motionen framkom nämligen även att riket var beroende av samernas existens, för att komma åt Sápmis otillgängliga rikedomar.²⁴⁷

Samerna gjorde vid 1820-talets slut statsmakten uppmärksam på att den svenska renskötseln försvårats och på många ställen omintetgjorts på grund av avvitrningen.²⁴⁸ Samerna frågade om de inte kunde få fortsätta att nyttja

²⁴¹ Ruong (1975) s. 408 ff.

²⁴² 1820-talets förordningar gällde i Jämtland och Härjedalen, medan avvitrningen skedde i Lappland först på 1870-talet. Se vidare Lundmark (1999) s. 74.

²⁴³ Hafström s. 181.

²⁴⁴ Sjölin (1995) s. 144.

²⁴⁵ Ruong (1982) s. 178.

²⁴⁶ RoA 1828/30:5 s. 146. Egen kursivering.

²⁴⁷ Sjölin (1996) s. 144.

²⁴⁸ Sjölin (1996) s. 144.

de betesmarker som inte enbart de använt sig av, utav även deras förfäder, mot att de erlade en avgift.²⁴⁹

7.2 Skattefjäll och odlingsgräns

På 1840-talet förändrades det svenska samepolitiken. Från att ha varit en politik som nästan enbart skyddade jordbruksintressen, började nu vissa samiska skyddsaspekter att komma till uttryck. År 1841 avsattes de s.k. skattefjällen i Jämtland. Fjällen i Jämtland skulle ges, för samernas begagnande ”*nödigt utrymme för renbete samt skog till bränsle*”²⁵⁰ I skattefjällsbrevet framkom det framkom att samernas rätt inte fick försummas under den pågående avvitrningen. Skattefjällen skulle ges fasta gränser och inga nybyggen skulle få upptagas därpå.²⁵¹ Genom skattefjällsbrevet erhöll vissa samer inrymningsbrev till skattefjällen. Rätten som de därigenom erhöll försvagades emellertid med tiden. Från att ha motsvarat en äganderätt, blev rätten efter 1860-talet en ren och skär betesrätt. Samerna kunde inte avverka och sälja skogen från skattefjällen och de fick inte heller rätt att upplåta jakt- och fiskerätter på skatteländen. Samernas rätt på skattefjällen kom att bli en rätt att för eget husbehov jaga, fiska samt taga skog. Vid samma tid slutades även inrymningar av samer att godkännas på skattefjällen. Den sista inrymningen skedde i april 1862 i Lule lappmark.²⁵²

År 1873 uppdrogs den s.k. odlingsgränsen för områden i Västerbotten och Norrbotten²⁵³ Gränsen, som avskiljde skogslandskapet från fjälllandskapet hade ett likartat syfte som skattefjällsbrevet. Området ovan gränsen skulle nämligen vara förbehållet samerna och inga nybyggen skulle tillåtas där ovan. Fjällvärlden ansågs nämligen vara sådan mark som inte ansågs duglig för odling och jordbruk, varför det inte innebar någon nationalekonomisk förlust förbehålla området för samernas renskötsel. Med detta skall dock inte förstås att samernas intressen åtnjöt ett skydd gentemot nybyggarna.²⁵⁴ Nybyggare fortsatte att breda ut sig såväl på skattefjällen som ovan odlingsgränsen. Detta skedde, trots att det var illegalt, med statsmaktens tysta medgivande. På 1900-talet började staten att retroaktivt godkänna dessa nybyggen.²⁵⁵

7.3 Norsk-svensk renbeteskonvention

Samtidigt som det i Sverige började skönjas en viss förändring i samepolitiken, tillsattes norsk-svenska kommittéer 1843 och 1866, vilka

²⁴⁹ Lundmark (1999) s. 74.

²⁵⁰ NJA 1981 s. 1 (s. 211). Egen kursivering.

²⁵¹ Ruong (1982) s. 61.

²⁵² Lundmark (1999) s. 74 f.

²⁵³ SFS 1873 nr 26. Se vidare Arell s. 83.

²⁵⁴ De olika skydden slog olika mot olika kategorier av samer, bl.a. beroende på om de var sysselsatta inom skogen eller på fjället.

²⁵⁵ Arell s. 83 f.

båda saknade samisk presentation²⁵⁶ Kommittéerna hade att utreda huruvida svenska samer ägde rätt till betesmarker i Norge och i sådana fall i vilken utsträckning. I Norge, liksom i Sverige, hade nybyggen upptagits på samernas skatteland, vilket kommit att resultera i flertalet rättstvister. Norge hävdade att Lappkodicillen inte längre ägde tillämplighet, på grund av att Napoleonkrigen hade förändrat landsgränserna. Grannlandet ville inte heller ge de svenska samerna tillgång till betesmarker i Norge. Den svenska ståndpunkten i förhandlingarna var att rennäringen var viktig och den skulle inte behöva ge vika för de norska nybyggarnas intressen.²⁵⁷ Sjölin, statsvetare som skrivit en rapport med titeln ”Samer och Samefrågor i svensk Politik”, ställer sig undrade om Sverige hävdade detta med omtanke om samerna eller om det var ett linje som hölls för att Sverige själv skulle slippa framförskaffa betesområden.²⁵⁸

Efter långdraget arbete i kommittéerna enades de båda länderna 1883 kring en konvention, ”Förordningen rörande de Lappar, som med renar flytta emellan de förenade konungarikena Sverige och Norge.”²⁵⁹ Detta var i mångt och mycket en kompromisslösning. Hotet om att Norge skulle stänga sin gräns hade till sist blivit så överhängande att Sverige till sist inte annat kunde än att ge efter för Norges krav. I konventionen sades samerna ha rätt att uppsöka betesmarker som de av gammal sedvana använt för sig och sina renar.²⁶⁰ Betesrätten kunde dock ge vika om den visade sig vara i ”synnerlig mån betungande” för jordbruket, men annan plats skulle i sådant fall anvisas samerna och hans renar.²⁶¹ I förordningen sades samerna äga samma rätt till jakt och fiske som de inhemska samerna, men dessa näringar fick av de gästande samerna endast bedrivas för husbehov. Samma bestämmelse återfinns i den nu gällande renbeteskonventionen från 1972.²⁶²

Ett stort utrymme av 1883-års förordning upptogs för att reglera ansvaret och ersättningen för skador som samernas renar orsakat på bofastas egendom.²⁶³

²⁵⁶ Sjölin (1996) s. 146.

²⁵⁷ Sjölin (1996) s. 144.

²⁵⁸ Sjölin (1981) s. 179.

²⁵⁹ SFS 1883 nr 29.

²⁶⁰ 3§.

²⁶¹ 27§

²⁶² 39 § i bilaga 1 till SFS 1972:114.

²⁶³ 8§ ff.

8 RENBETESLAGSTIFTNING PÅ 1800- OCH 1900-TALET

8.1 Den tvetungade samepolitiken

Sekelskiftet 1800-1900 gestaltas till stor del av industrialismens genombrott och järnvägens etablering. Detta var starka faktorer till att kronan inte längre var beroende av samefolket, för att komma i åtnjutande av Sápmis skog och malmfyndigheter m.m.²⁶⁴ Motsvarande tids samepolitik kännetecknades av vad Vitalis Karnell, kyrkoherde samt sedermera nomadskoleinspektör, skrev år 1905: ”Gynna gärna lapparna på allt sätt, gör dem till sedliga, nyktra och nödortfärdigt bildade människor, men låt dem inte läppja på civilisationens bågare i övrigt, det blir i alla bara ett läppjande, men det har aldrig och skall aldrig bli till välsignelse. Lapp skall vara lapp.”²⁶⁵ Lundmark, docent i historia, samt Jörgen Bohlin, förbundsjurist vid de Svenska Samernas Riksförbund, menar att det tidiga 1900-talet präglades av social-darwinistiska tankegångar.²⁶⁶ Andra kallar tiden för nationalromantisk.²⁶⁷ I Skattefjällsmålet konstaterade Högsta Domstolen att vissa nedvärderande omdömen om samerna kan ha påverkat innehållet i Renbeteslagen. Den allmänna inställningen gentemot samerna sade dock vara välvillig och det fanns en önskan om att skydda samerna och deras kultur.²⁶⁸ Rent generellt kan det sägas att den förda samepolitiken kännetecknas av en önskan om att kvarhålla samerna inom renskötelsen. Det var nämligen det enda som samerna ansågs dugliga till och var de inte sysselsatta inom rennäringsen befarades de ligga fattigvårdssystemet till last. Det fanns även nationalekonomiska aspekter på varför samerna skulle vara renskötare. Samerna ansågs vara de som brukade fjälllandskapet bäst. De områden som samerna genom Renbeteslagen fick starkast rättigheter till, var de facto sådana områden som nybyggarna inte kunde bedriva någon ekonomiskt hållbar odlingsverksamhet på.²⁶⁹

Vid det tidiga 1900-talet kan man även iakttä hur ett samisk organisationsväsende börjar ta form. Det var Elsa Laula, samekvinna, som 1904 bildade det Lappska Centralförbundet. Ett av förbundets främsta syften var att förmå samerna att organisera sig i lokala föreningar. Det dröjde dock ända till 1918 innan samerna höll ett omfattande landsmöte. Rolf Sjölin skriver i sin bok att det kanske viktigaste beslut som togs vid detta möte var beslutet om att försöka föra den samiska kampen genom partipolitiken och då huvudsakligen genom det socialistiska partiet.²⁷⁰ De tidiga samiska

²⁶⁴ Ruong (1982) s. 178-188.

²⁶⁵ Ruong (1982) s. 190.

²⁶⁶ Lundmark (1999) s. 86 ff.; Bohlin (NJM) s. 533. Se vidare SOU 1989:41 s. 255.

²⁶⁷ Se t.ex. (<http://www.sub.su.se/national/tglob39.htm>) besökt 2002-05-04.

²⁶⁸ NJA 1981 s. 1 (s. 218 ff.).

²⁶⁹ SOU 1960:41 s. 36 ff.; Mörkenstam s. 88 ff.

²⁷⁰ Sjölin (1996) s. 167.

organisationerna åstadkom emellertid inget direkt konkret mer än att en opposition växte fram mot statens samepolitik.²⁷¹

8.2 Arbetet kring en Renbeteslagstiftning

Vid ungefär samma tidpunkt som Sverige och Norge började föra seriösa diskussioner rörande samernas betestillgång om andra sidan gränsen, började det även i Sverige göras gällande att det behövdes en inhemsk reglering. Den nyliberale Adolf Hedin motionerade år 1878 om att åtgärder behövdes vidtagas för att hjälpa samerna.²⁷² Hedin hävdade att samernas situation förvärrats de senaste åren bl.a. eftersom renbetesområdets utsatts för skogsavverkning. William Farup, riksdagsman i andra kammaren, hävdade dock att Hedins beskrivning av samernas situation ”*var ren fantasi*”.²⁷³ Farup menade att det inte några skäl att hjälpa samerna. Han sade:

”Jag känner icke någon, som ömmar för detta folk och har undanfallenhet för denna befolkning, som icke varit i stånd till att i nämnvärd mån höja sig i kultur och civilisation och därför i detta avseende står nästan på samma ståndpunkt som för årtusenden tillbaka...civilisationen är lappens såsom renskötare- svåraste fiende...Renskötsel och civilisation äro oförenliga.”²⁷⁴

Det var dock Hedin som drog det långa strået och 1882 tillsattes en lappkommitté, som skulle utreda hur förhållandena kunde förbättras för samernas. Kommittén besökte emellertid inte lappmarkerna och inte heller deltog några samer i kommittéarbetet. Visserligen inhämtades ett fåtal samiska yttranden, men vid tiden de nådde kommittén för behandling så var de att betrakta som långväga rykten. Lappkommittén önskade ge samerna en på sedvana grundad rätt till renbete. Denna rätt förelägs gälla på vintertid på så väl privatägd som statlig mark. Majoriteten av justitieråden i Högsta Domstolen avstyrkte emellertid lagförslaget. Förslaget ansågs vara orättvist gentemot övrig befolkning, dels för att samisk sedvänja upphöjdes till lag och dels för att renbetesrätten ansågs strida mot den privata äganderätten.²⁷⁵ Riksdagsmajoriteten gillade dock betänkandet och år 1886 antogs så Sveriges första Renbeteslag.²⁷⁶

Det huvudsakliga syftet med lagen var att tillrättalägga relationen mellan samer och nybyggare. Renbeteslagens antagande innebar dock inte att antalet konflikter mellan samer och nybyggare minskade.²⁷⁷ Som exempel kan nämnas att den ovan nämnda Farup, bruksägare i Härjedalen, på eget bevåg 1890 lät skjuta hundratal renar som befunnit sig på hans ägor. I en motion från 1893 hävdade Johan A Lundström, hemmansägare i från

²⁷¹ (<http://www.klockaretorpet.com/doc/sapmi.htm>) besökt 2002-08-31.

²⁷² Motion 1878 A.K. nr 160.

²⁷³ Sjölin (1996) s. 151. Egen kursivering.

²⁷⁴ Farup så som han citeras i Sjölin (1996) s. 154.

²⁷⁵ Sjölin (1996) s. 150 ff.

²⁷⁶ SFS 1886 nr 38.

²⁷⁷ Cramér&Prawitz s. 14.

Västerbotten, att det bofasta hade rätt att skjuta renar som inte hölls under uppsikt, eftersom Renbeteslagen var så oklart utformad.²⁷⁸ År 1895 tillsattes en ny lappkommitté med Nils Vult von Steyern som ordförande. von Steyern hade författat propositionen till 1886-års lag och han var att betrakta som pro-samisk.²⁷⁹ Enligt statsvetaren Rolf Sjölin hörde de personer som vid 1890-talet intog en pro-samisk inställning hemma i ”liberala och radikala stockholmskretsar”.²⁸⁰ 1895-års lappkommitté saknade, liksom den tidigare, samisk representation. Samerna gavs däremot tillfälle att yttra sig över kommittén förslag. För många samer saknade det dock betydelse, då de inte behärskade svenska.²⁸¹ År 1898 antogs Sveriges andra Renbeteslag.²⁸²

8.3 Närmare om regleringen i Renbeteslagen

Renbeteslagstiftningen tillkom med syftet att uppnå en fredlig relation mellan samerna och nybyggare, vilket redan framkommit ovan. Genom Renbeteslagen erhöll samerna starkast rättigheter till skattefjällen och områden ovan odlingsgränsen. I lagens 1§ stadgades att samerna hade rätt att vistas året runt på dessa områden. Enligt samma paragraf förelåg även rätt till renbete under vintertid på andra områden som ”*de efter gammal sedvana hittills hafva besökt, och att der betjena sig af land och vatten för sig och sina renar.*”²⁸³ Majoriteten av 1895-års lappkommitté önskade att en begränsning av samernas rätt till bete på områden nedan odlingsgränsen skulle ske. Detta fick emellertid inget gensvar i 1899-års lag, till stor del tack vare von Steyerns samt den då sittande regeringens samevänliga inställning.²⁸⁴

För att få utöva sin renskötselrätt och komma i åtnjutande av lagens rättigheter, uppställdes krav på medlemskap i en lappby.²⁸⁵ Anledning detta finns främst att finna i skadeståndsmässiga resonemang. I många av de tvister som hade uppstått mellan samer och nybyggare, hade det varit svårt att finna vem som skulle ansvara för skadorna. Det var nämligen svårt att utröna vems renar som orsakat skadorna. Det stadgades därför i lagen att lappbyn skulle ansvara för skador som uppstått, om det inte kunde fastställas vem som ägde den skadebringande renen var.²⁸⁶ Renägarens ansvar aktualiserades i 1886-års lag om han förfarit med grov vårdslöshet.²⁸⁷ Genom 1898-års lag blev det dock tillräckligt med att renägaren varit vårdslös för att han skulle bli ersättningskyldig.²⁸⁸ Överlag

²⁷⁸Motion 1893 A.K. nr 208.

²⁷⁹Sjölin (1996) s. 155.

²⁸⁰Sjölin (1996) s. 156.

²⁸¹Sjölin (1996) s. 156.

²⁸²SFS 1898 nr 99.

²⁸³SFS 1886:38. Egen kursivering.

²⁸⁴Sjölin (1996) s. 157.

²⁸⁵Den genom Renbeteslagen skapade lappbyn skall inte förväxlas med den tidigare lappbyn som utgjorde beskattningsgrunden.

²⁸⁶Mörkenstam kap 4.

²⁸⁷14§ 1886-års RBL.

²⁸⁸10 §. 1898-års RBL.

innebar 1898-års lag en skärpning vad avser samernas tillsynsplikt över och ansvar för sina renar. Båda lagarna var otroligt detaljerade vad gällde den hänsyn som samerna skulle visa jordbruket. Renbeteslagen kan i första hand sägas ha tillgodosett de bofastas tillika nybyggarnas intressen och samernas intressen kom i andra hand, om de överhuvudtaget uppmärksammades.²⁸⁹

Genom Renbeteslagen organiserades samerna i lappbyar, vilket innebar att renbetesrätten blev en kollektiv rättighet. Betesmarker delades mellan ett antal lappbyar och den tidigare skattelandsindelningen upphörde. Härigenom tillerkändes samerna inte längre några individuella rättigheter till det områden som de traditionellt brukat. Mörkenstam skriver att detta beror på att lagstiftaren betraktat nomadkulturen som ett kollektivt nyttjande av markerna och inte sett till att samerna historiskt sett har nyttjat skilda delar inom lappbyn.²⁹⁰ Ruong betraktar kollektivisering som något positiv. Han skriver: ”Enskilda upplåtelse till enskilda samer i Jämtland av jordbrukslägenheter hade [---] snabbt fört till en utplåning av samefolkets möjlighet att fortsätta sin uråldriga näring.”²⁹¹

I teorin kunde alla samer erhålla medlemskap i lappbyn, under förutsättning att de upptog renskötsel, men i praktiken gjorde inte de icke-renskötande samerna detta. Många samer hade aldrig ägt renar eller ägde endast ett fåtal, så Renbeteslagens regler träffade dem inte, eftersom de inte kunde föra ett nomadiserande leverne. Detta förhållande uppmärksammades relativt omgående efter att lappbyns instiftande. I mångt och mycket uppmärksammades de icke-renskötande samerna och det diskuterades hur deras ställning till Sápmi såg ut, men, kanske framför allt, hur den borde se ut.²⁹²

Renbeteslagen gjorde renskötseln till ett utpräglat samiskt näringsfång och renskötsel är än i dag den enda etniska näringen som återfinns i det svenska samhället.²⁹³ De i lagen uppställda rättigheterna och skyldigheterna var, i alla fall efter det att 1898-års Renbeteslag antagits, endast till för samer som levde som nomader. Innan dess hade bofasta och nybyggare kunnat äga renar och med Renbeteslagens stöd kunna nyttja betesmarker. Detta hotade de renskötande samernas försörjningsmöjligheter samt även inkräktade på övrig bofast befolknings äganderätt.²⁹⁴ Bofasta fråntogs därför möjligheten att äga renar, med undantag om de som bodde i Norrbottens län och då under förutsättningen att renarna sköttes av samer.²⁹⁵ Genom att begränsa de bofastas reninnehav kunde även renstammen hållas nere, något som antogs kunna minska antalet tvister. Konsekvensen av att nybyggare inte fick äga

²⁸⁹ Jmfr. 1886-års lag med 1898-års lag.

²⁹⁰ Mörkenstam s. 94.

²⁹¹ Ruong (1982) s. 226.

²⁹² Se bl.a. Motion 1899 A.K. nr 12.

²⁹³ Carlqvist s. 20.

²⁹⁴ Se vidare Mörkenstam s. 88-90 om rättviseaspekten, betraktat utifrån nybyggarens synvinkel.

²⁹⁵ 27§ i 1898-års Renbeteslag.

renar, blev att samerna tvingades att leva som nomader för att kunna utföra sin rensköttsel.²⁹⁶

Ruong skriver att i och med Renbeteslagens tillkomst skapades återigen en fastare rättsordning för samerna, även om den inte gav samerna de rättigheter som de historiskt sett haft till lappmarkerna. ”*Det blev en skyddslag och ett slags återutportionering av de rättigheter, som gått förlorade under den eller var närapå att gå förlorade under den samiska rättsosäkerhetens århundrade ömse sidor av år 1800 [---]. Men lagen var dock bättre än ingen lag alls.*”²⁹⁷ Sjölin kritiserar emellertid Renbeteslagen för att den fråntog samernas möjlighet att erhålla äganderätt till de områden som de sedan urminnes tider brukat, d.v.s. att de frånerkändes äganderätt till såväl skattefjällen som till andra renbetesområden.²⁹⁸

8.4 Motion om de icke- renskötande samerna

Både Renbeteslagen av år 1886 samt av år 1898, liksom dess förarbeten, betraktade endast de renskötande samerna. De icke-renskötande samerna uppmärksammades först 1899. Det var S.J. Kardell som lade fram en motion i riksdagens andra kammare, i vilken han poängterade att många samer inte var renskötare utan de sökte sin inkomstkälla inom andra näringsfång.²⁹⁹ Kardell skrev att det var ”[n]ärmast till hands [---] för dem att slå sig ned på lämpliga ställen i fjellen för att der lefva af vanlig boskapssköttsel och fiske, om fiskevatten finns i närheten.”³⁰⁰ Problemet för dessa samer som sökt inkomst i annan näring, var emellertid att de inte hade laglig rätt att bli bofasta inom sitt traditionella bosättningsområde, till följd av Renbeteslagens regler.³⁰¹ Det var visserligen vanligt att deras bofasthet godkändes i det tysta, men bristen på lagstöd gjorde dessa samernas framtid oviss. Kardell skrev; ”*Han [Samen. egen anm.] kan intet ögonblick vara säker på att vara säker på att icke blifva vräkt från sin innehafvande lägenhet.*”³⁰² Lösningen som Kardell såg var att upplåta en 20-årig besittningsrätt till områden.³⁰³ Lagutskottet menade emellertid att en sådan nyttjanderätt medförde ”synnerliga betänkligheter”³⁰⁴ och skälen därför var bl.a. att Renbeteslagen tillkommit för att skydda samernas om renskötare och inte som jordbrukare eller boskapsskötare. Lagutskottet sade att det ”*kunde med fog ifrågasättas, huruvida dessa näringsfång [d.v.s. andra samiska än renskötelsen, egen anm.] förtjena att omgifvas med lagens särskilda hägn.*”³⁰⁵ Dessutom sade sig lagutskottet inte vilja fatta beslut i

²⁹⁶ Mörkenstam s. 89 f.

²⁹⁷ Ruong (1982) s. 226. Egen kursivering.

²⁹⁸ Sjölin (1996) s. 155.

²⁹⁹ Motion 1899 A.K. nr 12.

³⁰⁰ Motion 1899 A.K. nr 12 s. 9. Egen kursivering.

³⁰¹ Se vidare Arell s. 86; Lundmark (1999) s. 68.

³⁰² Motion 1899 nr 12 A.K. s. 9. Egen kursivering.

³⁰³ Motion 1899 nr 12 A.K. s. 9.

³⁰⁴ Lagutskottets Utlåtande 1899 nr 33 s. 5.

³⁰⁵ Lagutskottets Utlåtande 1899 nr 33 s. 7 f. Egen kursivering.

frågan utan att en ordentlig utredning genomfördes.³⁰⁶ Motionen avstyrktes av lagutskottet och den avslogs av riksdagen.³⁰⁷

8.5 1908-års stora motion

År 1908 framlades, vad Ruong har valt att kalla, ”den stora motionen”.³⁰⁸ Hela 26 riksdagsmän ifrån andra kammaren hade skrivit under denna motion och bl.a. återfinns namn som Carl Lindhagen och Georg Kronlund, båda liberala, samt Uppsalaprofessorn, tillika den konservativ reformpolitiker, Harald Hjärne. Motionen var unik för sin tid, då den behandlade samefrågan som en enhet, på så sätt att både de renskötande och de icke-renskötande samernas situation beaktades.³⁰⁹ Till sitt innehåll kan motionen betecknas som samevänlig. Ruong skriver att det i mångt och mycket beror på att motionärerna påverkats av den samiska barnmorskan Elsa Laulas bilaga i motionen.³¹⁰

I motionen framkom att en förändring av Renbeteslagen var behövlig. De samer som inte bedrev storskalig renskötsel, skulle kunna kombinera ett bofast leverne med viss renskötsel. I motionen framhölls det att:

”Den öfriga delen av lappbefolkningen [de samer som inga renar har, egen anm.] är både egendomslös och hemlös; tusentals af dessa stackars naturbarn lefva uppe i de nordligare bygderna under obeskrifligt sorgeliga och fattiga förhållanden, lefva ett lif som egentligen är en enda oafbruten kamp mot hungersnöden. Å den jord som fordom tillkom lapparne med häfdens och den förstkommandes rätt får den icke-renägande lappen ej ens uppslå en liten koja för att bereda sig tak. över huvudet utan att riskera att bli afhyst och bötfälld.”³¹¹

Situationen sades vara skapad av statsmakten, dels för att den hade berövat samernas besittningsrätt till skattelanden och dels för att den inte förhindrat nybyggare från att slå sig ner på områden förbehållna renskötseln. Motionärerna menade på att sistnämnda hade tvingat flertalet samer att överge sin renskötsel och istället söka sin inkomst på annat sätt, vilket mången gång inte slog väl ut p.g.a. nämnda osäkerhetsmoment.³¹² I likhet med 1899-års motion önskade motionärerna att riket skulle låta upplåta mark till samerna, där de skulle kunna odla och bedriva annan boskapsskötsel än renskötsel. I motionen sades även att det vore önskvärt att staten hjälpte samerna att bekosta bostäder samt även staten lät skola samerna i ”lifvets praktiska frågor”.³¹³ Motionärerna hemställde till ”Kungl.

³⁰⁶ Lagutskottets Utlåtande 1899 nr 33 s. 8.

³⁰⁷ Ruong (1982) s. 182.

³⁰⁸ Ruong (1982) s. 183.

³⁰⁹ Ruong (1982) s. 184.

³¹⁰ Ruong (1982) s. 185.

³¹¹ Motion 1908 A.K. nr 163 s. 3.

³¹² Motionen tycks således ha utgått från att alla samer ursprungligen var renskötare och att andra samiska näringar utgått därifrån.

³¹³ Motion 1908 A.K. nr 163 s. 10.

Maj:t täcktes låta utreda och taga under omprövning, hvilka åtgärder böra vidtagas för att dels vidmakthålla, värna och trygga den nomadiserande lappbefolkningens tillvaro och främja renskötselns utveckling och dels förhjälpa den öfriga lappbefolkningen ur dess betryckta ställning och bereda dem lämpliga existensmöjligheter [---].³¹⁴

8.6 Väntan på en ny Renbeteslag

”Den stora motionen” föranledde att det tillsattes en rad av utredningar, vars uppgift var att klargöra samt finna en lösning på samefrågan.³¹⁵ Det dröjde dock ända fram till 1917 innan en proposition angående ändringar i Renbeteslagen låg för handen.³¹⁶ Georg Kronlund, en av männen bakom den stora motionen, skrev angående 1917-års proposition: ”*Detta regeringsförslag är [---] frukten av ett 9-årigt arbete eller rättare sagt en 9-årig vila. Vilket missfoster?*”³¹⁷ Propositionen hade nämligen inte beaktat motionärernas yrkande, utan hade i stället på många sätt och vis gått dem emot. I propositionen föreslogs bl.a. att samerna skulle förbjudas att anlägga, utan de förslogs endast få bo i kåtor och tält. Chefen för civildepartementet, Oscar von Sydow, som bl.a. framlagt propositionen, betonade vid 1917-års riksdagsmöte först och främst renskötselns betydelse för bl.a. det svenska rikets ekonomi. Därefter anförde han följande angående samernas bosättning:

” Om en lapp byggt sig en stuga, slagit sig ner som bofast och icke längre lever i kåta, är den första följden vanligen den, att de kvinnliga medlemmarna av familjen stanna hemma. De dricka sitt kaffe i spisen och röka sin pipa och göra för resten ganska litet. Sedermera brukar utvecklingen gå därhän, att familjefadern också stannar hemma hos kvinnofolket. Intresset för renhjorden som betar långt ifrån, slappar allt mer och mer. [---]. Sålunda blir antalet vårdare alldeles otillfredsställande. [---]. På grund av brist på renvaktare säger man sig inte kunna sköta sina renhjordar. [---]. Nå, skicka ut fruntimren och låt husbonden följa med renhjordarna, då upphör detta missförhållande, då blir renskötseln bättre.”³¹⁸

Von Sydow inlade emellertid att bosättningsförbudet endast var avsett att tillämpas på de renskötande samerna. Samer som levde som jordbrukare och/eller boskapsskötare skulle emellertid tillåtas att uppföra hus. Von Sydow anförde inför riksdagens andra kammare att: ”*Vill lappen överge renskötseln och slå sig ned såsom jordbrukare, finns icke något hinder för det. Men vad man vill se hindra det är [---] att han slår sig ned såsom jordbrukare i den egentliga renbetestrakten och fortfarande uppehåller sig med renskötseln.*”³¹⁹ Undantag sades dock kunna medges för samer, som av

³¹⁴ Motion 1908 AK nr 163 s. 11.

³¹⁵ Ruong (1982) s. 187.

³¹⁶ Prop. 1917 nr 169.

³¹⁷ Protokoll 1917 A.K. nr 70 s. 3. Egen kursivering.

³¹⁸ Protokoll 1917 A.K. nr 70 s. 45.

³¹⁹ Protokoll 1917 A.K. nr 70 s. 43 f. Egen kursivering.

ålder eller av sjukdom var förhindrade att följa med renhjorden. Bosättningsfrågan sköts emellertid på framtiden, liksom många andra delar av propositionen. En anledning var att man önskade ge samerna en möjlighet att yttra sig förslag som berörde dem. År 1918 samlades över 200 samer till landsmöte i Östersund och de diskuterade bland annat bosättningsfrågan. I den år 1919 statligt tillsatta lappkommitté, fick samerna, till skillnad från tidigare, fast representation. Kommittén föreslog bland annat att samtliga samer, d.v.s. alla som var nedtecknade som lappar i kyrkoböckerna, skulle ha rätt till renbete och inte enbart de som levde som nomader.³²⁰ I lagtekniskt hänseende ledde emellertid förslaget ingenstans och 1923 upplöstes kommittén.³²¹

Ytterligare en annan anledning till att endast smärre förändringar genomfördes i 1898-års Renbeteslag, var att man ville avvakta och se hur regleringen i den stundande renbeteskonventionen mellan Sverige och Norge skulle att se ut.³²² Sveriges relation till grannländerna hade nämligen betydelse för hur samernas skulle behandlas i den interna lagstiftningen i fråga om tillgång till land och vatten. En av de stora stötestenarna vid unionsupplösningen 1905, var just frågan om samernas rätt till betesmarker om andra sidan av gränsen. Norge och Sverige enades om att samerna hade av, vad man kallade, humanitära skäl, rätt att passera gränsen.³²³ Förhandlingarna mellan de båda rikena blev emellertid långdragna och först 1919 kunde man enas kring en gemensam renbeteskonvention.³²⁴ I denna beskars de svenska samernas tillgång till renbetesmarker, såväl kvantitativt som tidsmässigt och betestillgången kom att regleras ingående, i såväl tid och rum. För de nordliga lappbyarna, som redan var allt överexploaterade till följd av Ryssland 1852 stängt den finska gränsen gentemot Norge och 1888 gentemot Sverige, innebar konventionen att de inte längre kunde bära befintlig renskötsel.³²⁵ Den minskande tillgången på betesmarker medförde att trängsel och trängseln som därigenom uppstod, innebar att renarna störde nybyggarnas näring i allt mer. Bland nybyggare växte således opinionen om att renskötseln skulle begränsas eller t.o.m. förbjudas allt starkare.³²⁶ Genom en år 1925 antagen lag kom det bl.a. därför att stadgas att samer och renar mot vite kunde föreläggas att förflytta till lappbyar söderöver, som inte var lika exploaterade.³²⁷ Sammanlagt förflyttades över 200 samer och över 16 500 renar, till samebyar söderöver som oftast inte var lika exploaterade som de nordligare.³²⁸ De nordliga och sydliga lappbyarnas sätt att bedriva renskötsel var emellertid så väsensskilda, att det gav upphov till konflikter såväl inom den samiska gruppen som mellan samer och jordbrukare.³²⁹ Det

³²⁰ SOU 1923:51.

³²¹ Sjölin (1996) s. 166.

³²² SOU 1975:99 s. 50 f.

³²³ Sjölin (1996) s. 145 f.

³²⁴ Konvention mellan Sverige och Norge angående flyttlapparnas rätt till renbetning.

³²⁵ Mörkenstam s. 82 f.; Solem s. 36 ff.; Sjölin (1995) s. 145 ff.

³²⁶ Lundmark (1999) s. 114-123.

³²⁷ Lagen angående minskning i vissa fall av renantalet inom lappby.

³²⁸ (<http://www.sapmi.se/ssr/kalender.html>) besökt 2001-04-01;

(<http://www.fjallen.nu/sapmi/grans.htm>) besökt 2002-08-31.

³²⁹ Lundmark (1999) s. 114 f.

fanns dock de samer som inte lät sig förflyttas av staten och de kom istället att få se sin rendjur bli tvångsslaktade.³³⁰

Andra förändringar som genomfördes i 1898-års lag, rörde bl.a. samernas jakt- och fiskerätt. Som exempel kom det att stadgas att samerna hädanefter inte enbart hade att rätta sig efter Renbeteslagens jakt- och fiskeregler utan nu även efter de regler som gällde för orten där de var verksamma.³³¹

8.7 1928-års Renbeteslag

Johan Widén, f.d. landshövding i Jämtland, tilldelades uppdraget att utreda samt ge förslag på en ny Renbeteslag. Detta skedde efter det att den tidigare lappkommittén med samisk representation upplösts och 1927 presenterade han ”Förslag angående de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige m.m.”³³² Inga samer hade deltagit i utredningen och de gavs inte heller tillfälle att yttra sig över förslaget.³³³ Efter att ett fåtal förändringar genomförts i Widéns förslag, antogs den nya Renbeteslagen 1928.³³⁴

Genom lagen åstadkoms en fast schism mellan renskötande och icke-renskötande samer, något som samerna själva vände sig emot. Genom lagen stängdes nämligen lappbyn för flertalet samer. Endast de som hade ärftliga band till renskötseln kunde från och med nu erhålla medlemskap.³³⁵ Det innebar att de samer som tagit upp nybyggen eller som var i tjänst hos en nybyggare nu svårligen kunde hävda sin renskötselrätt. Enligt Andrea Amft, doktor i samiska studier, innebar 1928-års lag de mest omvälvande förändringarna i samernas nutidshistoria. I praktiken innebar den nya Renbeteslagen att 80% av fjällsamerna och 60% av skogssamerna exkluderades från lappbyns gemenskap. Det innebar att de inte längre kunde utöva sin renskötselrätt.³³⁶

Åke Holmbäck anförde i sitt betänkande 1922 att ”*de icke-renskötande lapparnes rättigheter sträcka sig lika långt som de renskötandes; liksom dessa kunna torde de äga nyttja skogen samt bruka jakt och fiske, allt med de restriktioner, som stadgats för de renskötande lapparnes.*”³³⁷ I alla fall gällde detta på mark som sades tillhöra staten, men på övrig mark, d.v.s. mark som var privatägd, fick endast lappbyanslutna jaga och fiska.³³⁸ Genom 1928-års lag förändrades emellertid synen på de icke-renskötande samernas jakt- och fiskerätt. Från och med nu kom det att krävas medlemskap i sameby eller jakt- och/eller fisketillstånd, för att den icke-renskötande same skulle kunna utöva sin näring, så till vida han inte själv var

³³⁰ Lundmark (1999) s. 114 ff.

³³¹ 30§ 1917-års förändringar.

³³² SOU 1927:25.

³³³ Sjölin (1996) s. 168.

³³⁴ SFS 1928:309.

³³⁵ Samen skulle ha eller ha haft en far eller far/morförälder som var eller varit renskötare.

³³⁶ Amft s. 597.

³³⁷ Holmbäck s. 74.

³³⁸ Holmbäck s. 74 f.

markägare.³³⁹ Håkan Jonsson, ordförande i Jakt- och fiskesamerna och i Landsförbundet svenska samer, skriver: ”I praktiken så har det [---] inte påverkat samer utanför samebyn förrän på 40-50-talet när man började söka tillstånd för att äga rätt till det som samebymedlemmarna hade.”³⁴⁰

I Renbeteslagens 56§ återfanns bestämmelser om nyttjanderättsupplåtelser på områden som var avsatta för samernas uteslutande begagnande, d.v.s. områden ovan odlingsgränsen samt skattefjällsområdena. Det stadgades bl.a. att samerna inte själva kan upplåta rättigheter till andra. Upplåtelser skulle istället beviljas och meddelas av konungens befallningshavare. I samtliga fall av upplåtelser stadgades att samerna skulle höras. Motsvarande bestämmelser hade även funnits i de tidigare Renbeteslagarna. I 1928-års lag stadgades att jakt- och fiskerätter kunde upplåtas om det inte invercade menligt på tillgången av vilt och fisk och inte heller innebar ett besvärande intrång för samerna.³⁴¹ Detta hade i 1886-års lag hetat att upplåtelser av bete eller slätter inte fick beviljas om det innebar ”intrång eller skada för Lapparne”.³⁴² I 1928-års lag hette det att sådana upplåtelser inte kunde ske om det innebar ett ”avsevärt men för renskötelsen”.³⁴³ Renbeteslagens 56§ förändrades till vissa delar 1947. Det gjordes bl.a. ett tillägg om när nyttjanderätter kunde meddelas. Från och med nu kunde upplåtelser ske även om det var till avsevärt men för renskötelsen, under förutsättning upplåtelsen skedde ”med hänsyn till den allmänna samfärdseln.”³⁴⁴ Det stadgades i lagen att de av befallningshavaren upplåtna tillstånden gällde vid sidan av samernas jakt- och fiskerätt. Samernas jakt- och fiskerätt bestod således trots andra aktörers närvaro.³⁴⁵

I 1928-års lag infördes bestämmelser som tillät de renskötande samerna att bli bofasta. Det reglerades emellertid ingående hur stor bostaden fick vara, utformningen därav samt var den fick vara belägen. Det stadgades även hur stor odlingen, som samnen kunde tänkas uppföra, fick lov att vara.³⁴⁶ Johan Widén hade bl.a. föreslagit att det skulle upplåtas bostads- och jordbrukslägenheter på kronomark till renskötande samer eller till samer som var på väg att lämna rennäringsen.³⁴⁷ Så blev emellertid inte fallet. Lagens stadgande gällde enbart för de samer som omfattades av Renbeteslagen. De icke-renskötande samernas bosättning behandlades ej i lagen och de saknade således lagstöd för att kunna bli bosatta samt för att kunna bedriva jordbruk på sina fäders land.³⁴⁸ Frågor rörande de icke-renskötande samernas uppehälle kom istället att läggas på fattigvården.³⁴⁹

³³⁹ Se 11-12§§ RBL.

³⁴⁰ E-mail från Håkan Jonsson d. 23 april 2002. Egen kursivering.

³⁴¹ 56§ RBL.

³⁴² 22§ 1886-års RBL.

³⁴³ 56§ 4 st. RBL.

³⁴⁴ Ändringar genom Lag (1947:225).

³⁴⁵ 56§ 3 st. RBL.

³⁴⁶ 41-43§§ RBL.

³⁴⁷ SOU 1927:25.

³⁴⁸ 1§ e.c. RBL.

³⁴⁹ Sjölin (1996) s.102-108. Se vidare Lundmark (1999) s. 122 f. om hur samerna under en längre tid betraktades annorlunda i förhållande till övrig befolkning när det bidrag till att

Liksom i tidigare Renbeteslagar anvisades samerna områden var de fick bedriva sin vinter-renskötsel samt var de visats året runt. Nytt med 1928-års lag var att det stadgades att områden som anvisats samerna kunde tas i anspråk om det var ”*oundgängligt erforderligt för särskilt ändamål av större betydelse*”.³⁵⁰ En gottgörelse skulle i sådant fall utgå, om intrånget hade skett på områden ovan odlingsgränsen eller på skattefjällen, i övriga fall skulle ingen ersättning utgå. Ersättningen utgick emellertid endast om renskötelsen hade skadats av intrånget.³⁵¹

uppföra egna hem samt lån till bostadsförbättring.

³⁵⁰ 5§ 1 st. RBL.

³⁵¹ 5§.RBL.

9 DAGENS RÄTTIGHETER

Under 1900-talet har det svenska samhället upplevt flera olika faser. Sverige har gått från att vara ett av Sveriges fattigaste land till att bli ett av de rikaste till att i dag bli vad man kan skulle kunna kalla ett nedrustat välfärdsamhälle. Under det föregående seklet har samhället förhållande gentemot samerna bytt skepnad flertal gånger, vilket till stor del beror på samhälleliga förändringar och tendenser i omvärlden. I det tidiga 1900-talet fanns en önskan om att assimilera de icke-renskötande samerna till det svenska samhället och den samiska kulturen undergrävdes genom bl.a. olika lappskolereformer.³⁵² I dag lever vi emellertid i ett samhälle som säger sig vilja värna om den kulturella mångfalden. År 1993 inrättades ett Sameting, vilket skapat ett visst samiskt medverkande och inflytande i den svenska demokratiska processen. Sametinget har bl.a. att besluta i frågor rörande fördelningen av pengar till samisk kultur samt till det samiska språket.³⁵³ Trots att samepolitiken genomgått flertalet skepnader under 1900-talet, så är samerna fortfarande uppdelade i två läger; samer inom samebyn och samer utanför samebyn. Hösten 2001 presenterades betänkandet ”En ny rennäringspolitik”, i vilken det diskuteras huruvida och på vilket sätt det är möjligt att öppna samebyn för de icke-renskötande samerna.³⁵⁴

SAMER INOM SAMEBYN

9.1 Renskötselrätten

Från det att 1928-års lag antogs till det att 1971-års Rennäringslag trädde i kraft, genomfördes endast ett fåtal mindre förändringar i Renbeteslagen. Dagens renskötselrätt regleras i Rennäringslagen från 1971 och renskötselrätten sägs tillkomma den samiska befolkningen.³⁵⁵ Rent generellt kan rätten sägas innebära att samer, som har medlemskap i en sameby, kan nyttja land och vatten för sig och sina renar. Renskötselrätten kan i princip sägas ha stått oförändrad sedan 1886, då den för första gången lagstodades.³⁵⁶ Med renskötselrätten följer, enligt 15-24 §§ RNL, rätt till jakt, fiske och skogs fång för husbehov samt för slöjdande, rättigheter som brukar omnämnas som renskötselrätten birättigheter.³⁵⁷ Renskötseln skall nämligen vara samebyns huvudsakliga aktivitet och det föreskrivs i lagens 9 § att samebyn inte får ägna sig åt annan ekonomisk verksamhet än renskötsel. Utöver de rättigheter som anges i lagen anses även slätter och annat bete än renbete ingå i renskötselrätten. Däremot följer ingen rätt att ta

³⁵² Se t.ex. SOU 1960:41.

³⁵³ Se bl.a. Johansson Dahre (1994).

³⁵⁴ SOU 2001:101.

³⁵⁵ SFS 1971:437.

³⁵⁶ Bengtsson (SvJt. 2000) s. 36.

³⁵⁷ Se SOU 1968:16 kap 10.

grus, sand och renskötselrätten ger inte heller rätt till vattenkraft.³⁵⁸ Samebyn har inte rätt att upplåta de rättigheter som ingår i renskötselrätten, så vida det inte sker för husbehov till en som tidigare varit medlem.³⁵⁹

Bestämmelserna i Rennäringslagen 32-34§§, som stadgar under vilka förutsättningar som upplåtelser får ske, gäller inte för vinterbetesmarker. I den år 2001 framlagda utredningen står det att läsa följande: ”Här finns inte något skydd mot upplåtelser som är till skada för renbetet eller för samernas rätt till jakt och fiske inom området. Det är osäkert om samerna kan kräva ersättning i sådana fall ens där upplåtaren var medveten om skadeverkningarna.”³⁶⁰

Bertil Bengtsson skriver att Renbeteslagen och Rennäringslagen ”kan [---] ses som en precisering av samernas ursprungliga civilrättsliga rättigheter som inte behöver exakt stämma med dessa i alla hänseende [---]. [R]enskötselrätten vilar på urminnes hävd [---] [varför, egen anm.] dess innerbörd och omfattning i vissa avseenden [kommer att, egen anm.] bli beroende av hur samerna traditionellt brukat marken.”³⁶¹ Detta innebär att samernas rättigheter kan ha sträckt sig längre innan Renbeteslagens tillkomst och det innebär även att samernas rättigheter kan komma att sträcka sig längre i framtiden. Rättens innerbörd måste ju omvärderas i takt med att ny historiska fakta, som visar hur samerna levt i Sápmi, får vetenskapligt stöd.³⁶²

9.2 Urminnes hävd

Renskötselrätten utövas vanligen på område som tillhör annan än den som har renskötselrätt, varför rätten kan tyckas likna en vanlig bruksrätt. Samernas renskötselrätt är dock starkare än en ordinär bruksrätt, eftersom den grundas på urminnes hävd. Detta innebär bl.a. att de kan utövas på obestämd tid och annat inget avtal ligger för handen för att den skall gälla. Det är således mer korrekt att likna renskötselrätten vid en äganderätt. Skillnaden mellan renskötselrätten och äganderätten är att den senare ger innehavaren större befogenheter över berört område, än den som renskötlaren erhåller.³⁶³ Tidigare hette det att renskötselrätten tillkom samerna av gammal sedvana, men lagen ändrades år 1993, till att uttryckligen stadga att renskötselrätten grundades på urminnes hävd, en ändring som delvis frammanats av Skattefjällsmålets domskäl.³⁶⁴

Att rätten grundas på urminnes hävd innebär att det är inte staten som skapat eller gett samerna ett privilegium, utan rätten består utan lagstöd.³⁶⁵

³⁵⁸ Bengtsson Kommentar nr 2 till 1971:437.

³⁵⁹ 31§ RNL.

³⁶⁰ SOU 2001:101 s. 117.

³⁶¹ Bertil Bengtsson i SOU 2001:101 s. 108.

³⁶² Bertil Bengtsson i SOU 2001:101 s. 108; Bengtsson (SvJt. 2000) s. 41 f.

³⁶³ SOU 2001:101 s. 108.

³⁶⁴ Se nedan 10.1 ”Skattefjällsmålet”.

³⁶⁵ SOU 2001:101 s. 108. Se vidare; Cramér (2000) s. 322-327.

Lagstiftaren har dock möjlighet att reglera renskötselrättens utövande, precis som den kan reglera en ägares marknyttjande. Eventuell inskränkning av renskötselrätten får dock inte vara allt för omfattande, då renskötselrätten likställs med egendom. och omfattas av egendomsskyddet i RF 2:18.³⁶⁶ Redan i propositionen till 1886-års lag framkom att samernas renskötselrätt ”åtnjuter samma värn som egendomsrätten.”³⁶⁷ Genom 1993-års grundlagsändring förstärktes egendomsskyddet och numera får egendom inte exproprieras utan stöd i expropriationslagens 2 kapitel. Bengtsson presumerar att motsvarande förstärkning härigenom även skedde för renskötselrätten.³⁶⁸ Det innebär således att samerna har rätt till ersättning när ett intrång skett i deras markanvändning.³⁶⁹

9.3 Medlemskap i samebyn

Samebyn utgörs av ett avgränsat, geografiskt område och tros ha sin förebild i siidan. Begreppet sameby är även en beteckning för den administrativa och ekonomiska enhet som renskötseln och renskötselrätten bedrivs inom. Så som tidigare sagts, så är renskötselrätten, vad gäller tillgången till renbete, en kollektiv rättighet, medan birättigheterna delvis tillkommer enskilda personer i samebyn.³⁷⁰ Alla samer, d.v.s. den som är av samisk härkomst, har renskötselrätt,³⁷¹ såväl bruksmässigt som näringsmässigt, oberoende av medborgarskap. För att kunna utöva rätten, vilket redan sagt, krävs dock medlemskap i sameby. Medlemskapet kan enligt 11§ Rennäringslagen tilldelas;

- ”1. same som deltar i renskötseln inom byns betesområde,
2. same som har deltagit i renskötsel inom byns betesområde och haft detta till stadigvarande yrke och inte övergått till annat huvudsakligt förvärvsarbete,
3. den som är make eller hemmavarande barn till medlem som avses under 1 eller 2 eller den som är efterlevande make eller underårigt barn till avliden sådan medlem.”³⁷²

Huruvida medlemskapet skall beviljas samt till vem det skall beviljas är det samebyn själv som avgör. Det sker således en intern röstning i samebyn, huruvida medlemskap skall beviljas eller ej, och rösterna viktas i förhållande till det antal renar man äger. Det finns, enligt 12§ RNL, möjlighet för samebyn att anta annan same som medlem än de som uppräknades ovan. Det krävas i sådant fall dels att den sökande har egna renar och dels att han skall bedriva renskötsel inom samebyn. Den sjunkande lönsamheten inom rennäringsen har inneburit att storleken på den enskilda samens renhjordar vuxit. I förlängningen har detta försvarat

³⁶⁶ 2:18 RF. Se vidare SOU 2001:101 s. 114 f.

³⁶⁷ Prop. 1886 nr 2 s. 35, citerad i SOU 2001:101 s. 107. Propositionen återfinns ej i Juridicums bibliotek.

³⁶⁸ Bengtsson (SvJt. 2000) s. 40f.; 2:18 2 st. RF; Se även NJA 1981 s. 1 (s. 248).

³⁶⁹ Bengtsson (SvJt 2000) s. 42 f. om intrångsbedömningen.

³⁷⁰ Bengtsson Kommentar nr 16 till 1971:437.

³⁷¹ 1§ 1 st RNL.

³⁷² 11§ RNL.

upptagandet av nya medlemmar.³⁷³ Det är emellertid inte samebyn som har det sista ordet, när det gäller huruvida en person skall beviljas medlemskap eller ej. En same som nekats tillträde kan vända sig till Länsstyrelsen, som kan ändra samebyns beslut. Sådan ändring sker endast om det finns särskilda skäl och i praxis har framkommit att myndigheten skall vara mycket restriktiv med att gå emot samebyns beslut.³⁷⁴ I princip ändrar Länsstyrelsen endast beslutet om den har funnit att samebyn behöver fler renskötare eller fler renar för att en rationell renskötsel skall kunna upprätthållas.³⁷⁵ I ett RÅ-fall har Länsstyrelsen sagt sig ställa sig negativ till att ändra samebyns beslut. Detta eftersom det kan ge upphov till mindre önskvärda konsekvenser i samebyn, såsom samarbetssvårigheter.³⁷⁶

I Ivan Kitok fallet gällde frågan huruvida renägaren och renskötaren Ivan Kitok var att betrakta som medlem i Sörkaitums sameby eller ej. Kitok hade 1958, efter att varit verksam som renskötare i Sörkaitum under en längre tid, av ekonomiska skäl tagit ställning vid ett statligt verk. Under hela sin tid på verket, 1958-1970, hade han hela tiden skötesrenar och upprätthöll på så vis kontakten med rennäringsen och lappbyn. Ivan Kitok tillträdde ingen ny tjänst, efter att han hade slutat vid det statliga verket. Istället återupptog han renskötseln, periodvis på heltid. Sörkaitums sameby ville dock inte bevilja honom medlemskap. Kitok förde därför frågan till domstol. Han gjorde där gällande att han fortfarande var att betrakta som medlem jämlikt 11§ 1 st. RNL. Han styrkte sin talan med att han deltog i samebyns renskötseln. Fallet hamnade i Regeringsrätten, som inledningsvis konstaterade att Kitok, under åren 1958-1970, hade övergått till ett annat huvudsakligt förvärvsarbete än rennäringsen och hans medlemskap hade därför upphört, 11§ 2 st. RNL e.c. I domskälen skrev Regeringsrätten:

”Den omständigheten att K, som numera saknar anställning, under senare år på eget initiativ och i viss utsträckning biträtt i renskötseln inom byn har inte, såvitt visats, medfört att han genom att delta i renskötseln på sätt anges i 11 § 1 Rennäringslagen ånyo blivit medlem i byn.”³⁷⁷

Domslutet gick således Ivan Kitok emot. Han vände sig därför till Människorättskommittén, som bl.a. har att tillse efterlevnaden av FN:s ”Konvention om medborgliga och politiska rättigheter”.³⁷⁸ Kitok gjorde inför kommittén gällande att Rennäringslagens utformning samt Regeringsrättens beslut, innebar att han uteslöts från sin kultur. Kitok hävdade att det stred mot artikel 27 i konventionen, i vilken det stadgas att:

”I de stater där det finns etniska, religiösa eller språkliga minoriteter skall de som tillhör sådana minoriteter ej förvägras rätten att i gemenskap med andra medlemmar av sin grupp ha

³⁷³ Carlqvist s. 20.

³⁷⁴ RNL 12§ 2 st.; Bengtsson Kommentar nr 13 till 1971:437.

³⁷⁵ Bengtsson Kommentar nr 13 till 1971:437.

³⁷⁶ RÅ ref. 1975: 121 s. 275

³⁷⁷ Ivan Kitok RÅ 80:2:8.

³⁷⁸ SOU 1986:36 s. 121

sitt kulturliv, att bekänna sig till och utöva sin religion eller att använda sitt eget språk.”

Människorättskommittén fann att Kitok utestängts från sin kultur. Kommittén konstaterade att antalet medlemmar i samebyn hade begränsats, för att en rationell renskötsel skulle kunna uppnås, så att alla verksamma skulle kunna livnära sig. Det var dock inte oproportionerligt att inte bevilja Ivan Kitok medlemskap i samebyn, handlingen ställdes i relation till samebyns syfte. Människorättskommittén fann att Ivan Kitok fortfarande hade en möjlighet att utöva sin kultur. Kitok kunde ju hjälpa till med samebyns renskötsel, även om det inte innebar att han åtnjöt sin egen renskötselrätt. Kommitténs beslut gick således Ivan Kitok emot.³⁷⁹

9.4 En fri småviltsjakt

År 1993 beslöt staten att låta småviltsjakten bli fri. Allmänheten tilläts härigenom att jaga och fiska på kronoområden ovan odlingsgränsen och på skattefjällen. Det är Länsstyrelsen eller fastighetsverket som behandlar den enskilde individens ansökan därom.³⁸⁰ Jakt- respektive fiskeupplåtelser får dock inte ske om det innebär en avsevärd olägenhet för renskötseln.³⁸¹ Det innebär således att upplåtelser kan ske om det endast innebär en ”*mindre nackdel för renskötseln.*”³⁸²

Beslutet om att släppa småviltjakten fri, möttes av en våg protester.³⁸³ Samerna gjorde gällande att de ända fram till 1987-års Jaktlag var ensam innehavare av jakt och fiskerätten på berörda områden. Detta finns det bl.a. stöd för i ett rättsfall från 1940-talet. Samerna var visserligen part, men kronan som var part i målet, sade då: ”Av lagstadganden framgår, att ensamrätt tillförsäkrats lapparna till renbete å marken ovan den fastställda odlingsgränsen. Men man har *fullt skäl* att anse även rätten till jakt och fiske därstädes tillkomma lapparna ensam.”³⁸⁴ Vidare gjordes det gällande att staten aldrig haft, historiskt sett, rätt att upplåta rättigheter på aktuella områden.³⁸⁵ Vissa samiska grupper gör även gällande att beslutet om att släppa jakten och fisket fritt, inkräktade civilrättsligt grundade rättigheter.³⁸⁶ Den svenska staten hävdade dock att den ”*har en markägares rätt till jakt och fiske på dess områden och därför kan upplåta denna rätt till annan utan samernas medgivande.*”³⁸⁷

³⁷⁹ Communication No. 197/1985, Kitok v. Sweden.

³⁸⁰ 33§ RNL, 2§ RNF.

³⁸¹ 32§ RNL. Läs vidare Bengtssons (SvJt.), s. 42 f, där ett resonemang förs kring hur stort ett intrång får vara utan att det kan anses leda till en avsevärd olägenhet

³⁸² Bengtsson Kommentar nr 32 till 1971:437.

³⁸³ Se bl.a. Hahn.

³⁸⁴ NJA 1942 s. 336. Egen kursivering.

³⁸⁵ SOU 2001:101 s. 116; okänd hemsida (<http://home1.swipnet.se/ofelas/page9.html>) besökt 2001-06-28, samt Olof T Johanssons hemsida (<http://www.oloft.com/ripjAKt.htm>) besökt 2001-08-07.

³⁸⁶ 2:18§ 2 st. RF; SOU 2001:101 s. 117.

³⁸⁷ SOU 2001:101 s. 116.

SAMER UTANFÖR SAMEBYN

9.5 Allmänt

De icke-renskötande samerna bor ofta utanför samernas traditionella område och är sysselsatta inom andra näringar än renskötelsen. Det innebär, ren generellt, att samer som står utanför samebyns hägn, känner svagare band till sin samiska identitet. Det beror bl.a. på den assimilationspolitik som staten fört gentemot de icke-renskötande samerna från slutet av 1800-talet till tiden efter andra världskriget.³⁸⁸ De icke-renskötande samerna, d.v.s. de som enligt vad som anförts ovan, inte var att betrakta som ”äkta samer”, skulle inlemmas i det svenska samhället. Det sades, i den darwinistiska andan som rådde vid 1800-talets slut och det tidiga 1900-talet vara oundvikligt att den lägre kulturen gick upp i den högre.³⁸⁹ Lappmarkspolitiken sades vara:

” [A]tt utplåna denna övergångsklass [d.v.s. de icke aktivt renskötande samerna, egen anm.] Varje åtgärd, som i någon mån kunde låsa fast individerna vid mellanstadiet, syntes alltså kategoriskt förkastas, enär den med visshet kunde väntas i längden mera skada än gagna dem det gällde.”³⁹⁰

Assimileringspolitiken grep inte enbart in på området av renskötselrätten, utan flera delar av de icke-renskötande samernas liv påverkades av att de inte räknades som lappar i Renbeteslagens namn.³⁹¹ Den icke-renskötande samens, sägs i en offentlig utredning från 1986, ha likställts med svensk befolkning, vilket innebar att inga åtgärder vidtogs från statligt håll för att bibehålla hans del av den samiska kulturen.³⁹²

9.6 Jakt-, fiske- och slöjdsamer

Trots att de icke-renskötande samerna har svagare band till den samiska kulturen och trots att de inte kan utöva sin renskötselrätt, så finns det än dock samer i dag samer som livnär sig genom jakt fiske och sameslöjdande. Det saknas emellertid uppgift om hur många samer det är som har dessa fång som en huvudsakligen eller bidragande inkomstkälla. Det torde dock inte röra sig om mer än ett par kanske trehundra personer.³⁹³ Håkan Jonsson, ordförande i Jakt- och fiskesamerna samt i Landsförbundet svenska samer skriver; ”*Jakt- och fiskesamerna är i stort sett en död kultur och man finner*

³⁸⁸ Olofsson s. 44.

³⁸⁹ Mörkenstam s. 97.

³⁹⁰ Prop. 1927 nr 108 s. 27.

³⁹¹ Se vidare SOU 1960:41 om hur skolverksamheten har sett ut bland samerna. År 1913 genomfördes en nomadskolereform, vilken innebar att renskötandes barn och icke-renskötandes barn erhöll olika utbildningsnivåer.

³⁹² SOU 1986:36 s. 47 ff.

³⁹³ Nilsén s. 31.

*enbart fragmentariska rester av oss.*³⁹⁴ I utredningen ”Samerna i Sverige” från år 1975 framkommer att bland de icke-renskötande samerna fick 8% intäkter genom fisket och 25% genom sameslöjdandet. Det framkommer dock inte hur många som hade inkomster via jakten. Det står dock att läsa att 60% av de icke-renskötande samerna inte bedrev någon småviltsjakt, men 40% av dem jagade däremot älg.³⁹⁵

Under en längre tid fick kunde den icke-renskötande samnen jaga eller fiska på det område som han traditionellt brukat, eftersom jakt- eller fiskevårdsområden inte tilläts att bildas ovan odlingsgränsen eller på renbetesfjällen, på grund av syftet med dessa område.³⁹⁶ En viss förändring av detta har dock skett sedan 1960-talet, då det jaktlag i praxis tilläts att jaga älg ovan gränsen under pågående jaktsäsongen, vilket tidigare inte hade varit tillåtet.³⁹⁷ Så som framkommit i det ovanstående släpptes småviltsjakten fri 1993, genom den då antagna Rennäringsförordningen.³⁹⁸ Beslutet innebär att fisket samt jakten på småvilt, ovan odlingsgränsen och på renbetesfjällen, beviljas den som löser ett dygnskort eller årskort.³⁹⁹ Det stadgas dock i förordningen att upplåtelsen skall vara avgiftsfri om den sker till en fiskesame.⁴⁰⁰ Syftet med den fria småviltsjakten var att öppna fjällvärlden för alla fritidsfiskare och fritidsjägare.⁴⁰¹ I Rennäringsförordningen stadgas det att

”Vid upplåtelse av rätt till annan jakt och fiske skall företräde ges sådana personer för vilka jakten eller fisket är av väsentlig betydelse för deras försörjning.”⁴⁰²

Som huvudregel gäller att varken samebyar eller dess medlemmar kan upplåta rättigheter som ingår i renskötselrätten, inte ens till samer utanför samebyn. Undantag från huvudregeln finns dock. En sameby kan upplåta jakt- och fiskerätt till en icke-renskötande samnen, om denne tidigare varit medlem i samebyn och om jakten och/eller fisket endast skall bedrivas för husbehov.⁴⁰³ Som regel gäller således att den fiske- eller jaktsame som idkar jakt eller fisket som huvudsaklig näring, har att söka hos markägaren att

³⁹⁴ E-mail från Håkan Jonsson d. 23 april 2002. Egen kursivering.

³⁹⁵ SOU 1975:99 s. 99. Antalet samer beräknades 1975 uppgå till ca 15 000 -17000 varav 5/6 sades vara icke-renskötande (SOU 1975:99 s. 91).

³⁹⁶ SOU 1968:16 s. 188 f.

³⁹⁷ Se vidare SOU 1968:16 s. 189.

³⁹⁸ Rennäringsförordningen (1993:384) 3§ 2 st.

³⁹⁹ Motion 1999/2000: MJ220 på (http://www2.riksdagen.se/debatt/9900/motioner/1999-00.nsf/motion/MJ220#_Toc463513322) besökt 2002-04-19.

⁴⁰⁰ 5§ RNF.

⁴⁰¹ Den fria småviltsjakten väckte i vissa sameläger en våg av protester, bl.a. p.g.a. att de menade att beslutets inkräktade på deras rätt. Efter beslutets genomdrivande har emellertid grundlagen ändrats på sådan sätt, att en likartad, eventuell, kränkning av samernas renskötselrätt inte är möjlig, om det inte finns skäl därför enligt expropriationslagen.

⁴⁰² 3§ 2st. RNF.

⁴⁰³ 31§ RNL.

denna upplåter jakt- eller fiskerätt till honom enligt jakt- respektive fiskelagens bestämmelser.⁴⁰⁴

Slöjdsamen, som behöver material från naturen för sitt slöjdande, måste ha markägarens tillåtelse att ta material. Länsstyrelsen kan dock ge slöjdsamer, bosatta i Västerbottens eller Norrbottens län, rätt att få ta slöjdvirke på mark som tillhör eller som innan juni 1992 tillhört staten.⁴⁰⁵ Det är emellertid ”*enbart samer som i en inte oväsentlig utsträckning ägnar sig åt sameslöjd*” som kan få detta tillstånd, vilket innebär att samer som har slöjdandet som binäring eller som hobby inte kan få sådant tillstånd.⁴⁰⁶

9.7 Grunden för fisket och jakten

De upplåtelser och tillstånd som ges till den icke-renskötande sammen är av civilrättslig natur, vilket innebär att de bygger på avtal, med följden att dess giltighet är begränsad i tiden och att avtalet kan sägas upp. Det återfinns emellertid regler i jakt- respektive fiskelagen om hur uppsägelsen sker, och det föreskrivs en viss uppskrivningstid, vilket skänker den icke-renskötande sammen viss säkerhet. Jakträtten liksom eventuellt fiskearrende har ett visst skydd innebär att den inte kan sägas upp om det inte finns saklig grund därför.⁴⁰⁷ Vad däremot gäller den slöjdande samens tillstånd från länsstyrelsen, så är det inte lika fast till sin natur. Det upphör nämligen att gälla när sammen inte längre har slöjdandet som huvudsaklig inkomstkälla.⁴⁰⁸

I en statlig utredning från 1990 berördes emellertid möjligheten att även fiskesamers fiskerätt skulle kunna grundas på urminnes hävd. Det kan “*i vart fall inte uteslutas att åtminstone en del av de samer som idag bedriver yrkesmässigt fiske inom renskötselområdet och som inte är medlemmar i någon sameby kan ha särskilda fiskerättigheter som på grund av urminnes hävd tillkommer dem såsom fiskande samer*”.⁴⁰⁹

⁴⁰⁴ 15-16 §§ JaktL., Se vidare Cramér&Prawitz s. 69-88. Vad gäller jakt- och fiskerätt på områden i lappmarkerna, som ägs av staten återfinns närmare reglering i 32-34 §§ RNL.

⁴⁰⁵ 17 § 2 st. RNL.

⁴⁰⁶ 17 § 2 st. RNL. Egen kursivering.

⁴⁰⁷ Bengtsson (2000) s. 248.

⁴⁰⁸ 17 § 2 st. RNL.

⁴⁰⁹ SOU 1990:91 s. 187. Egen kursivering.

10 PRAXIS OM SAMERNAS RÄTTIGHETER

10.1 Skattefjällsmålet

I januari 1981 föll domen i vad som hittills varit Sveriges största civilrättsliga mål. Det handlade, något kortfattat, om vem av kändanden, ett 40-tal samebyar, och svaranden, staten, som var att anse ha bättre rätt till vissa Skattefjäll i Jämtland. Samerna åberopade i första hand full äganderätt och i andra hand yrkade de som att de skulle tillerkännas rättigheter med privaträttslig kraft till Skattefjällen. Staten å sin sida bestred samebyarnas yrkanden. Staten sade sig äga berörda skattefjäll och staten gjorde gällande att samernas sätt att använda marken inte kunnat ge upphov till äganderätt. Vidare gjorde staten gällande att Renbeteslagen uttömmande reglerade samernas rättigheter. För att styrka sin talan hänvisade såväl samebyarna som staten till en stor mängd rättshistoriskt material, vars redogörelse upptar större delen av det 250-sidor långa NJA-referatet. Domslutet gick samernas emot, men många ser ändå rättsprövningen som en seger. I domskälen framkom flera viktiga principer, så som:

- Att samerna på 1600-talet, innan 1683-års kungliga anspråk på att herrelös mark tillhörde kronan, kunnat förvärva skattemannarätt, dåtidens motsvarighet till äganderätt, genom att bruka herrelös mark för renskötsel, jakt och fiske. HD sade dock att det krävdes, om det aktuella området inte besuttits, att området skulle ha brukats ”*intensivt, stadigvarande och väsentligen ostört av utomstående*” och att det området skulle varit avgränsat, antingen genom naturliga markeringar eller genom gränsmärken.⁴¹⁰ Den rådande uppfattningen var annars att skattemannarätt endast kunnat uppstå genom att marken odlades, vilket staten hade hävdats i målet.⁴¹¹ HD fann dock i målet att samerna ej uppfyllde nämnda krav till de i målet aktuella skattefjällen. Domstolen fann även att samerna inte hade härlett rättigheterna till någon specifik grupp, varför de inte heller kunde tillerkännas några rättigheter.⁴¹² Samerna hade dock aldrig gjort gällande att rättigheterna hörde till en specifik grupp.⁴¹³ HD fann således att samerna ej hade äganderätt till Skattefjällen, utan det var staten som var att anse som ägare. Staten hade dock inte vunnit äganderätt genom 1683-års förordning utan det var senare utveckling och tolkning av förordningen som skapat äganderätten.⁴¹⁴

⁴¹⁰ NJA 1981 s. 1 (s. 191) egen kursivering.

⁴¹¹ Bengtsson (1991) s. 3.

⁴¹² NJA 1981 s. 1 (s. 191 ff.).

⁴¹³ Bengtsson (1991) s. 3 f.

⁴¹⁴ NJA 1981 s. 1 (s. 200).

- Att samerna vid 1600-talets mitt hade haft en stark bruksrätt till Skattefjällen, som hade upprätthållits av domstolar och myndigheter. HD sades dock att det var delvis oklart vilka befogenheter samerna haft, men samerna ”torde i vart fall ha haft rätt till renbete, fiske och jakt samt till skogsfång för eget behov.”⁴¹⁵ HD fastslog däremot att allt sedan Renbeteslagen tillkomst reglerades samernas rättigheter uttömmande däri. Samernas befogenheter vilade dock inte ytterst vilade på lagen, utan deras befogenheter på urminnes hävd.⁴¹⁶ HD prövade även om samerna innan 1886-års lag haft rätt att upplåta jakt- och fiskerätter på Skattefjällen, men besvarade det nekande. Justitierådet Bertil Bengtsson, skiljaktigt i fråga om motiveringen i domskälen, hävdade att: ”Samernas rätt att jaga och fiska på skattefjällen går mycket långt tillbaka i tiden. Detta var deras ursprungliga näringsfång, äldre än renbetet. När de enligt skattefjällsbrevet förbehölls vissa fjällområden får detta ses som en bekräftelse också på deras hävdvunna rättigheter till jakt och fiske. Tydligt har samerna därefter fram till 1886 haft en ensamrätt till fisket på skattefjällen, skyddad i varje fall mot andra enskilda. Och även om rättsläget var mindre klart i fråga om jakten, talar så starka skäl för att en ensamrätt av samma slag gällt också i detta avseende, att jag anser mig i fortsättningen kunna utgå från detta. Det får vidare antas att samerna också kunnat motsätta sig att myndighet upplät jakt- eller fiskerätt på dessa områden till utomstående.”⁴¹⁷ Bengtsson sade dock att genom 1886-års lag liksom genom senare lagar, hade samerna förlorat denna ensamrätt. Det kunde tänkas vara en otillåten diskrimineringsåtgärd. Bengtsson fann emellertid att handlingsförloppet inte hade varit grundlagsstridigt.⁴¹⁸

10.2 Renbetesmålet

I Renbetesmålet, även kallat Sedvanerättsprocessen, instämde 5 samebyar av mer än 500 markägare, båda parter verksamma i Härjedalen. Tvistefrågan var huruvida samebyarna hade rätt till vinterbete på marker som tillhörde käranden, d.v.s. enskilda fastighetsägare.⁴¹⁹ I Rennäringslagen 3§ anvisas platser där renbete får ske året runt och det anvisas även s.k. vinterbetesmarker, d.v.s. marker där renar får beta från 1 oktober till 30 april. Samerna har enligt Rennäringslagen att hindra sina renar från att lämna anvisade områden eller att annars vålla skada eller olägenhet.⁴²⁰

⁴¹⁵ NJA 1981 s. 1 (s. 197) egen kursivering.

⁴¹⁶ NJA 1981 s. 1 (s. 244).

⁴¹⁷ NJA 1981 s. 1 (s. 249).

⁴¹⁸ NJA 1981 s. 1 (s.249 ff.)

⁴¹⁹ Ursprungligen deltog även Skogsbolagen Stora, MoDo och Korsnäs på kärandesidan. men de och samebyarna ingick en förlikning och de fullföljde inte sin talan.

⁴²⁰ 65§ 2 st. RNL.

De i målet omtvistade områdena låg alla utanför året-runt-markerna. Käranden gjorde gällande att deras fastigheter inte var belastade med en för samerna förknippad renbetesrätt, så tillvida det inte förelåg avtal därom, vilket det i detta fall inte fanns. Samebyarna hävdade dock att de hade rätt till renbete och de grundade bl.a. sin talan på urminnes hävd, sedvana och slutligen konventionsskyddade rättigheter. Samernas grunder avfärdades av Svegs Tingsrätt, som biföll kärandens yrkanden om att *”någon på avtal oberoende rätt till bete med ren till förmån för samebyarna ej belastar fastighetsägarna tillhöriga fastigheter.”*⁴²¹ Samebyarna överklagade domen, men Hovrätten för övre Norrland fastställde i februari år 2002 tingsrättens dom.⁴²² Domstolen beaktade ett rikt rättshistoriskt material och den gjorde följande bedömning:

- Att *”hänsyn [måste] tas till rennäringens speciella förhållanden.”*⁴²³ Med detta skulle förstås att renbetet inte behövde ha skett var vinter på ett och samma område. *”Ett grundläggande krav för uppkomsten av uppkomst av vinterbete på grund av urminnes hävd måste dock vara att området nyttjats för vinterbete på ett sådant sätt att varje bete kan ses som ett led i ett återkommande mönster utan invändningar från berörda markägare, även om frånvaron från området kan vara mer eller mindre långvarig.”*⁴²⁴ I den prövning som rätten gjorde fann man dock att det inte förelåg någon på urminnes hävd grundad renbetesrätt. Hovrätten säger att det är *”intet visat att det före 1900-talet förekommit sådant vinterbete utanför renbetesfjällen som tillsammans med senare vinterbete under 1900-talet kunnat grunda rätt till fortsatt bete på grund av urminnes hävd.”*⁴²⁵ Domstolen fann även att en 50-årig tidsrymd utan protester från markägare, inte var tillräcklig lång tid för att urminnes hävd skulle ha uppstått.⁴²⁶
- Sedvana kan inte ge upphov till rätt till vinterbete. Renbeteslagen anses utgöra en uttömmande reglering av samernas renskötselrätt och i lagen stadgas att rätten grundas på urminnes hävd. *”Det saknas därför förutsättningar för att vinterbetesrätt skulle kunna uppkomma genom en sedvana som inte uppfyller villkor enligt reglerna för reglerna om urminnes hävd.”*⁴²⁷
- De konventionsskyddade rättigheter som samerna åberopade i artikel 27 i FN:s *”Konvention om medborgliga och politiska rättigheter”* inte hindrar de enskilda fastighetsägarna från att neka samebyarna tillträde till aktuella marker. Artikeln gäller inte mellan enskilda, utan gäller förhållande mellan det allmänna och det enskilda. Det var därför en

⁴²¹ Svegs Tingsrätt, dom 1996-02-21 i mål nr T 88-90, T 70-91 och T-85-95. Egen kursivering.

⁴²² Hovrätten för nedre Norrland Mål nr. T 58-96 r 21.

⁴²³ Hovrätten för övre Norrland s. 62.

⁴²⁴ Hovrätten för övre Norrland s. 62. Egen kursivering.

⁴²⁵ Hovrätten för övre Norrland s. 63. Egen kursivering.

⁴²⁶ Hovrätten för övre Norrland s. 63.

⁴²⁷ Hovrätten för övre Norrland s. 63.

fråga som inte var aktuell att pröva i detta mål. Hovrätten sade i domskälen att: ”Det är det allmännas ansvar, och inte de enskilda fastighetsägarnas, att på sätt samerna gör gällande tillse att den samiska befolkningen tillförsäkras möjligheter att behålla och utveckla renskötselnaeringen.”⁴²⁸

Domen i Renbetesmålet, d.v.s. att samebyarna inte har rätt att låta sina renar beta på berörda områden, har ännu inte vunnit laga kraft. Samebyarna har överklagat domen till Högsta Domstolen. Bertil Bengtsson säger dock att det inte är särskilt stor sannolikhet att samebyarna kommer att beviljas prövningstillstånd.⁴²⁹

⁴²⁸ Hovrätten för övre Norrland s. 64.

⁴²⁹ (<http://www.saamiweb.org/norwegian/news/649972.shtml>) besökt 2002-04-25.

11 AVSLUTANDE KAPITEL

11.1 Identifiering av samerna

Samerna kan identifieras både som en minoritet och som ett ursprungsfolk. Att samerna är en minoritet i Sverige, torde stå ganska självklart och kommenteras därför inte närmare. Samerna är dock även att betrakta som en ursprungsbefolkning. Detta är något som skiljer dem från övriga minoritetsgrupper i Sverige. I ILO:s konvention nr 169 finns en tämligen bred definition av ursprungsfolk. Konventionen bygger på ett kriterium om att folket själv skall uppfatta sig som ett ursprungsfolk. ILO:s definition har vunnit visst erkännande i Sverige och i den svenska Sametingslagen återfinns självidentifikationen som ett kriterium. Att man själv uppfattar sig tillhöra ett ursprungsfolk och/eller ser sig som same, kan ha flera orsaker. Kanske känner man sig som same för att man är verksam inom rennäringen. Kanske för att man känner sig ett med naturen. Med tämligen god säkerhet vågar jag säga att det inte finns ett specifikt kulturellt skäl till varför någon anser sig tillhöra en ursprungsbefolkning och/eller same.

Att klassificera någon som same utan att det föreligger en subjektiv självuppfattning hos personen i fråga torde vara problematiskt. Varför? Vissa samiska kulturyttringar är mer framstående än andra. Det kan innebära att jag som icke-same endast ser den renskötande sammen. Följaktligen utesluter jag övriga samer från min kategorisering. Detta menar jag vara ett felaktigt uteslutande. En person som sameslöjdar är inte nödvändigtvis "mindre" same än den renskötande sammen. Samtidigt skall det dock påpekas att vi gör inget fel när vi klassificerar en person som same, eftersom han är verksam inom rennäringen. Allt sedan 1898-års Renbeteslag är det ju endast som samer som får äga renar. Vad vi emellertid bör tänka på är att det finns fler samer än vad det finns renskötare. Samer kan vara och är de facto aktiva inom en rad andra kulturyttringar. Detta gör dem inte mindre samiska. Det enda som egentligen händer är att vi kanske har svårare att se dem och identifiera dem som samer. Under en längre tid verkar det emellertid som att andra samiska kulturyttringar än renskötseln inte beaktades av lagstiftaren. Renägandet och renskötseln var till och med ett kriterium för att personen skulle räknas som same. I uppsatsen har det framkommit att renskötseln endast är en av alla de avknoppningar som skett ifrån det tidiga samesamhället. Det är därför något, om inte mycket, missvisande att identifiera hela samefolket utifrån renägandet och renskötseln. Så sent som 1983 framkom denna tanke i ett betänkande. Det sades att rennäringen var grunden var all samisk kultur. Denna inställning kan till viss del sägas ha övergivits i dag. I betänkandet "En ny rennäringsspolitik" från 2001 står att läsa att även andra samiska kulturyttringar utgör den samiska kulturens grund.

Vår svenska Sametingslag bygger inte på ett objektivt kategorisering av samerna. Det som framkommit ovan saknar således relevans, i alla fall vad gäller frågan om att bli upptaget i röstlängden till Sametinget. Enligt Sametingslagens mening är en person att anse som same, om han uppfyller ett subjektivt kriterium, självuppfattning, och ett objektivt kriterium, språkravet. Kravet på självidentifikation överrensstämmer med folkrättsliga bestämmelser och torde inte vålla några bekymmer. Personligen tycker jag att det är bra att en etnisk kategorisering av folk bygger på självuppfattning. En sådan kategorisering påtvingar inte någon ett epitet han inte önskar. Vissa orimligheter med självidentifikationen som kriterium kan dock uppstå, vilket synliggjordes i danskfallet. Att icke-samer kan räknas som same måste vara en icke önskvärd följd, som varken lagstiftaren eller samerna själva vill se. Ett upptagande av icke-samer bland samerna, kan, om det sker i större omfattning, innebära att Sametingets arbete kommer att styras av andra intressen än de samiska. Jag anser ändå att det är bra att Sametingslagens definition har denna bredd. Det motsatta hade kanske inneburit att kretsen av samer blivit mycket begränsad.

Av vad framkommit i föregående stycke skall det dock inte förstås att alla personer som ser sig samer, inkluderas i Sametingslagens definition. Det objektiva språkkriteriet exkluderar personer som saknar kunskap i samiska. Att använda språket som kriterium har varit omdiskuterat. Det är i dag många samer som inte aktivt talar samiska. Danskfallet kan dock sägas utgöra bevis på att det inte är särskilt mycket samiska som personen i fråga behöver kunna. Om det samiska språket skulle försvinna, alla positiva prognoser till trots, innebär det att det inte längre finns samer enligt Sametingslagen? Nej, så är inte fallet. Det finns en, vad man skulle kunna kalla, slasktratt i Sametingslagens definition. Det stadgas i lagen att en person kan räknas som same, om en av hans föräldrar är eller har varit upptagen i Sametingets röstlängd. Detta innebär att en person kan anses vara same, genom att grunda sin samiskhet på sin förälder, som i sin tur grundat det på sin förälder. Ja, det kan säkerligen utsträckas till det oändliga om nu Sametingslagen består så länge. Jag ser inte några direkta betänkligheter med denna slasktrattsbestämmelse.

I dagens gällande Rennäringslag stadgades det att den som är av *samisk härkomst* omfattas av Rennäringslagens bestämmelser. Att identifiera någon utifrån bestämmelser om härkomst, är enligt min mening förenat med svårigheter. Hur långt tillbaka i tiden kan en person gå för att peka på samiskt påbrå? Är det rimligt att personen L kan stödja sin samiskhet på att hans farfarfarfars far var same? Skall man vid en sådan bedömning beakta Sveriges samepolitik, vilken i det historiska förloppet inte ställde samerna inför något annat val än att överge sin samiskhet? Vilken bedömning skall man egentligen göra i personen L:s fall? Det vet jag inte och det tycks inte heller våra lagstiftare veta. Frågor rörande samisk härkomst skall i första hand avgöras enligt Sametingslagens definition. I situationer där en person inte faller under Sametingslagens definition, kan frågan avgöras i en domstolsprövning. Att domstolen avgör om en person är av samisk härkomst eller ej, kan få följden att en person som själv ser sig som same

inte betraktas som same i Rennäringslagens mening. Det är enligt min mening något märkligt. Samtidigt skall man hålla i åtanke att Sametingslagens definition är vid. Dess definition torde således inkludera flertalet av de personer som ser sig själva som samer och en domstolsprövning blir således aldrig aktuell.

11.2 Den samiska rättskulturen och dess utseende

Redan i det tidiga samesamhället fanns det en distinkt rättskultur. Det är emellertid svårt för oss att veta hur denna rättskultur såg ut, eftersom den var muntlig. Det finns endast ett fåtal skriftliga källor att söka efter uppgifter i och dessa källor är oftast nedtecknade av icke-samer. Det finns inte heller en levande samisk rättskultur som vi kan studera, för att se vilka uttryck den tar och vad det är som den skyddar. Vi kan dock titta på de ryska skoltsamerna, för att få viss inblick i den samiska rättskulturen. Det var dessa samer, som levde längst enligt det gamla siidasamhällets mönster och normer.

De svenska samernas rättskultur försvann inte i omedelbart samband med att Sverige anlade tingsplatser i lappmarkerna 1602. Den samiska och den svenska rättskulturen tycks istället ha samverkat under en längre period. Ett bra bevis för detta är den år 1751 inrättade Lapperätten. Under 1600- och 1700-talet inflöt även det samiska rättstänkandet i det svenska domstolsarbetet. Detta var i en tid då samerna fortfarande var i majoritet i lappmarkerna. Lennart Lundmark skriver i sin bok att samerna efter 1785 i princip förlorade alla mål där jordbruksintresset stod mot samiska intressen. Med detta kan kanske förstås att domstolen dess för innan, under inverkan av den samiska rättskulturen, skyddat samiska intressen och istället låtit jordbruksintressen träda tillbaka.

Kaisa Korpijaakko-Labba hävdar att det som varit viktigt för ett folks försörjning även har varit det som varit viktigt för rättskyddet. Det måste därför rimligen ha förelegat ett egenintresse hos samerna att skydda jakten och fisket. Det kan förklara varför samerna hade en rättskultur. Trots det som framkommit, så undrar jag varför samerna redan vid ett tidigt stadium behövde skydda sin jakt och sitt fiske. I det tidiga samesamhället och även efter det att koloniseringen påbörjats måste det ju ha funnits så mycket marker och naturtillgångar att alla skulle kunnat ta vad de ville ha, utan att det märktes. Konkurrensen om lappmarkernas tillgångar uppstod först på 1700-talet. Jag tror således att det är fel att *enbart* förklara uppkomsten av samernas rättskultur utifrån Korpijaakko-Labbas försörjningsteori. Den samiska religionen har säkerligen haft betydelse för den samiska rättskulturen uppkomst och utformning. Avsaknaden av ett rättskydd hade kanske inneburit att alla lappmarksaktörer hade samlats på ett och samma område. Det hade säkerligen lett till att Sápmis natur hade skadats, något som skulle stridit mot samernas naturreligion. En central roll i samernas religion var just principen om att inte skada marken.

11.3 Samiska rättigheter i det tidiga samesamhället

Det finns olika uppfattningar om hur rättigheter till jordens mark och vatten uppstår. I uppsatsen teoriavsnitt redogörs för två skilda teorier, en som talar för samiska rättigheter till Sápmi och en som talar emot sådana rättigheter. Kolonisationsteoretikerna förnekar möjligheten att samerna som ett jakt- och fiskefolk skulle kunnat erövra rättigheter i Sápmi. Teorin om rättigheter på grund av urminnes hävd talar för samerna. Sistnämnda teori gör ju gällande att andra sätt än det jordbrukande kan ge upphov till rättigheter. Båda redovisade teorier torde dock sakna betydelse, när samernas ursprungliga rättigheter studeras. Teorierna tillkom först under det sena 1800-talet och då hade redan samerna sedan århundranden levt i Sápmi. Teorierna torde dock vara betydelsefulla, när man studerar samtida eller yngre lagar och förordningar.

I stället för att använda sig av ovannämnda teorier kan man kanske försöka finna svar på hur samernas rättigheter såg ut i den samiska rättskulturen. Det är dock svårt att ge en bild av samernas rättighetsbegrepp. Vi kan ju inte ens en gång ge en klar bild av hur samernas rättskultur såg ut. Det känns emellertid rimligt att samernas syn på rättigheter formats och influerats av det jakt- och fångstsamhälle som de verkade i. Att samerna haft en uppfattning om rättigheter, har till viss del framkommit i avsnitt 11.2. Det kan inte existerat ett rättskydd om det inte fanns något att skydda. Rättskyddet upprättades, enligt Kaisa Korpijaakko-Labba, för det som var viktigt för försörjningen. För samernas del var det jakten och fisket betydelsefulla för försörjningen. Av detta drar jag slutsatsen att samerna haft, vad vi i dag skulle kalla för, jakt- och fiskerättigheter till Sápmi. Det är emellertid tveksamt om rättigheterna förelåg inom hela Sápmi. Jag tror istället att rättigheterna förelåg inom den siida, som samer tillhörde.

Huruvida samernas rättigheter var kollektiva eller individuella är inte helt lätt att klargöra. I uppsatsen har det framkommit sådant som talar för båda alternativen. Att rättigheterna skulle vara kollektiva, talar framförallt två faktorer för:

1. Det var åldermännen som hade den yttersta rådgivningen över siidans tillgångar.
2. Samerna verkade kollektivt, när de samlades kring vintervistet.

Det finns dock sådant som pekar på att samernas rättigheter var individuella. Det verkar troligt att det var samma enskilda samefamilj som återvände till samma område under de ljusa årstiderna. Detta är något som Israel Ruong hävdar. Enligt Ruong och även Lapperättens praxis tilldelades samefamiljerna landområden efter en behovsprincip. En sådan omfördelning av lappmarkerna skedde till och med när samernas rättigheter till skattelandet motsvarande skattebondens. Jag vågar inte göra några slutsatser

beträffande rättigheternas natur. Det enda som jag med viss säkerhet kan konstatera är att samernas syn på rättigheter inte tycks överensstämma med den romerska synen på ägandet.

11.4 Svenska intressen i Sápmi

Det fanns flera orsaker, såväl ekonomiska som försvarspolitiska, till varför Sverige sökte sig till lappmarkerna. Den första kontakten mellan samer och kronan etablerades redan på 1300-talet med birkarlarna som mellanhand. Det var dock inte förrän på 1550-talet som beskattningen knöts direkt till kronan och 1602 knöts även handeln direkt till kronan. Förändringarna verkar ha genomförts med syftet att stärka kronans finanser. Genom att ta bort birkarlarna som mellanled fick kronan själv all vinst som samernas skinn- och pälsverk inbringade i Europa. Att kronan beskattade samerna, var även ett sätt för Sverige att hävda sin makt över Sápmi. Som det framkommit i uppsatsen, pågick det under en längre tid en mellanstatlig kamp, angående vilket land som skulle härska över lappmarkerna. Ett enat herrevälde över hela Sápmi skulle ha inneburit att ett land kontrollerade sjövägar i nordlig, östlig och västlig riktning. Det var emellertid inget av de rivaliserande länderna som erhöll sådan makt. År 1611 förlorade Sverige möjligheten att råda över Ishavskusten och i dag är Sápmi uppdelat mellan fyra länder. Området torde dock fortfarande spela en viktig roll i försvarspolitiskt hänseende.

Den svenska riket visade även ett stort intresse i att lägga under sig Sápmis naturrikedomar. Bildligt sett tycks Sápmi ha betraktats som en guldgruva och riket hoppades på att lappmarkerna skulle bli ett "svenskt Västindien". Det svenska intresset för lappmarkerna har i uppsatsen bland annat åskådliggjorts i den på 1630-talet påbörjade gruvverksamheten i Nasa samt i Carl Magnus af Robsons motion från 1828. Kronans var under en längre tid beroende av samernas hjälp, för att komma åt Sápmis rikedomar. Detta synliggjordes både vid Nasa silvergruva och i af Robsons motion. Efter industrialismens genombrott och järnvägens etablering försvann emellertid kronans beroende av samerna. Det var nu möjligt för kronan att utan samernas hjälp ta till vara på fyndigheterna i norr och på sådant sätt förhåller det sig än i dag.

11.5 Norsk-svenska relationens betydelse

Grannlandet Norge har definitivt haft betydelse för de svenska samernas markrättigheter. Betydelsen av Lappkodicillen från år 1751 och senare ingångna renbeteskonventioner mellan Sverige och Norge kan inte förringas. Genom dessa har samerna kunnat passera den norsk-svenska gränsen och använda sig av betesmarker om andra sidan gränsen. Visserligen har omfattningen begränsats såväl i tid som i rum, men dess grundform har stått kvar: Samerna har rättigheter om båda sidan av gränsen.

Hur det hade sett ut om inte Norge och Sverige hade träffat renbeteskonventioner, kan vi troligen endast föreställa oss för det inre. Trängseln som kanske skulle uppstått på renbetesmarkerna, hade säkerligen inneburit att konflikterna mellan samer och nybyggare blivit ännu hetsigare än vad de blev. Kanske hade den svenska staten hörsammat nybyggarnas krav på att renskötseln skulle förbjudas. Detta krav har för svenskt vidkommande varit uppe under det tidiga 1900-talet. Istället för att förbjuda renskötsel, valde Sverige att låta tvångsförflytta rensköttande samer och deras renar till andra områden samt att tvångsslakta de rensdjur vars ägare inte lät sig förflyttas. I 1928-års Renbeteslag gavs även viss lösning, genom att antalet rensköttande samer begränsades och således minskades även antalet renar. Jag tror dock att lösningen hade kunnat bli en helt annan om det inte hade funnits renbetesmarker att tillgå om andra sidan gränsen.

Det är svårt att klargöra för om samernas markrättigheter inskränkts genom Lappkodicillen. Detta eftersom det råder viss osäkerhet om kodicillen gällde samtliga samer, endast de rensköttande eller möjligen samtliga samer i vissa hänseenden. I Skattefjällsmålet sade emellertid Högsta Domstolen att kodicillen varken skapat eller befäst någon äganderätt för samerna. Det var visserligen först genom Gustav III:s reform, som den moderna äganderätten växte fram. Dess föregångare kan dock skattemannarätten påstås ha varit. Så väl Kaisa Korpjaakko-Labbas och Nils Johan Päiviös forskning tyder på att samerna under 1600- och 1700-talet hade en rättställning liknande den som skattebonden hade. Denna inställning tycks dock inte Högsta Domstolen dela, i alla fall inte om man ser till den tolkning som domstolen gav kodicillen i skattefjällsmålet. Jag vågar därför, dock med viss osäkerhet, påstå att lappkodicillen beskar samernas rättigheter. I alla fall om man ser Högsta Domstolens tolkning av kodicillen i skenet av Korpjaakko-Labbas och Päiviös forskningsresultat.

11.6 Samiska rättigheter i det svenska rättsväsendet fram till 1700-talets slut

I detta avsnitt, liksom i 11.7, behandlas samernas rättigheter utifrån ett svenskt perspektiv, d.v.s. utifrån hur domstolarna sett på samiska rättigheter och hur samiska markrättigheter beaktats i lagstiftningsarbetet. År 1602 anlades de första tingsplatserna i lappmarkerna, vilket innebar att det svenska rättstänkandet fick en grogrund i Sápmi. Det har redan framkommit att det samiska rättstänkandet påverkade den svenska rättskulturen under 1600- och 1700-talet. Detta måste ha varit positivt för samerna. Kaisa Korpjaakko-Labba och Nils Johan Päiviö har funnit att samernas ställning till skatteländen ända fram till 1789 var lika stark som skattemannarätten. Skatteländen kunde köpas, säljas och ärvas och den lagstiftning som var tillämplig på skattejord tillämpades även på samernas skatteland. I äldre domstolsprotokoll synliggörs hur samerna sökte sig till domstolarna för att få sina markrättigheter erkända, men även för att söka skydd för dem. Detta var annars något som Åke Holmbäck på 1920-talet hade hävdade att samerna

inte kunde göra. Holmbäck gjorde gällande att samerna sökt sig till domstolen för att vinna rättigheter. Det bör dock hållas i åtanke att Holmbäck verkade i en tid då kolonisationsteorin rådde. Det är väl därför mycket möjligt hans slutsats influerats därav.

Innan Sverige hade en uttalad koloniseringspolitik, verkar det som om kronan inte ägnade frågan om samernas rättigheter någon uppmärksamhet. Samerna var inledningsvis endast intressanta som handelspartners och som skattesubjekt. Ett visst behov av att reglera rättigheterna i lappmarkerna kan dock urskönjas i Täljedokumentet från 1328. Det sades i dokumentet att ingen fick hindra samerna i deras jakt. Huruvida detta verkligen var ett erkännande av samernas rättigheter, låter jag vara osagt. Dokumentet tillkom ju i första hand för att bringa ordning i de intressekonflikter som uppstått mellan hälsingar, birkarlar, samer och kronan. Det skall dock hållas i åtanke att kronan hade ett intresse av att samerna kunde jaga obehindrat. Kronan erhöll ju skinn- och pälsverk i ersättning från birkarlarna, mot att birkarlarna erhöll ensamrätten till handeln och möjligen även beskattningen av samerna. Jag är medveten om att birkarlarna erhöll ensamrätten först 30 år efter Täljemötet. Det är emellertid troligt att birkarlarnas ställning var äldre än så.

Att kronan erkände samiska rättigheter till lappmarkerna kan spåras i Johan III:s brev från 1584. I detta sades att samerna hade urminnes hävd till områden ovanför Sogamoukta rå och Tornebönder fick därför inte inkräkta på detta område.

Att samernas skulle sakna rättigheter till skattelanden, har stundom gjorts gällande med hänvisning till Gustav Vasas brev från 1542 och 1683-års avvitringsförordning. I dessa synliggjordes tanken om att all obebyggd mark tillhörde kronan, vilket skulle innebära att skattelanden kommit i statlig ägo. Detta hävdades av bl.a. Åke Holmbäck. Uppfattningen i dag är att samernas rättigheter varken påverkats av Vasas brev eller av den senare avvitringsförordningen. I Skattefjällsmålet sade Högsta Domstolen att det var den senare utvecklingen och den senare tolkningen av förbudet som givit staten äganderätt till skattelanden. Vidare fann Högsta Domstolen att det, efter tillkomsten av 1683-års förordning, blivit svårare för samerna att få skattemannarätt till skattelanden. Jag menar att detta är tämligen diffusa uttalanden. Det skapar ju ingen som helst klarhet i vad som hänt med samernas markrättigheter. Det enda som egentligen framkommer är att svenska staten är ägare till lappmarkerna. Det framkommer däremot inte på vilket sätt och när samerna frånhänts sina markrättigheter.

Genom 1749-års Lappmarksplakat och 1751-års Lappmarksgräns begränsades nybyggarnas rätt att jaga och fiska. I teorin kan detta sägas ha medfört visst skydd för samernas jakt och fiske. Reglerna tillkom dock inte för att värna om de samiska intressena. De tillkom istället för att locka än fler nybyggare till lappmarkerna samt för att förmå nybyggarna att odla i större omfattning. På grund av plakatets utformning intensifierade koloniseringen på samiska områden och i praktiken respekterades inte

lappmarksgränsen. Koloniseringen fortlöpte således på bekostnad av samernas rättigheter. Detta är emellertid en annan bild än den som Kaisa Korpijaakko-Labba och Nils Johan Päiviö har gett i sin forskning. De har ju funnit att samernas rättigheter till sina skatteland under 1600- och 1700-talet var mycket starka. Samernas markrättigheter respekterades och samerna hade starka jakt- och fiskerättigheter. Korpijaakko-Labba skriver även att ingen annan kunde jaga eller fiska på deras skatteland, så tillvida samer ej givit tillstånd därtill. Även Päiviö har funnit att samernas ställning såg ut på detta sätt och hänvisar till att det var själva skatteerläggandet som garanterade samer denna rättsliga ställning. Varför föreligger det då en sådan diskrepans mellan å ena sida Korpijaakko-Labbas och Päiviös forskning och å den andra sidan den negativa utveckling av samernas rättigheter som målats upp i denna uppsats? Det primära syftet med 1600- och 1700-talets lappmarkspolitik kan inte ha varit att försvaga eller frånta samerna deras markrättigheter. Kronan måste ha haft ett mycket stort intresse av att behandla samerna väl. Sverige kunde av maktpolitiska skäl inte riskera att samerna flydde över till Norge och Sverige var även beroende av samerna för att kunna utvinna Sápmis rikedomar. Även det faktum att parallellteorin poängterades mer än en gång, kan tyda på att Sverige haft en positiv inställning gentemot samerna.

Den negativa bild som framkommer i denna uppsats angående samernas markrättigheter, baseras på hur relationen mellan samerna och nybyggare såg ut i verkligheten. Parallellteorin i Lappmarksreglementet och Lappmarksplakatet saknade verklighetsförankring och kustbönderna respekterade inte lappmarksgränsen. Nybyggare inkräktade på samernas markrättigheter. Konkurrens om föda uppstod och många samer tvingades lämna sina skatteland. Att samernas rättigheter kunde nonchalerades på detta sätt är något märkligt. Varför ingrep inte den svenska staten, om den värnade om samernas välbefinnande? Ett svar kan tänkas vara svårigheter med att kontrollera Lappmarksplakatets/Lappmarksreglementets och Lappmarksgränsen efterlevnad. Norra Sverige var och är ju fortfarande tämligen glest befolkat. Samerna kunde visserligen vända sig till domstolen för att få sina rättigheter skyddade, vilket både Korpijaakko-Labba och Päiviö har visat. Frågan är dock hur många samer det var som visste att denna möjlighet fanns och som följaktligen använde sig av en domstolsprövning för att få sina rättigheter tillbaka? Det vet jag inte. Det är en stor skillnad mellan vad man kan göra och vad man de facto gör. Detta måste man hålla i åtanke när man studerar den diskrepans som föreligger mellan vår samtida forskning och den negativa bild som i denna uppsats framålats av samernas rättigheter.

Det största frågetecknet vad gäller samernas rättigheter, är vad egentligen 1789-års förordningen innebar: Omfattades skatteländen eller ej? Där om tvister de lärde! Kaisa Korpijaakko-Labba och Thomas Cramér menar att skatteländen borde omfattats, medan Nils Johan Päiviö inte kan förklara vad som hände med skatteländen. Mauritz Bäärnhelm gör dock gällande att samernas skatteland inte omfattades av reformen. I domskälen till Skattefjällsmålet framkom att 1789-års reform förtydligade den åtskillnad

som redan sedan tidigare förelegat mellan skattebönderna och skattelapparna. Jag vet inte hur jag ställer mig till 1789-års reform och dess innerbörd. Både Korpijaakko-Labba och Päiviö har ju funnit att samernas skatteländ behandlades på samma sätt som böndernas skattejord tiden innan reformens tillkomst. Det förefaller således vara en aning besynnerligt om skatteländen helt plötsligt slutade att vara likställda med skattejordens natur. Samtidigt skall det dock hållas i åtanke att samernas rättigheter till skatteländen försvagades under 1800-talet. Detta kan tala för att skatteländen inte omfattades. Samernas försvagade ställningen till skatteländen kan dock ha berott på flera samverkande faktorer och inte enbart, om ens överhuvudtaget, på Gustav III:s reform.

11.7 Samernas rättigheter under 1800-talet fram till i dag

På 1800-talet blev samerna en minoritetsgrupp i sitt traditionella bosättningsområde. Antalet tvister mellan samer och nybyggare tilltog, men det samiska rättstänkande hade inte längre något inflytande i domstolens rättstillämpning. När samiska intressen ställdes mot jordbrukets, framstod samerna som förlorare. Nybyggare inkräktade på samernas skatteländ, något som bland annat försvårade renskötseln. Detta blev inte minst påtagligt när nya avvitringsförordningar antogs på 1820-talet. Härigenom tilldelades hemman upp till 30 000 hektar mark, vilket till stor del utgjordes av samernas skatteländ..

Den försvagningsprocess som samernas rättigheter genomgick under 1800- och 1900-talet står bjärt i kontrast med den starka ställning som samiska markrättigheter hade haft under föregående århundranden. Hur kunde rättsläget förändras på detta sätt? Det kan knappast enbart ha berott på att samerna nu var en minoritet. Det måste ha funnits flera orsaker där till. En kombination av Sveriges koloniseringspolitik, nybyggarnas ignorans av olika regler, den tolkning som 1683-års avvitringsförordning fick samt 1789-års reform, kan ha bidragit till att samernas rättigheter försvagades. Även det faktum att Sverige inte längre hade några maktpolitiska skäl att värna om samerna, kan ha haft betydelse. Herraväldet över Sápmi var klarlagt mellan de olika länderna och nationsgränserna var fastslagna.

På 1800-talet var dock Sverige fortfarande beroende, om än i mindre omfattning än tidigare, av den samiska arbetskraften. Detta framkom bland annat i Carl Magnus af Robsons motion från 1828. Vid sekelskiftet 1900 försvann emellertid kronans beroende av samerna. Industrialismens genombrott och järnvägens dragning innebar att Sápmi och dess tillgångar blev lättare att utvinna. Allt svenskt intresse för samerna försvann dock inte. Tanken om att samerna var de som ur nationalekonomiskt perspektiv nyttjade fjällandskapen på bästa sätt, växte nu fram. Detta befästes i Renbeteslagen, men hade redan manifesterats då skattefjällen uppläts och då områden ovan odlingsgränsen avsågs för samerna. Dessa områden var nämligen sådana som inte ansågs kunna bära ett lönsamt jordbruk.

Under senare delen av 1820-talet uppmärksammade såväl af Robson som samerna själva statsmakten på att samernas liv hade försvårats av den pågående utvecklingen i lappmarkerna. Af Robson ville att åtgärder skulle vidtagas, så att inte samefolket skulle försvinna. Det var dock inte enbart med omtanke om samerna som af Robson framlade sin motion. I motionen framkom att även det svenska riket var i behov av skyddet. Annars skulle landet inte komma åt Sápmis rikedomar. Samerna å sin sida önskade få använda sig av de marker som de och deras förfäder alltid gjort mot att de erlade en avgift där för. Detta kan kanske tänkas uttrycka en vilja hos samerna om att återfå den skattemannarättsliknande ställning, som de tidigare haft. Detta fick dock inte samerna. Genom upplåtandet av skattefjällen 1841 samt genom odlingsgränsens bestämmande 1873, förebehölls vissa områden visserligen för samerna. Samernas rättigheter till dessa områden kan emellertid inte jämföras med den skattemannarättsliknande ställning som de en gång i tiden hade haft. Områden tycks ha reserverats för samerna under förespeglningen att de gavs rättigheter och inte att det var deras gamla rättigheter som härigenom erkändes och skyddades. Tanken att samerna tilldelades rättigheter genomsyrade även samtliga Renbeteslagar och 1972-års Rennäringslag. Detta har säkerligen skett under inverkan av kolonisationsteorin. Enligt teorin kunde ju inte samernas traditionella levnadssätt ge upphov till några rättigheter. I modern tid, d.v.s. senare delen av 1900-talet, har den kolonisationshistoriska teorin undanröjts. Den officiella inställningen är nu att även andra sätt än det jordbrukande kan skapa markrättigheter. I Skattefjällsmålet sades dock att förutsättningarna där för var att området brukats ”intensivt, stadigvarande och väsentligen ostört av utomstående” och att området på något sätt varit avgränsat. Högsta Domstolen klargjorde i detta mål att renskötselrätten grundades på urminnes hävd. År 1993 genomfördes förändringar i Rennäringslagen för att överrensstämman med detta. Pendeln rörande samiska markrättigheter kan således sägas ha svängt tillbaka. Sverige erkänner nu, liksom landet gjorde på 1600- och 1700-talet att samerna har rättigheter, som inte tillkommit genom lagstiftningen.

De markrättigheter som samerna har i dag är inte lika omfattande och inte heller lika starka, som de rättigheter som de en gång i tiden hade till skatteländen. Detta trots att samernas rättigheter i dag likställs med den privata äganderätten. Samernas rättigheter har dock inskränkts och begränsats genom Renbeteslagen och Rennäringslagen. I lagen preciseras och regleras när, var och hur renskötsel får bedrivas och även när, var, hur renskötselns birättigheter får utövas. De rättigheter som samerna har erhållit genom Renbeteslagen och Rennäringslagen verkar endast vara en bråkdel av den omfattande rättighetskatalog som samerna hade till siidan och till skatteländen. Samernas jakt- och fiskerättigheter har förändrats mer än en gång. I siidasamhället och på 1600- och 1700-talet var det samerna själva som upplät jakt- och fiskerättigheter. I Renbeteslagen respektive Rennäringslagen stadgades det emellertid att sådana upplåtelser skulle göras av kronans man. På senare tid har uppfattningen om att samerna är ensamma innehavare av jakt- och fiskerätten på kronoområden, ovan odlingsgränsen

och på skattefjällen, givit vika. I 1960-talets rättspraxis uppläts viss jakt på områden ovan odlingsgränsen och genom 1993-års Rennäringsförordning släpptes småviltsjakten fri på kronomark ovan odlingsgränsen och på skattefjällen. Svenska staten hävdar att den, så som markägare, kan upplåta dessa rättigheter. Det verkar är enligt min mening något märkligt. Så sent som 1942 sade Högsta Domstolen att det fanns ”fullt skäl” att anse att samerna hade ensamrätten till jakten och fisket, i alla fall ovan odlingsgränsen.

De icke-renskötande samerna har behandlats annorlunda än de renskötande samerna i fråga om markrättigheter. Skillnaden mellan samerna uppstod genom Renbeteslagens krav på medlemskap i lappby/sameby, för att samerna skulle få utöva sin renskötselrätt. En sådan uppdelning har troligen aldrig tidigare existerat i samernas historia. Det enda som har haft betydelse för samernas markrättigheter under 1600- och 1700-talet tycks ha varit huruvida samerna erlade skatt eller ej. Päiviö visar att samernas rättigheter bekräftades och erhöll skydd, just eftersom att samernas erlade skatt för skattelanden. Notera dock att jag i det föregående har bortsett från 1762-års regel. Enligt denna förlorade samer som upptog hemman sina särrättigheter. Innebär således att det redan på 1700-talet fanns en åtskillnad mellan renskötande samer och icke-renskötande samer, då de sistnämnda vanligen var de samer som upptog hemman. Att jag inte tillmäter denna regeln någon tyngd beror framför allt på att Rolf Sjölin inte har klargjort för vad för typ av rättigheter det var som de hemmansägande samerna förlorade.

Delningen av samefolket i två grupper, en med rättigheter och en utan, fick praktisk betydelse 1928. Det var först då som schismen mellan de båda grupperna blev fast. Samerna kunde inte längre själva avgöra huruvida han ville vara medlem i lappbyn eller ej. Genom 1928-års Renbeteslag stängdes nämligen lappbyn för alla de samer som inte hade ärftliga band till en renskötarfamilj. Håkan Jonsson, samepolitiskt engagerad, skriver att den nya Renbeteslagen fick praktisk betydelse först på 1940- och 1950-talet. Jag betvivlar inte Jonsson uppgift och den är säkerligen sann för den grupp av samer som han företräder. Redan år 1899 och 1908 återfinns det dock ett missnöje med den uppdelning som skedde av samefolket. I motioner från dessa årtal återfinns det nämligen uppgifter om att missförhållanden uppstått, eftersom de icke-renskötande samerna omfattades av Renbeteslagens bestämmelser.

De icke-renskötande samerna kan i viss utsträckning söka tillstånd, för att i mycket begränsad omfattning kunna verka i sitt traditionella bosättningsområde. De kan t.ex. efter det att småviltsjakten släppts fri, jaga på områden ovan odlingsgränsen och på skattefjällen, d.v.s. områden som räknas som typiskt samiska. De kan även söka tillstånd för att få ta slöjdmaterial i från Sápmi. Tillstånd ges inte till hobbyslöjdande samer, utan sameslöjandet måste enligt Rennäringslagen ske i en ”inte oväsentlig utsträckning”. Rättigheter som upplåtits genom tillstånd kan dock aldrig bli det samma som de rättigheter som utgår från renskötselrätten. Tillstånd kan

villkoras, återkallas och/eller begränsas i tiden. Renskötselrätten består för all framtid, oavsett lag, eftersom den grundas på urminnes hävd.

Att lagstiftaren delar upp samerna i två grupper i fråga om rättigheter, är för mig ett mysterium, om än inte oförklarligt. Renbeteslagen tillkom i första hand för att råda bukt på alla de konflikter som i tid och otid uppstod, bland annat när renar förstörde nybyggarnas odlingar. Det kan ju således inte funnits någon direkt anledning att inkludera en tredje part, de icke-renskötande samerna, i försöken att förmedla lugn mellan nybyggare och renskötande samer. Lagen tillkom även i en tid då man ville stöpa om de icke-renskötande samerna till fullfjädrade svenskar. Samiskheten tycks ha betraktat som något fult och de samer som hade övergett renskötsel skulle hjälpas till ett bättre liv. I det tidiga 1900-talet var ett bättre liv säkerligen ett liv utan samiska traditioner etc. Jag kan dock inte bortse från att Åke Holmbäck gjorde gällande att icke-renskötande samernas rättigheter på statlig mark var lika omfattande som de renskötande samernas. Detta åsidosätter mitt ”tredje parts resonemang”. Holmbäcks syn på de icke-renskötande samernas rättigheter gör det än märkligare att samer utan medlemskap i sameby i dag saknar möjlighet att utöva sin renskötselrätt på statlig mark. Efter att ha skrivit denna uppsats tror jag dock att det kan ligga mer sanning i vad Bertil Bengtsson framförde vid det Nordiske Juristmötet 1999, än vad jag först trodde. Bengtsson sade där att det man kan förlora betydligt fler röster än vad man vinner, när man försöker förbättra samernas ställning. Kanske är det därför som uppdelningen mellan renskötande samer och icke-renskötande samer består in i våra dagar, trots att renskötselrätten numera sägs vara grundad på urminnes hävd.

En grundläggande förutsättningen för den samiska kulturens fortlevnad tycks vara samens möjlighet att befinna sig i Sápmi och att använda sig av naturtillgångarna. De icke-renskötande samerna har svagare band till sin samiska identitet än de samer som kan utöva sin renskötselrätt. Det verkar således som att samer som står utanför samebyn har svårare att bevara, utöva och utveckla sitt samiska kulturarv. I förlängningen kan detta kanske innebära att en stor del av samernas kultur står och faller om inte samebyarna öppnas. Frågan om att göra samebyn öppnare, har dock varit föremål för en statlig utredning år 2001, men än så länge är läget oförändrat.

11.8 Skattefjällmålet samt Renbetesmålet betydelse

Det sensationella med Skattefjällmålet var att Högsta Domstolen slog fast att samernas rättigheter grundades på urminnes hävd och inte på lagstiftningen. Först 1993 ändrades emellertid Rennäringslagen för att överrensstämma med domslutet. För samerna innebär ändringen bland annat att deras renskötselrätt består även om Rennäringslagen skulle upphöra att gälla. Tidigare hade det annars i kolonisationsteorisk anda gjorts gällande att det endast var jordbrukandet som kunde ge upphov till markrättigheter. För att samiska rättigheter skulle uppstå på grund av urminnes hävd, uppställde

dock Högsta Domstolen vissa kriterier. I Skattefjällsmålet framkom att området skulle, förutom att ha varit avgränsat, ha brukats ”intensivt, stadigvarande och väsentligen ostört av utomstående.” Det framkom inte i Skattefjällsmålet i vilken omfattning de olika kriterierna skulle vara uppfyllda. Detta borde dock vara en fråga som avgörs från fall till fall. I Renbetesmålet sade Hovrätten att ”hänsyn [måste, egen anm.] tas till rennäringens speciella förhållanden”, när frågor om urminnes hävd prövas. Hovrätten kan även sägas ha förtydligat det kontinuitetskrav som återfinns Högsta Domstolen uppställde i skattefjällsmålet. I domskälen till Renbetesmålet står det att ”området [måste, egen anm.] nyttjats för vinterbete på ett sådant sätt att varje bete kan ses som ett led i ett återkommande mönster[---] även om frånvaron från området kan vara mer eller mindre långvarig.” Hovrätten sade dock, liksom Högsta domstolen i Skattefjällsmålet, att samernas nyttjandet av renbetesmarker skulle ha skett ”väsentligen ostört”. I ingendera av rättsprövningarna framkom det under hur lång tid som betet skulle ha utförts ostört. Hovrätten sade dock i Renbetesmålet att en tidsrymd på 50 år utan protester var alldeles för kort för att urminnes hävd skulle ha uppstå.

Jag menar att Högsta Domstolen gjorde ett misstag i Skattefjällsmålet. Domstolen skriver i domskälen att samerna inte härlett sina påstådda markrättigheter till någon speciell samegrupp. I det gamla siidasamhället var det dock inte nödvändigtvis samma familj som återvände till samma område år efter år. Det torde således vara svårt för samerna att härleda sina rättigheter till en specifik samegrupp. Detta tror jag att Högsta Domstolen har förbisett. Kanske har Högsta Domstolen fallit i samma fälla, som många historiker och rättshistoriker gör. Enligt Mauritz Bäärnhielm utgår dessa ”oreflekterat [---] från det romerska äganderättsbegreppet vid sin analys av äldre tids förhållande.”

Jag anser att Skattefjällsmålet och Renbetesmålet har bidragit till att en ny bild av samernas markrättigheter har etablerats i det svenska samhället. Kolonisationsteorin har övergivits, en teori som på intet sätt kan sägas ha gagnat samerna. Att samernas rättigheter nu grundas på urminnes hävd, innebär ju att de alltid kommer att existera. Rättigheterna kan inte heller fråntas samerna. Endast mindre inskränkningar får ske av renskötselrätten, så till vida det inte finns stöd i expropriationslagen. I Renbetesmålet har det uttryckligen framkommit att frågor rörande samernas markrättigheter, i alla fall vad gäller rätt till vinterbete, skall prövas med hänsyn till det säregna mönster som rennäringen uppvisar. Detta borde vara något positivt för de samerna. De kan ju inte frambringa samma typ av bevisning som ”vanliga” rättighetsinnehavare kan göra, eftersom de senares rättigheter oftast grundas på någon typ av skriftlig upplåtelse. Både Skattefjällsmålet och Renbetesmålet kan till viss del sägas tjäna som vägledning för hur samerna skall bygga upp sin talan i kommande rättsprövningar. Domstolarna har gett samerna kriterier på vad som skall vara uppfyllt för att markrättigheter skall kunna anses ha grundats på urminnes hävd och i Renbetesmålet förtydligades även dessa kriterier.

11.9 Avslutande kommentarer

Huvudsyftet med denna uppsats var att besvara huruvida samerna har rätt när de hävdar att deras rättigheter beskrivits av lagstiftaren och att befintlig lagstiftning inte beaktar de historiska rättigheter de haft till Sápmi. Efter att ha skrivit denna uppsats och gjort ovanstående analyser, så anser jag att samerna har rätt.

Hela denna uppsats genomsyras av att samerna förlorat markrättigheter, genom lagstiftarens försorg. Detta synliggörs när regleringen i Renbeteslagen studeras och jämförs med de rättigheter som samerna hade under 1600- och 1700-talet. En jämförelse kan även göras mellan de renskötande och de icke-renskötande samernas rättigheter. Genom sistnämnda komparation verkar det som om att de icke-renskötande samerna berövats samtliga sina rättigheter, medan de renskötande samerna har fått behålla några få rättigheter.

Jag håller med samerna, när de hävdar att befintlig lagstiftningen ej tillgodoser deras historiska markrättigheter. Visserligen har samerna återfått vissa rättigheter genom Renbeteslagen och Rennäringslagen. Det torde dock vara en utopi att en framtida lagstiftningen skulle kunna tillerkänna samerna samtliga deras historiska markrättigheter. En lagstiftning där så väl renskötande som icke-renskötande samer återfår sina rättigheter till Sápmi, skulle innebära att nybyggarna fråntogs markrättigheter, rättigheter som de kan ha haft i över 400 år. Visserligen fråntogs samerna sina uråldriga rättigheter till förmån för nybyggarna. Detta skedde emellertid i en tid då egendomsskyddet inte var lika starkt som i dag. Jag vågar påstå att samernas historiska markrättigheter hör hemma i en svunnen tid. Aldrig igen kommer samerna att få en så bra rättställning som de hade innan koloniseringen påbörjades. Jag tror däremot att den framtida lagstiftaren kan förbättra och förstärka de renskötande och de icke-renskötande samernas rättigheter. Hur detta skall kunna ske, är jag emellertid något osäker på. Ett alternativ är att öppna samebyn för den icke-renskötande samer, så att även han kan utöva sin renskötselrätt.

Käll- och – litteraturförteckning

Offentligt tryck

Äldre författning och Svensk Författningssamling

1673-års Lappmarksplakat	Kongl. Plakat den 27 september, angående lappmarkernas bebyggande, I: Cramer (1979) s. 340.
1695-års Lappmarksplakat	Kongl. Maj:ts förnyade Plakat den 3 september, om lappmarkernas bebyggande och de förmåner och friheter, som de, hvilka sig der nedsätta, åtnjuta skola, bilaga 1, I Arell, s. 92 f.
1749-års Lappmarksreglemente	Kongl Reglemente den 24 Nov. 1749 för dem, som antingen redan bo och bygga i Lappland eller ock hädanefter till landets uppbrukande derstädes sig nedsätta vilja, bilaga 1 I: Arell, s. 93 ff.
1751 års Lappkodicill	Codecill till Gränsse Tractaten emellan Konunga Rikerne Sverige och Norge, Lappmännen beträffande, bilaga 1, I: SOU 1986:36 s. 169 ff.
1789-års Förenings- och säkerhetsakt	Given 21/2 1789.
SFS 1873 nr 26	Kungl. Maj:ts nådiga stadga för afwittring i Westerbotten och Norrbottens läns lappmarker.
SFS 1883 nr 29	Kungl. Maj:ts nådiga förordning, rörande de Lappar, som med renar flytta emellan de förenade konungarikena Sverige och Norge.
SFS 1886 nr 38	Lag angående de svenska Lapparnes rätt till renbete i Sverige, I: Cramér&Prawitz s. 128 ff.

SFS 1898 nr 66	Lag angående de svenske Lapparnas rätt till renbete i Sverige.
SFS 1917 nr 337	Ändring 30§ i 1898-års RBL.
SFS 1919 nr 895	Konvention mellan Sverige och Norge angående flyttlapparnas rätt till renbetning.
SFS 1925 nr 181	Lag angående minskning i vissa fall av renantalet inom lappby.
SFS 1928 nr 309	Lag om de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige.
SFS 1947 nr 225	Lag angående ändrad lydelse av 56§ lagen den 18 juli 1928 (nr 309) om de svenska lapparnes rätt till renbete i Sverige.
SFS 1970:995	Lag om införande av nya jordabalken.
SFS 1971:437	Rennäringslag.
SFS 1972:114	Med anledning av konventionen den 9 februari mellan Sverige och Norge om renbetning, bilaga 1.
SFS 1987:259	Jaktlag.
SFS 1992:1433	Sametingslag.
SFS 1993:384	Rennäringsförordningen.
SFS1999:1175	Om rätt att använda samiska hos förvaltningsmyndigheter och domstolar.

Propositioner

1917 nr 169	Kungl. Maj:ts Nådiga proposition till riksdagen med förslag till lag angående ändring i vissa delar av lagen den 1 juli 1898 om de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige.
1927 nr 108	Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen angående förslag till

fattigvård och barnvård för lappar.

1992/93:32

Proposition om samerna och samisk kultur.

Motioner

Riddarskapets och adelns protoco

1828/30 band nr 5

Af Herr Carl Magnus af Robson.

Andra Kammaren

1878 motion. nr 160

Af Herr Hedin, Om skrifvelse till Kongl. Maj:t rörande åtgärder till afhjelpande af Jemtlands läns lappbefolknings nödställda [sic!] belägenhet.

1893 motion. nr 208

Af Herr J.A. Lundström om skrifvelse till Kongl. Maj:t med begäran om undersökning och förslag åsyftande bättre ordnande af förhållandet mellan lappar och jordegare å vissa trakter nedanför lappmarksgränsen.

1899 motion nr. 12

Af Herr S.J. Kardell, angående tillägg till §31 i lagen om de svenska lapparnes rätt till renbete i Sverige den 1 juli 1898.

1908 motion nr 163

Af Herr G.A.E. Kronlund m.fl. om skrifvelse till Kungl. Maj:t angående den nomadiserande lappbefolkningens vidmakthållande m.m.

Miljö- och jordbruksutskottet

1999/2000:MJ220

Av Per Lager m.fl. (mp), ILO.

Lagutskottet

1899 nr 33

Utlåtande i anledning af väckta motioner angående ändring i och tillägg till 31§ i lagen om de

svenska lapparnes rätt till renbete i Sverige den 1 juli 1898.

Protokoll

1871 Första Kammaren Band 3

Yttrande av riksarkivarien Johan Jakob Nordström.

1917 Andra Kammaren,
Band 5, nr 70

Angående ändringar i lagen om de svenska lapparnas rätt till renbete i Sverige med anledning af Konl. Majt:s nådiga proposition om antagande af en författning rörande Lapparne i de förenade konungarikena Sverige och Norge.

Offentliga utredningar

SOU 1922:10

Om lapps kattelandsinstitutet och dess historiska utveckling av Åke Holmbäck.

SOU 1923:51

Förslag angående lapparnas renskötsel m.m.

SOU 1927:25

Förslag angående de svenska lapparnas rätt till renskötsel i Sverige m.m.

SOU 1960:41

Samernas skolgång.

SOU 1968:16

Rennäringen i Sverige.

SOU 1975:99

Stöd åt samernas språk och kultur.

SOU 1983:67

Rennäringens ekonomi.

SOU 1986:36

Samernas folkrättsliga ställning.

SOU 1989:41

Samerätt och sameting.

SOU 1990:91

Samerätt och samiskt språk.

SOU 1997:192

Steg mot en minoritetspolitik.

SOU 1999:25

Samerna- ett ursprungsfolk i Sverige. Frågan om Sveriges

anslutning till ILO:s konvention nr 169.

SOU 2001:101

En ny rennäringspolitik,
Del 1 och Del 2.

Internationella konventioner

Internationella konventionen om medborgliga och mänskliga rättigheter, bilaga 6, I: SOU 1986:36.

ILO:s konvention (nr 169) om ursprungsfolks och stamfolk i självstyrande länder, bilaga 2, I: SOU 1999:25.

Käll- och litteraturförteckning

- Amft, Andrea ”Att skapa en ’autentisk minoritet’ – om maktrelationen mellan svenskar och samer från slutet av 1800-talet till 1970-talet”, I: Historisk Tidskrift, 1998.
- Arell, Nils Kolonisationen i lappmarken, utg. Författaren och Esselte Studium AB, Lund, 1979.
- Bengtsson, Bertil Kommentar till Lag 1971:437, I: Karnov.
- Bengtsson, Bertil ”Samerätt i ny belysning”, I: Svensk Juristtidning, 1990.
- Bengtsson, Bertil Samernas rättigheter till naturresurser i Svensk rätt, Instituttt for Rettsvitenskap, skriftserie nr 13, Tromsö Universitet, 1991.
- Bengtsson, Bertil ”De nordiske urfolkens rettsstilling”, I: Forhandlingar ved Det 35. Nordiske juristmötet, i Oslo, 18.-20 augusti 1999, Seksjonsmöte, (ref. NJM).
- Bengtsson, Bertil ”Några samerättsliga frågor”, I: Svensk Juristtidning, 2000 (ref. SvJt).

- Hansson, Sven Ove "Introduktion till Felix Cohen", I: Idéer om ägande, tidens Förlag, Stockholm, 1994, (ref. I).
- Hansson, Sven Ove "Introduktion till Tony Honoré", I: Idéer om ägande, tidens Förlag, Stockholm, 1994, (ref. II).
- Hansson, Sven Ove "Introduktion till Robert Goodin", I: Idéer om ägande, tidens Förlag, Stockholm, 1994, (ref. III).
- Hansson, Sven Ove "Introduktion till Mark Suchman", I: Idéer om ägande, tidens Förlag, Stockholm, 1994, (ref. IV).
- Holmbäck, Åke Om lappskattelandsinstitutet och dess historiska utveckling, I: SOU 1922:10.
- Isachsen Kraemer, Anette "De nordiske urfolkenes rettsstilling", I: Forhandlingar ved Det 35. Nordiske juristmötet, i Oslo, 18.-20 augusti 1999, Seksjonsmöte, (ref. NJM).
- Johansson Dahre, Ulf Sverige och samerna, Sameting, urminnes hävd och mänskliga rättigheter, S. Publikationer, Lund, 1994.
- Johansson Dahre, Ulf Det förgångna är framtiden-ursprungsfolk och politiskt självbestämmande i Hawai'i, Sociologiska Institutionen, Lunds Universitet, Lund, 2001.
- Korpjaakko-Labba, Kaisa Om samernas rättsliga ställning i Sverige-Finland, Juristförbundets förslag, Helsingfors, 1994.
- Korpjaakko-Labba, Kaisa "De nordiske urfolkenes rettsstilling", I: Forhandlingar ved Det 35. Nordiske juristmötet, i Oslo, 18.-20 augusti 1999, Seksjonsmöte, (ref. NJM).
- Kulturhistoriskt Lexikon för

- Nordisk Medeltid Bandnr. 10 och bandnr. 15, Allhems Förlag, Malmö, 1970.
- Kvenangen, Per Guttorm Samernas historia, Sameskolstyrelsen, Jokkmokk, 1996.
- Kvenangen, Per Guttorm Samiskt samhälle och rättsförhållande från dåtid till nutid, Seminarium om samisk rätt, Lycksele 1999-10-02, publicerat på (<http://www.sametinget.se/sapmi/rattsforhallanden.html>) besökt 2002-03-12. (ref. 2002).
- Kvist, Roger Nordamerikansk indianpolitik och svensk samepolitik: En översikt och jämförelse 1750-1920., Rapport nr 21, Center för Arktisk Kulturforskning, Umeå Universitet, 1992.
- Linder, Lars Kultursidan, I; Svenska Dagbladet, 2001-07-01.
- Lundmark, Lennart "Kronans lappskatt och fångstsamhällets upplösning", I: Historisk Tidskrift, 1982.
- Lundmark, Lennart Så länge vi har marker, Samerna och staten under 600 år, Prisma, Stockholm, 1999.
- Mörkenstam, Ulf "Om 'Lapparnes privilegier' Föreställningar om samiskhet i svensk samepolitik 1883-1997", Stockholms Universitet Statsvetenskapliga Institutionen, (Stockholm Studies in politics 67) Stockholm, 1999.
- Nilsén, Ann-Charlotte "Rätten att vara same- en uppsats om de samer som inte har några renar", Examensarbete, Juridiska Institutionen, Handelshögskolan, Göteborgs Universitet, Göteborg, 1999.

- Olofsson, Ebba Samer utan samiska rättigheter och icke-samer med samiska rättigheter- en fråga om definition, Working Paper, No. 9, Centre for Regional Science, Umeå Universitet, 1995.
- Peczenik, Alexander ”Den tyska rättsfilosofin 1800-1860”, I: Rättsfilosofi samhället och stat genom tiderna, Studentlitteratur, Lund, 2001.
- Päiviö, Nils Johan ”Lapps kattelanden i Jukkasjärvi och deras utveckling”, I: Diedut nr 1 2000, Nordisk Samisk Institutt, Kautokeino. (Ref. I).
- Päiviö, Nils Johan ”Utviklingen av samiske rättigheter”, I: Samenes kultur og historie - samepolitikk i Norge og Sverige, Nordisk Samisk institutt, Oslo/Kautokeino, 2000. (Ref. II)
- Ruong, Israel Historisk återblick rörande samerna, bilaga nr 4, I: SOU 1975:100
- Ruong, Israel Samerna i historien och nutiden, Bonnier Fakta, Stockholm, 1982.
- Solem, Erik Lappiske rettsstudier, Ny utgåva, Universitetsforlaget, Oslo, 1970.
- Sjölin, Rolf Samer och samefrågor i svensk politik, En studie i ickemakt, Bokförlaget Dialog, Lund, 1981.
- Sjölin, Rolf Samer och samefrågor i svensk politik, En studie i ickemakt, utg. Författaren och Institutionen för Samiska vid Umeå Universitet, Gällstad, 1996.
- Svanberg, I/Runblom, H ”Samer”, I: Det mångkulturella Sverige- En handbok om etniska grupper och minoriteter, Statens Invandrarverk och Uppsala Universitet, 1989.

- Sörlin, Sverker
Framtidslandet – debatten om Norrland och naturresurserna under det industriella genombrottet, I: Kungliga Skytteanska samfundets handlingar Nr. 33, Författaren och Karlsson Bokförlag, Stockholm, 1988.
- Wernstedt, Monica
Fastighetsrättens historia, Juridiska Föreningens Förlag, Stockholm, 1972.
- Widgren, Mats
”Individuellt eller kollektivt ägande i bondesamhällen”, I: Äganderätten i lantbrukens historia, Nordiska Museet, Stockholm, 1995.
- Ågren, Maria
Jord och gäld- Social skiftning och rättslig konflikt i södra Dalarna 1650-1850, Doktorsavhandling framlagd vid Historiska Institutionen, Uppsala Universitet, v.t. 1992.
- Ågren, Maria
Att hävda sin rätt- Synen på jordägandet i 1600-talets Sverige, speglad i institutet urminnes hävd, I; Rättshistorisk Bibliotek, 57 bandet, Nerenius & Santéus Förlag AB, Stockholm, 1997.
- Åhrén, Ingvar (red.)
Samernas Vilja, Svenska Samernas Riksförbund, SSR, Härnösand, 1986.
- Åström, Adolf
Om svensk jordäganderätt, Nordstedt och söner, Stockholm, 1897.

Internet

Aftonbladets hemsida:

(http://golf.aftonbladet.se/vvs/telegram/0,1082,53372582_INR_p_20001019_00.html) besökt 2001-08-29.

FN:s hemsida:

(http://srch1.un.org/plweb/cgi/fastweb?state_id=10115250231&view=unsearch&docrank=1&numhits)

[found=277&query=indigenous%20populations&&docid=1841&docdb=pr2000&dbname=web&sorting=BYRELEVANCE&operator=adj&TemplateName=predoc.tpl&setCookie=1](http://www.indigenoustopopulations.com/doc/1841/docdb/pr2000&dbname=web&sorting=BYRELEVANCE&operator=adj&TemplateName=predoc.tpl&setCookie=1)) besökt 2002-03-22.

Klockartorpets hemsida:

(<http://www.klockaretorpet.com/doc/sapmi.htm>) besökt 2002-08-31.

Länsstyrelsen i Norrbottens län:

(<http://www.fjallen.nu/sapmi/grans.htm>) besökt 2002-08-31.

(<http://www.fjallen.nu/3index.htm>) besökt 2002-09-18.

Okänd hemsida:

([http://home1.swipnet.se/ofelas/page 9.html](http://home1.swipnet.se/ofelas/page%209.html)) besökt 2001-06-28.

(<http://www.sub.su.se/national/tglob39.htm>) besökt 2002-05-04.

Olof T Johanssons hemsida:

(<http://www.oloft.com/ripjA.K.t.htm>) besökt 2001-08-07.

Samefolkets hemsida:

(http://www.samefolket.se/aldre_nummer/sept989.html) besökt 2002-03-12.

(http://www.samefolket.se/aldre_nummer/nov4.htm) besökt 2002-04-28.

Sameslöjdstiftelsens hemsida:

(<http://www.sameslojdstiftelsen.com/index.asp>) besökt 2002-04-19.

Sametingets hemsida:

(<http://www.sametinget.se/sapmi/kalla.html>) besökt 2001-08-08.

([http://www:sametinget.se/st/press/ILO.html](http://www.sametinget.se/st/press/ILO.html)) besökt 2002-02-27.

(<http://www.sametinget.se/sapmi/rattsforhallanden.html>) besökt 2002-04-28.

(<http://www.sametinget.se/sapmi/sapmi.html>) besökt 2002-04-28.

(<http://www.sametinget.se/st/samorg.html#kapitel9>) besökt 2002-04-28.

(<http://www.sametinget.se/sapmi/finlan.html>) besökt 2002-04-28

Sámi Radios hemsida:

(<http://www.saamiweb.org/norwegian/news/649972.shtml>) besökt 2002-04-25.

Skogsamernas hemsida:

(<http://www.skogssamerna.nu.omoss.html>) besökt 2002-01-28.

Svenska Samernas Riksförbunds hemsida:

(<http://www.sapmi.se/ssr/kalender.html>) besökt 2001-04-01.

(<http://www.sapmi.se/ssr/samebyn.html>) besökt 2001-08-20.

(http://www.sapmi.se/ssr/same_ryss.html) besökt 2002-04-28.

Sveriges Televisions hemsida:

(<http://www.svt.se/sapmi/>) besökt 2002-02-01.

Opublicerade Källor

E-mail från Håkan Jonsson, ordförande i Jakt- och fiskesamerna och ordförande i Landsförbundet svenska samer, daterat 2002-04-23.

Anonym källa, bördig från lappmarkerna, Lund, våren 2002.

Rättsfallsförteckning

Svenska Rättsfall

NJA 1981 s. 1	”Skattefjällsmålet”
NJA 1942 s. 336	”Ensamrätt-målet”
Hovrätten för nedre Norrland dom T 58-96, r 21	”Renbetesmålet”
Svegs Tingsrätt, dom 1996-02-21 i mål nr T 88-90, T 70-91 och T-85-95.	”Renbetesmålet”
RÅ 80:2:8	”Ivan Kitok-fallet”.
Rå ref. 1975: 121	”Medlemskapsfallet”

Fall från Människorättskommittén

Communication No. 197/1985,	Kitok v. Sweden.
-----------------------------	------------------